

STATSVETENSKAPLIG TIDSKRIFT

Uppsatser

Sören Holmberg: Lagom makt till EU

Översikter

Fredrika Lagergren: Män som styra världens öden. Thomas Carlyles teori om hjältar och hjältedyrkare

Peter Dobers: Styrning eller samarbete?

Torbjörn Tännsjö: Bör äganderätten vara grundlagsfäst?

Helga Hernes – Bo Särilvik – Arild Underdal: Sakkunnigutlåtanden över professuren i statsvetenskap i Stockholm

Litteraturgranskningar

Anders Lindbom: Medborgarskapet i välfärdsstaten – Föräldrainflytande i skandinavisk grundskola. Anm av Tim Knudsen

Ingvar Mattson: Förhandlingsparlamentarism. Anm av Erik Damgaard

Mikael af Malmberg: Den ståndaktiga nationalstaten. Anm av Mats Bergquist

Mariann Björkemarken: Implementeringsanalys som komplement vid utvärdering. Anm av Evert Vedung

Frances Fukuyama: Trust. Anm av Björn Badersten

Theda Skocpol: Protecting Soldiers and Mothers – *Arnlaug Leira*: Welfare states and working mothers – *Robert G Moeller*: Protecting Motherhood. Anm av Christina Bergqvist

Armon von Bogdandy, red: Die Europäische Union. Anm av Kjell Engelbrekt

Abstracts

INNEHÅLL

Uppsatser

Sören Holmberg: Lagom makt till EU 257

Översikter

Fredrika Lagergren: Män som styra världens öden. Thomas Carlyles teori om hjältar och hjältedyrkare..... 269

Peter Dobers: Styrning eller samarbete? 289

Torbjörn Tännsjö: Bör äganderätten vara grundlagsfäst? 301

Helga Hernes – Bo Särilvik – Arild Underdal: Sakkunnigutlåtanden över professuren i statsvetenskap i Stockholm 307

Litteraturgranskningar

Anders Lindbom: Medborgarskapet i välfärdsstaten – Föräldrainflytande i skandinavisk grundskola. Anm av Tim Knudsen 329

Ingvar Mattson: Förhandlingsparlamentarism. Anm av Erik Damgaard 336

Mikael af Malmberg: Den ståndaktiga nationalstaten. Anm av Mats Bergquist 340

Mariann Björkemarken: Implementeringsanalys som komplement vid utvärdering. Anm av Evert Vedung 344

Frances Fukuyama: Trust. Anm av Björn Badersten 350

Theda Skocpol: Protecting Soldiers and Mothers – *Arnlaug Leira*: Welfare states and working mothers – *Robert G Moeller*: Protecting Motherhood. Anm av Christina Bergqvist 357

Armon von Bogdandy, red: Die Europäische Union. Anm av Kjell Engelbrekt 362

Abstracts 367

STATSVETENSKAPLIG TIDSKRIFT

Utgiven av Fahlbeckska Stiftelsen
med stöd av Humanistisk-samhällsvetenskapliga forskningsrådet.

Redaktionssekreterare: Lennart Lundquist
(ansvarig utgivare)

Bitr. redaktionssekreterare: Anders Sannerstedt

Redaktionsutskott: Lennart Lundquist, Anders
Sannerstedt och Lars-Göran Stenelo

Teknisk redaktör: Bengt Lundell

Tidskriftens ombud

Göteborg: Mikael Gilljam

Stockholm: Rune Premfors

Umeå: Gullan Gidlund

Uppsala: Jörgen Hermansson

Eftertryck av tidskriftens innehåll utan
angivande av källan förbjudes.

ISSN 0039-0747

Tryck: Studentlitteratur, Lund 1997

Tidskriften utkommer med fyra nummer per år.

Prenumerationspris 1996 200 kr.

Pris för enstaka nummer 60 kr.

Studenter erhåller abonnemang till nedsatt pris
efter hänvändelse till vederbörande lärare.

Prenumeration sker genom insättning av avgiften
på postgiro 27 95 65-6 med angivande av namn
och adress eller skriftligen till tidskriftens exp.

Adress: Statsvetenskaplig Tidskrift, Box 52,
221 00 Lund.

Telefon: 046-222 9776 (Lundquist), 222 8939
(Sannerstedt), 222 8946 (exp), telefax 222 4006.

e-post: Statsvetenskaplig.Tidskrift@svet.lu.se.

Lagom makt till EU

Sören Holmberg

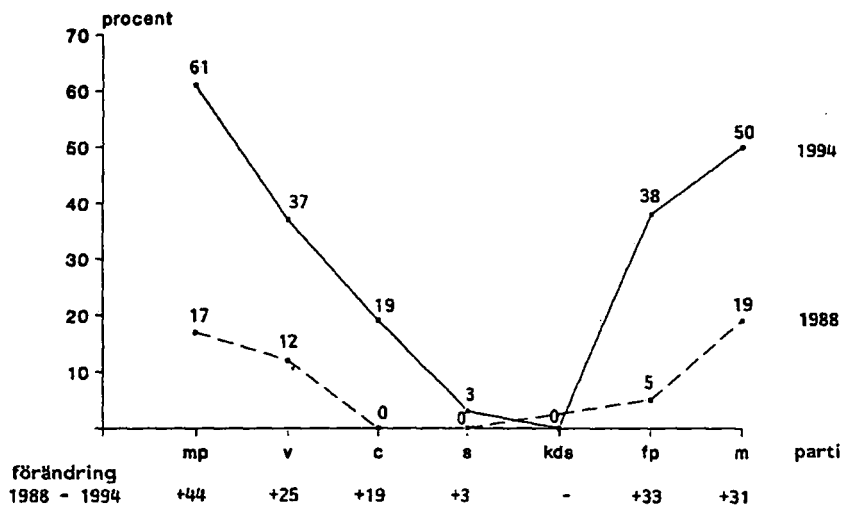
EU-frågan är en mycket het potatis för det svenska politiska systemet. Frågans politisering har inneburit att både en ny och en gammal konfliktdimension fått ny aktualitet i Sverige. Partiernas positioner på EU-dimensionen, med miljöpartiet och vänsterpartiet som mest negativa, med centerpartiet, socialdemokraterna och kristdemokraterna som mest splittrade i mitten och med folkpartiet och moderaterna som mest positiva, påminner både om 1970- och 1980-talens kärnkrafts- och miljödimension och om den gamla vänster-högerdimensionen. EU-kritikerna tenderar att vara rödgröna medan EU-anhängarna är mer blågrå (Gilljam och Holmberg 1995:157, Oscarsson 1996).

En konfliktdimension sammansatt av flera olika ingredienser riskerar att bli extra eldfångd. Motsättningar kan uppstå på många olika områden och stridshettan kan bli permanent eftersom nya stridigheter hela tiden kan uppstå innan gamla hunnit falna. Ett utslag av EU-frågans sammansatthet är att den bland väljarna är åsiktsmässigt kopplad till många olika frågeområden, allt ifrån tunga vänster-högerfrågor som ekonomi och fördelningspolitik till kärnkraft, alkoholpolitik, Öresundsbro och neutralitet. EU-frågan har många olika källflöden, vilket inte bara gör den potentiellt eldfångd utan också opinionsmässigt labil. Historiskt sett har den svenska EEC/EU-opinionen åkt ovanligt mycket berg- och dalbana sedan frågan först politiserades på 1960-talet (Holmberg 1996). Kort sagt EU-frågan är svårhanterlig för politikerna, speciellt för politiker från EU-dimensionens splittrade mittenpartier, dvs för centerpartiet, socialdemokraterna och kristdemokraterna, men kanske också för folkpartiet som profilerat sig som det svenska parti som är mest positivt till ett utvidgat och fördjupat EU.

Den nygamla EU-dimensionen med sin mycket bestämda partiordning har redan satt klara spår i svensk politik. Samarbetet i mitten mellan centerpartiet och socialdemokraterna är ett exempel, opinionstillväxten för miljöpartiet och vänsterpartiet är ett annat, nedgången i opinionen för kds och folkpartiet kan vara ett tredje. Partiernas positioner på EU-dimensionen påverkar agerandet även i andra frågor än Europafrågor och spelar en allt viktigare roll för dragningskraften på väljarna. Valet 1998 kan bli ett EU-val på ett helt annat sätt än valen 1991 och 1994. Riksdagsvalet 1994 var t ex i förvånansvärt liten utsträckning ett EU-val. Relativt få väljare utpekade EU-frågan som en viktig partivalfråga (endast 14 procent) och det var i huvudsak endast för EU-dimensionens flygelpartier (mp, v och fp, m) som EU-frågan gav upphov till vinster eller förluster på grund av partibytten (Gilljam och Holmberg 1995:149).

Figur 1. Andel riksdagsledamöter som betonade EU-frågan i sina valkampanjer inför riksdagsvalen 1988 och 1994.

Fråga: "Vilket eller vilka problem betonade Du mest i Ditt kampanjarbete inför årets val?"



Kommentar: Totala andelen ledamöter som uppgav att de betonade EU-frågan var 5 procent 1988 och 22 procent 1994; en ökning med 17 procentenheter.

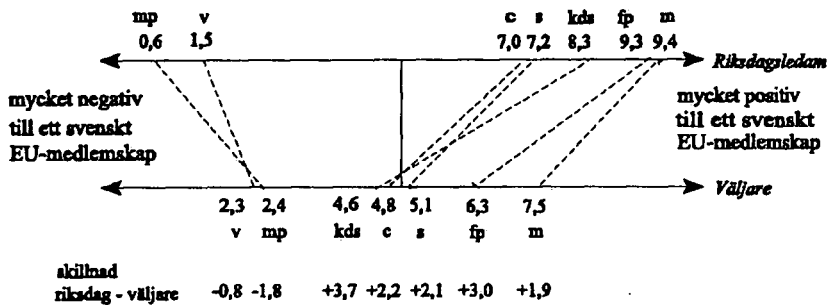
EU-frågans begränsade genomslag i de senaste riksdagsvalen (inklusive valet 1994) är kanske inte så förvånande om man betänker att många politiker inte satsat på frågan, kanske av rädsla för att tappa röster. Resultaten i figur 1 – som bygger på data från två enkätstudier med riksdagsledamöter 1988 och 1994 – visar tydligt att ledamöter från de EU-splittrade partierna c, s och kds inte betonade EU-frågan särskilt mycket i sitt kampanjarbete inför valen 1988 och 1994.¹ Det var främst ledamöter från miljöpartiet och moderaterna som gav EU-frågan hög prioritet inför 1994 års riksdagsval.

Den tydliga kurvformen i resultaten är mycket talande. Eniga flankpartier har lättare att driva en fråga än splittrade mittpartier.

Flankpartiernas fördel och mittpartiernas svårigheter framgår också mycket klart när man ser på graden av åsiktsöverensstämmelse mellan väljare och valda i EU-frågan. Det är i huvudsak EU-dimensionens mittpartier som har problem. De partier som uppvisar den lägsta graden av åsiktsrepresentativitet i EU-frågan är c, s, kds och fp. Flankpartierna mp, v och m uppvisar högre siffror (se figur 2). Resultaten bygger på svaren på en intervjufråga där väljare och riksdagsledamöter, på en skala från 0 (mycket negativ till ett svenskt EU-medlemskap) till 10 (mycket positiv till ett svenskt EU-medlemskap) fick ange sin position på EU-dimensionen.

Figur 2. Väljare och riksdagsledamöter placerar sig på en EU-skala för eller emot svenskt medlemskap vid tiden för folkomröstningen 1994.

Fråga: "Nedanstående skala gäller ... inställning i EU-frågor. Var skulle Du placera Dig själv?"



Kommentar: Resultaten visar hur riksdagsledamöter och partisympatisörer i genomsnitt placerade sig på en EU-skala, där 0 var utmärkt som "mycket negativ till ett svenskt EU-medlemskap" och 10 som "mycket positiv till ett svenskt EU-medlemskap". Skalvärdet 5 var utmärkt som "varken positiv eller negativ till ett svenskt EU-medlemskap". Väljarna fick frågan i folkomröstningsundersökningens förvalsstudie. Partiitillhörigheten fastställdes med hjälp av en fråga om bästa parti i folkomröstningsundersökningens eftervalsenkät. Partimedeltalet bland väljarna i folkomröstningsundersökningens förvalsstudie var: v 2,3, mp 2,5, c 4,5, s 4,7, kds 4,6, fp 6,3 och m 7,5. Medeltalet på EU-skalan bland samtliga intervjupersoner i folkomröstningsundersökningens förvalsstudie var 5,1. Motsvarande medeltal var 7,2 bland de intervjuade riksdagsledamöterna.

Åsiktsöverensstämmelsen mellan riksdagsledamöter och väljare i EU-frågan har också redan fått en markant solfjäderform, precis som när det gäller klassiska vänster-högerfrågor. Åsiktsbildningen är klart mer polariserad i riksdagen än bland väljarna.² Analysen visar att ledamöter från mp och v tenderar att vara mer EU-negativa än medeltalet bland sina väljare precis som ledamöter från m är mer EU-positiva än m-väljarnas medeltal.

Mönstret med de mer åsiktsrepresentativa flankpartierna och de mindre åsiktsrepresentativa mittenpartierna återfinns också till viss del när analysen gäller mer konkreta åsikter om Sveriges förhållande till EU. Folkomröstningsdebatten handlade av lätt förståeliga skäl om medlemskapsfrågan, om ja eller nej till EU. Nyanserna bakom ja och nej försvann. Människor med förhållandevis olika syn på EU hamnade i samma läger. Den mest centrala åsiktskillnad som kom att begravas under ja/nej-uppdelningen var frågan om graden av federalism eller överstatlighet i det framtida EU. Frågan som debatterats mycket i de gamla EU-länderna, men hittills mycket lite i Sverige, gäller om EU skall förbli ett statsförbund eller om EU skall utvecklas till en förbundsstat – ett slags Europas Förenta Stater.

Svenska väljare och riksdagsledamöter besvarade frågeställningen som framgår av tabell 1. Fem olika åsikter om Sveriges framtida relation till EU särskildes i intervjufrågan – två på nej-sidan och tre på ja-sidan.

Tabell 1. Åsiktsöverensstämmelse mellan riksdagsledamöter (Rd) och väljare (Vä) när det gäller Sveriges framtida förhållande till EU. Resultat insamlade omedelbart efter EU-folkomöstningen 1994.

Fråga: "I den politiska debatten finns olika förslag om Sveriges framtida förhållanden till EU. Vilket av förslagen stämmer bäst överens med Din uppfattning?"

Sveriges förhållande till EU i framtiden	mp		v		c		s		kds		fp		m		samtliga	
	Rd	Vä	Rd	Vä	Rd	Vä	Rd	Vä	Rd	Vä	Rd	Vä	Rd	Vä	Rd	Vä
Sverige bör inte vara med i EU och det nu gällande EES-avtalet bör sägas upp	28	12	30	11	0	3	1	3	0	8	0	0	0	3	4	5
Sverige bör inte vara med i EU men bör bibehålla ett EES-avtal med EU	72	71	65	78	7	47	9	36	0	40	0	22	0	10	13	37
Sverige bör vara med i EU men avstå från sådana saker som t ex försvarssamarbetet och gemensam valuta	0	12	5	5	52	30	31	24	0	20	0	28	4	20	20	21
Sverige bör vara med i EU i enlighet med det framförhandlade avtalet mellan Sverige och EU:s medlemsländer	0	2	0	5	41	17	57	28	93	22	85	37	86	47	59	27
Sverige bör vara med i EU och på sikt verka för ett förenande av EU:s medlemsländer till ett Europas förenta stater	0	3	0	1	0	3	2	9	7	10	15	13	10	20	4	10
Summa procent	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Antal personer	18	99	20	135	27	99	158	563	15	40	26	101	70	346	334	1557
Procentdifferens		17		19		46		36		71		50		39		32

Kommentar: Väljardata kommer från folkomröstningsundersökningens eftervalsenkät. Endast personer med en uttalad åsikt är medtagna, vilket innebär att 19 procent bland väljarna och 1 procent bland ledamöterna ej är medtagna i procentbasen. Enkätfrågan innehöll ett explicit vet inte-alternativ. Partivariabeln bland väljarna har mätts med hjälp av en fråga om bästa parti. Procentdifferensen är ett åsiktsöverensstämmelsemått som kan variera mellan 0 (=perfekt överensstämmelse) och 100 (= maximal olikhet). Den beräknas som summan av procentskillnaderna dividerat med två.

De båda extremalternativen, att säga nej till EU och säga upp EES-avtalet respektive att Sverige skall vara med i EU och på sikt verka för ett Europas Förenta Stater visade sig ha ett svagt stöd såväl i Riksdagen som bland väljarna – endast 4 procent stödde respektive förslag bland riksdagsledamöterna, motsvarande siffror bland väljarna var 5 procent som ville lämna EES-avtalet och 10 procent som kunde tänka sig ett Europas Förenta Stater. Förslaget att lämna EES-avtalet fick starkast stöd bland ledamöter från mp (28 procent) och v (30 procent) medan tanken på ett Europas Förenta Stater möttes med mest sympati bland fp-ledamöter (15 procent) och m-väljare (20 procent).

Mest opinionsstöd fick de tre mer modererade förslagen mot mitten av vad som kan kallas EU-dimensionen. Ståndpunkten att Sverige inte skall vara med i EU men behålla EES-avtalet var det enskilt populäraste förslaget bland väljarna (37 procent). Bland ledamöterna fick det endast stöd av 13 procent. Det populäraste förslaget i riksdagen var föga förvånande det officiellt framförhandlade avtalet med EU (57 procent). Bland väljarna stöddes det av endast 27 procent. Nja-linjen, dvs ja till EU men nej till försvarssamarbete och gemensam valuta, visade sig ha ett relativt starkt stöd bland både väljare och ledamöter (kring 20 procent i båda fallen). Centerledamöter var de som omhuldade nja-linjen mest (52 procent), men även bland s-ledamöter var den populär (31 procent).

Huvudresultatet av analysen är dock att graden av åsiktsöverensstämmelse mellan väljare och valda även när det gäller frågan om Sveriges framtida relation till EU redan delvis hunnit struktureras av den nygamla konfliktmönstret mellan partierna. EU-dimensionens negativa flankpartier (mp och v) uppvisade en högre grad av åsiktsöverensstämmelse än dimensionens mittpartier (c, s, och kds). Däremot uppvisade inte EU-dimensionens positiva flankpartier (fp och m) en högre grad av åsiktsrepresentativitet än mittpartierna. Moderata och folkpartistiska ledamöters åsiktsavstånd till sina väljare på den femställiga frågan om Sveriges framtida relationer till EU var inte mindre än motsvarande avstånd för s- och c-ledamöter. Huvudorsaken till resultatet är att relativt många fp- och m-väljare (28 respektive 20 procent) stödde nja-linjen. Bland fp- och m-ledamöter var motsvarande andelar endast 0 respektive 4 procent. Resultatet illustrerar att den nya EU-dimensionen kan ge upphov till opinionsbildningsproblem även för flankpartier. Det är inget okänt fenomen att partier går fortare fram än sina anhängare. EU-frågan efter Maastricht är ett bra exempel på det i många europeiska länder (Marsh and Wessels 1996).

Frågeställningen i denna uppsats har att göra med i vad mån synen på EUs framtid och på maktfördelningen inom EU är politiserad och strukturerad av partiernas positioner på EU-dimensionen. Har EUs framtidsfrågor redan hunnit partipolitiserats innan debatten kommit igång? Vi såg i tabell 1 att stödet för en utveckling mot ett Europas Förenta Stater var svagt överlag men att det var relativt starkast bland ledamöter och väljare till de positiva flankpartierna på EU-dimensionen (fp och m). Ett embryo till partistrukturering föreligger redan.

Den svenska debatten om EUs framtida konstitutionella organisation har hittills varit lika yrvaken som så mycken annan debatt i EU-frågor. Subsidia-

ritetsprincipen, det demokratiska underskottet, ett brett EU kontra ett djupt EU, är bara några exempel på välkända diskussionsteman i EU som nått Sverige sent. Som så ofta när det gäller politiska diskussioner är spelregler och maktfrågor centrala. Framtiden kan inte ordnas utan att politiken regleras och makten fördelas. Oavsett om vi talar om ett framtida statsförbund eller en sammanväxt förbundsstat måste maktfördelningen mellan de beslutande organen regleras. Om svenska riksdagsledamöters syn på denna problematik kommer resten av uppsatsen att handla.

Materialet kommer från en enkätstudie med riksdagsledamöter som det göteborgska valforskningsprogrammet genomförde omedelbart efter folkomröstningen 1994.³ När det gäller maktproblematiken tillfrågades riksdagsledamöterna först om olika institutioners och gruppers makt i Sverige. Bland de specificerade institutionerna ingick EU vid sidan om grundlagens officiella institutioner (väljarkåren, regeringen, riksdagen, partierna, förvaltningen), olika påtryckargrupper (LO, SAF, finansmarknaden, privata näringslivet) och massmedierna. Därefter frågade vi om maktfördelningen inom EU med speciell hänvisning till fyra beslutsorgan: EUs ministerråd, EG-domstolen, EU-kommissionen och Europaparlamentet.

Mätmåsiget har vi utnyttjat en skalmätningsteknik. Ledamöterna har på en skala från 0 (lite att säga till om) till 10 (mycket att säga till om) fått ange hur mycket makt de undersökta institutionerna har respektive borde ha. Analysen gäller alltså inte enbart ledamöternas maktkognitioner (vem som har makt) utan också deras normativa maktföreställningar (vem som borde ha makt).

Resultaten i tabellerna 2 och 3 visar hur mycket makt riksdagsledamöterna vid tiden för folkomröstningen ansåg att EU hade respektive borde ha i förhållande till olika svenska institutioner. Det bör kanske observeras att Sverige formellt sett ännu inte var medlem av EU när undersökningen genomfördes i november/december 1994.

Bedömningarna av EUs faktiska makt i Sverige, liksom de normativa önskemålen om EUs makt, visade sig vara klart partiskiljande och mycket tydligt strukturerade efter partiernas positioner på EU-dimensionen. Bedömningarna av EUs faktiska makt var tillsammans med bedömningarna av LOs och näringslivets faktiska makt de mest partiskiljande i undersökningen. När det gäller de normativa bedömningarna var önskemålen om EUs makt bland de mest partiskiljande tillsammans med bedömningarna av LOs och finansmarknadens makt. EUs makt är ett stridsäpple *en par* med nygamla vänster-högerinstitutioners makt som LO, näringslivet och finansmarknaden. Terrängen är minerad.

Mönstret i de partiskiljande bedömningarna framgår mycket klart i figur 3. Ledamöter från de EU-negativa partierna (mp och v) ser ett mäktigt EU som de vill göra mycket mindre mäktigt. EU-dimensionens mittpartier (c och s) ser ett klart mindre inflytelserikt EU som de trots det vill göra ännu något mindre inflytelserikt. De mest EU-positiva partierna (fp och m) ser ett ändå mindre mäktigt EU som de dock vill göra en aning mer mäktigt.

Uppfattningarna om den faktiska makten är något mer partiskiljande än de normativa önskemålen.⁴ En inspektion av hur de olika partigrupperna rangord-

Tabell 2. Riksdagsledamöternas uppfattning om olika gruppers makt i Sverige (medeltal).

	mp	v	c	parti		fp	m	samt- liga	eta/ parti
				s	kds				
Regeringen	765	795	819	830	800	863	847	828	0,17
Massmedierna	771	770	769	773	831	842	830	793	0,17
Finansmarknaden	894	870	769	827	725	742	675	785	0,42
Riksdagen	629	690	754	752	707	771	732	736	0,20
Politiska partierna	581	615	688	680	615	667	690	669	0,20
LO	588	505	735	575	754	821	767	653	0,56
Förvaltningen	676	640	627	637	662	667	673	650	0,10
SAF	776	750	669	636	623	571	535	627	0,39
Privata näringslivet	765	774	608	647	531	517	505	613	0,48
Väljarkåren	418	475	673	620	608	654	602	601	0,28
EU	824	756	644	544	492	463	460	557	0,47

Kommentar: Resultaten visar hur mycket makt riksdagsledamöterna ansåg att de specificerade grupperna/organisationerna har i dagens svenska samhälle. Svaren angavs på en skala mellan 0 (har lite att säga till om) och 10 (har mycket att säga till om). Resultaten i tabellen är medeltal transformerade till en skala mellan 0 och 1000. Eta-värdet anger graden av partipolarisering av maktbedömningarna. Eta kan variera mellan 0 (lågt) och 1,0 (högt) och har beräknats med parti som oberoende variabel och maktbedömningarna som beroende variabler.

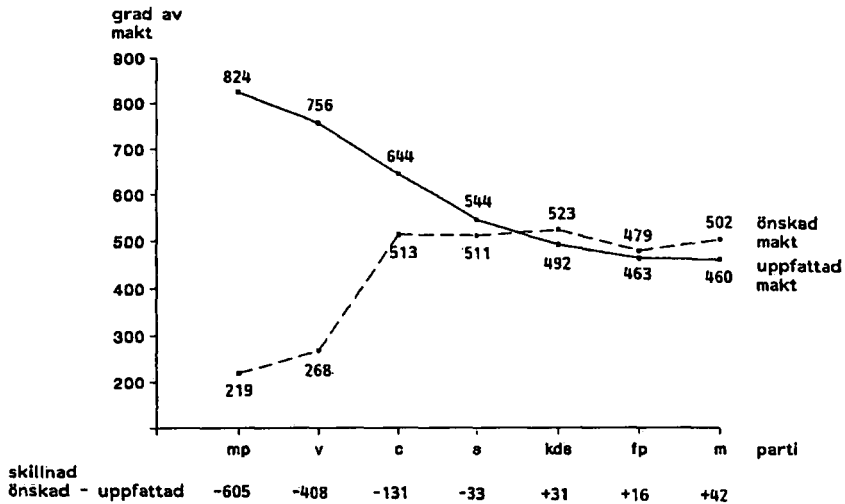
Tabell 3. Svenska riksdagsledamöter uttalar sig om hur mycket makt olika grupper bör ha i dagens svenska samhälle (medeltal).

	mp	v	c	parti		fp	m	samt- liga	eta/ parti
				s	kds				
Riksdagen	919	930	883	892	886	900	848	887	0,20
Regeringen	806	825	800	865	829	863	813	841	0,20
Väljarkåren	844	875	888	827	838	837	800	832	0,14
Politiska partierna	673	750	813	784	685	775	702	755	0,26
LO	500	665	508	604	492	404	390	527	0,56
Privata näringslivet	425	405	517	458	515	425	544	476	0,30
EU	219	268	513	511	523	479	502	473	0,45
Förvaltningen	413	480	454	474	492	483	416	459	0,17
SAF	431	415	500	442	508	433	441	446	0,14
Finansmarknaden	281	340	450	420	582	442	527	440	0,37
Massmedierna	381	435	483	430	492	421	398	428	0,14

Kommentar: Se under tabell 2. Analysen i tabell 3 gäller riksdagsledamöternas normativa bedömning av hur mycket makt de olika grupperna/organisationerna bör ha i dagens svenska samhälle. Maktskalan varierade mellan 0 (bör ha lite att säga till om) till 10 (bör ha mycket att säga till om).

ningsmässigt uppfattade de olika institutionernas faktiska makt i Sverige är mycket avslöjande. Miljöpartiets ledamöter uppfattade finansmarknaden som mäktigast, följd av EU. V-ledamöterna uppfattade också finansmarknaden som mäktigast, men följd av regeringen och med EU först på 5:e plats. Alla andra partiers riksdagsledamöter, utom kds-ledamöterna, såg regeringen som mäktigast, men de skilde sig åt när det gäller vilka institutioner som placerades

Figur 3. Riksdagsledamöternas uppfattning om EU:s makt Sverige: Hur mycket makt har EU och hur mycket makt bör EU ha?



Kommentar: Resultaten har hämtats från tabellerna 2 och 3. Maktskalorna (uppfattad respektive önskad makt) kan variera mellan 0 (ingen makt) och 1000 (mycket makt). Medeltalet för samtliga intervjuade riksdagsledamöter var 557 när det gäller uppfattad makt och 473 när det gäller önskad makt; en skillnad på -84 enheter. Ett positivt skillnadsmått. (+) anger att ledamöterna anser att EU:s makt bör ökas i Sverige medan ett negativt skillnadsmått anger att ledamöterna anser att EU:s makt bör minskas i Sverige.

2:a och hur EU placerades. Kds riksdagsledamöter uppfattade massmedierna som mäktigast och EU som klart minst inflytelserik. Centerledamöter hade massmedierna och finansmarknaden på andra plats och EU på 9:e plats. Socialdemokratiska ledamöter satte finansmarknaden på 2:a plats med nästan lika hög poäng som regeringen (830 mot 827) och EU på en klar sista plats. Ledamöterna från folkpartiet och moderaterna var ense om att placera massmedierna på 2:a plats och EU på en klar sista plats.

EU:s placering på de olika partierna normativa maktrangordningar var något mindre partiskiljande. Ledamöter från miljöpartiet och vänsterpartiet placerade EU på en sista plats när det gällde önskad makt "i dagens svenska samhälle", klart lägre än finansmarknaden som placerades näst sist. Riksdagsledamöterna från de mer EU-positiva partierna tenderade att placera EU högre upp på rangordningen, 6:e plats bland c-, s- och fp-ledamöter och 7:e plats bland kds- och m-ledamöter.

Även riksdagsledamöternas uppfattningar om maktfördelningen inom EU strukturerades mycket tydligt av partiernas positioner på EU-dimensionen. EU-kritiska och EU-positiva ledamöter såg inte samma maktfördelning inom EU och de önskade sig inte samma maktfördelning i framtiden. Synen på EUs

Tabell 4. Riksdagsledamöternas uppfattning om hur mycket makt olika EU-organ har (medeltal).

	mp	v	c	parti			m	samt- liga	eta/ parti
				s	kds	fp			
EU:s ministerråd	829	800	840	821	854	836	795	819	0,10
EG-domstolen	906	860	748	743	708	716	687	747	0,28
EU-kommissionen	812	795	740	732	692	780	709	740	0,17
EU-parlamentet	229	255	412	364	407	460	377	366	0,32

Kommentar: Resultaten gäller olika organs makt inom EU och visa medeltal på en transformerad skala mellan 0 (lite att säga till om) och 1000 (mycket att säga till om). Eta kan variera mellan 0 (inget samband) och 1,0 (starkt samband); Partivariabeln har utgjort den oberoende variabeln och maktbedömningarna de beroende variabelerna.

konstitution är redan klart partipolitiserad i Sverige. Resultaten i tabellerna 4 och 5 och i figur 4 visar tydligt på klara skillnader mellan partierna.

Om vi börjar med kognitionerna av den faktiska maktindelningen inom EU visar det sig att mp- och v-ledamöter uppfattade EG-domstolen som mäktigast medan ledamöterna från de övriga partierna såg ministerrådet som mest inflytelserikt. Kommissionen tenderade att placeras på 3:e plats i samtliga partier utom bland fp- och m-ledamöter där kommissionen placerades 2:a, före EG-domstolen. Europaparlamentet uppfattades av alla som sist på maktrangordningen i EU.

När det gäller de normativa önskemålen ville mp- och v-ledamöterna se ett EU med mest makt placerat hos Europaparlamentet medan EU-dimensionens mittpartier och mest EU-positiva partier vill ge mest makt åt ministerrådet. Riksdagsledamöter från partier som är mest negativa till en framtida europeisk förbundsstat var samtidigt de som relativt sett vill öka Europaparlamentets makt mest medan ledamöter från de mer EU-positiva partierna, som är något mer positiva till förbundsstatstanken, tenderade att vilja ha ministerrådet som maktcentrum.

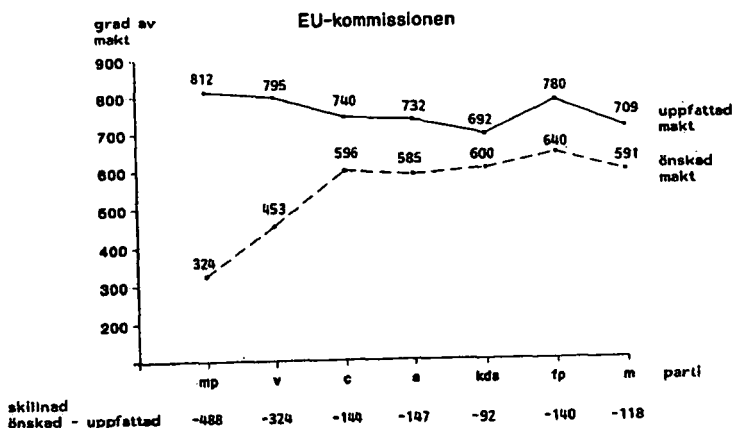
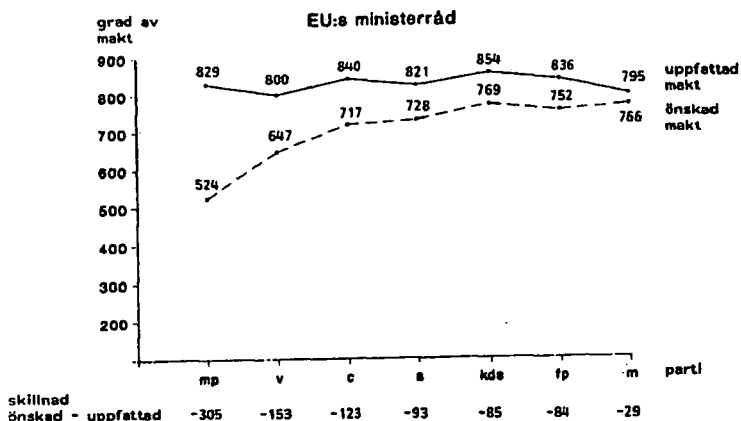
Om man vill kan man se en motsättning här; önskemålen går inte att förena. Det kan hävdas att man inte både kan sträva efter ett starkt EU-parlament och

Tabell 5. Riksdagsledamöternas åsikter om hur mycket makt olika organ bör ha när det gäller beslutsfattande inom EU (medeltal).

	mp	v	c	parti			m	samt- liga	eta/ parti
				s	kds	fp			
EU:s ministerråd	524	647	717	728	769	752	766	721	0,30
EG-domstolen	544	505	639	624	723	724	698	642	0,26
EU-parlamentet	653	679	713	653	657	684	526	637	0,26
EU-kommissionen	324	453	596	585	600	640	591	567	0,40

Kommentar: Se under tabell 4. Resultaten gäller riksdagsledamöternas normativa bedömning av EU-organens makt inom EU. Maktskalan kan variera mellan 0 (bör ha lite att säga till om) och 1000 (bör ha mycket att säga till om).

Figur 4. Riksdagsledamöternas bedömning av hur mycket makt inom EU olika organ har respektive bör ha (medeltal).

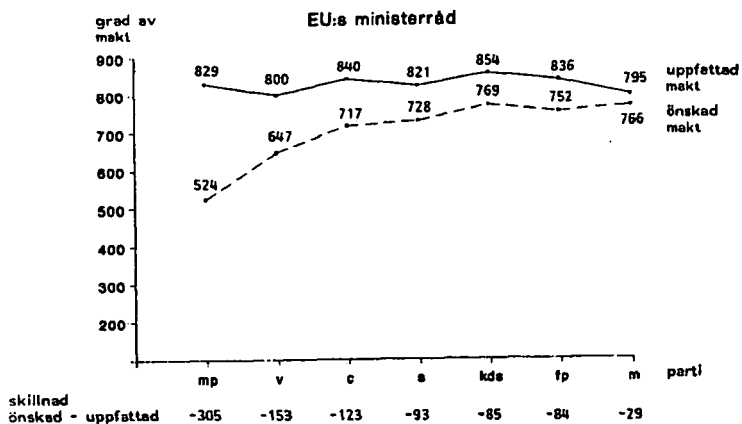
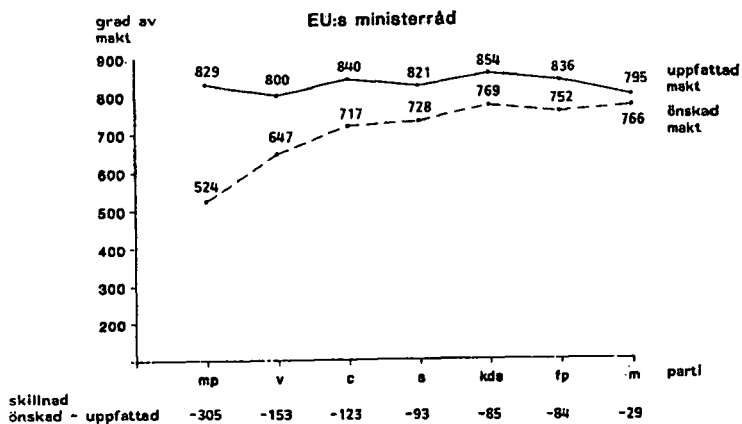


Forts.

ett svagt statsförbund (som mp och v), eller ett svagt EU-parlament och en utveckling mot ett mer integrerat EU (som m). Men skärskådar man resultaten närmare, och går det att hänsyn till de absoluta nivåerna på ledamöternas maktbedömningar, går det att argumentera för att det inte råder någon större inkonsistens i bedömningarna. Mp- och v-ledamöter ville t ex inte ge mer makt till Europaparlamentet än ledamöterna från c, s, kds och fp (i samtliga fall medeltal mellan 655 och 713).

Sammanfattningsvis visar våra resultat att EUs framtida maktfördelning var klart partipolitiserad i riksdagen redan vid tiden för folkomröstningen. Partiernas positioner på den nya EU-dimensionen hade färgat av sig på riksdagsleda-

Figur 4. Fortsättning.



Kommentar: Resultaten har hämtats från tabellerna 4 och 5. Ett positivt skillnads-mått (+) anger att ledamöterna anser att ifrågavarande organs makt bör ökas medan ett negativt skillnads-mått (-) anger att ledamöterna tycker att ifrågavarande organs makt bör minskas.

möternas bedömningar, både när det gäller hur maktfördelningen ser ut i EU och när det gäller hur den bör se ut i framtiden.

Samtliga partiers ledamöter ville minska ministerrådets och kommissionens makt. Mp- och v-ledamöter önskade sig en kraftig minskning; övriga partirepresentanter indikerade en mindre minskning. EG-domstolens inflytande ville mp- och v-ledamöter inskränka mycket medan c- och s-ledamöter vill inskränka mindre. På den mest EU-positiva sidan, bland kds-, fp- och m-ledamöter, var man i huvudsak nöjd med domstolens makt; en liten förstärkning ville man

dock se. Europaparlamentet, slutligen, ville alla partiers riksdagsledamöter ge mer inflytande. Mp- och v-ledamöterna ville relativt sett förstärka parlamentets makt mest. Moderata riksdagsledamöter var de som var minst positiva till att stärka Europaparlamentets inflytande.

Noter

1. Riksdagsundersökningen 1988 dokumenteras i boken *Representation from Above* (1996) av Peter Esaiasson och Sören Holmberg. Riksdagsstudien 1994 presenteras i not 3.
2. En mer omfattande analys av åsiktsöverensstämelsen mellan väljare och valda byggd på data från 1994 års valundersökning och på riksdagsenkät 1994 återfinns i Holmberg 1996:109-126. Där är också EU-frågan analyserad.
3. Svarsfrekvensen blev mycket tillfredsställande, 97 procent. Ansvariga för projektet var Peter Esaiasson och Sören Holmberg med Martin Brothén som assistent. Doktoranderna Lena Wängnerud och Magnus Hagevi medverkade också i undersökningen.
4. Samma resultat fick vi när vi genomförde en motsvarande maktstudie bland riksdagsledamöterna år 1985 (då var dock inte EU med i undersökningen). Verklighetsuppfattningarna skiljde sig något mer åt mellan partierna än de normativa önskemålen. Ett mått på graden av skillnad över partigränserna är det genomsnittliga eta-värdet, med parti som oberoende variabel och maktbedömningarna som beroende variabler. En sådan analys ger ett genomsnittligt eta-värde på 0,31 för bedömningarna av faktisk makt och 0,27 för önskad makt. Resultatet visar att uppfattningar om makt lätt glider samman med åsikter om makt. Attityderna tar över kognitionerna. Man ser den makt-

fördelning som bäst passar till den egna ideologin. Se Holmberg och Esaiasson 1988: 248-249.

Litteratur

- Esaiasson, P. och Holmberg, S. (1996). *Representation from above. Members of Parliament and Representative Democracy in Sweden*. Aldershot: Dartmouth.
- Gilljam, M. och Holmberg, S. (1995). *Väljarnas val*. Stockholm: Norstedt.
- Holmberg, S. (1996). Europas Förenade Stater. I Gilljam, M. och Holmberg, S. *Ett knappt ja till EU. Väljarna och folkomröstningen 1994*. Stockholm: Norstedts Juridik.
- Holmberg, S. (1996). Svensk åsiktsöverensstämmelse. I Rothstein, B. och Särilvik, B. (red) *Vetenskapen om politik*. Festskrift till Jörgen Westerståhl. Göteborg: Statsvetenskapliga institutionen.
- Holmberg, S. och Esaiasson, P. (1988). *De folkvalda*. Stockholm: Bonniers.
- Marsh M. and Wessels B. (1996). "National variations in policy representation through European elections". *European Journal of Political Research*.
- Oscarsson, H. (1996). EU-dimensionen. I Gilljam M. och Holmberg S. *Ett knappt ja till EU. Väljarna och folkomröstningen 1994*. Stockholm: Norstedts Juridik.

Översikter och meddelanden

”Män som styra världens öden”

Thomas Carlyles teori om hjältar och hjältedyrkare

Inledning¹

En av de största politiska ledargestalterna i modern tid – Winston Churchill – fällde vid ett tillfälle följande kommentar angående det sätt varpå hans föregångare Lloyd George kommit till makten i december 1916:

’Snart grep Lloyd George makten i staten och ledningen i regeringen.’ ‘Grep’, ropade några ledamöter förebrående. ‘Ja, grep’, svarade Churchill. ‘Jag tror det var Carlyle som sade om Cromwell: ‘Han eftertraktade platsen, kanske var platsen hans.’ (Citerat ur Tingsten 1966 s 154)

Herbert Tingsten, som i essän ”När Churchill grep makten” återger Churchills resonemang om sin föregångare, menar att dessa synpunkter lika väl kunde ha gällt Churchill själv. Tingsten skriver: ”I vad mån Churchill grep makten 1940, har jag i det föregående sökt klargöra, så långt det för närvarande på tillgängliga aktstycken låter sig göra. Säkert är att han eftertraktade makten, och att han ansåg att makten, i Carlyles mening, var hans.” (Tingsten 1966 s 154)

Churchills uttalande och Tingstens hänsyftning öppnar för en diskussion av frågan hurvida extraordinära politiska ledare ibland kan (och bör) framträda på den politiska scenen, i syfte att gripa makten och ställa saker till rätta. Tanken på att det i ett modernt samhälle kan vara önskvärt eller rentav nödvändigt att lämna utrymme för starka ledargestalter ter sig kanhända frånstötande för den demokratiskt

sinnade läsaren. Om man studerar historien kan man dock finna ett mönster som pekar på hur det under särskilt problemfyllda tider, t ex krig, även i demokratiska stater tenderar att utvecklas ett mindre ”demokratiskt” ledarideal.

Den svenska politiska debatten idag kretsar mycket kring de stora ekonomiska problemen. Det stora budgetunderskott som den svenska staten har att brottas med har lett till en grundstötning för den svenska välfärdspolitiken. Inte minst har vi under senare tid fått klargjort för oss betydelsen av politiskt förtroende. Den ekonomisk-politiska förlamning som tycks ha drabbat Sverige under 1990-talet, är, hävdar många, till stor del en politikens förtroendekris. På tidningarnas ledarsidor och debattsidor efterlyser seriösa analytiker ett nytt och kraftfullt ledarskap som skall motverka den bristande tilliten.²

Det är dock inte enbart i Sverige som bristen på politiskt ledarskap kan sägas vara akut. I boken *Den europeiska paradoxen*, skriver professorn i freds- och utvecklingsforskning, Björn Hettne, följande:

Det bekymmersamma idag och under de närmast följande åren är att Europa samtidigt måste reagera på externa utmaningar och lösa interna ekonomiska, sociala, politiska och säkerhetspolitiska problem. Detta är en svår uppgift som politiska ledare i Europa inte förefaller vara vuxna. De visionära statsmännen är för länge sedan borta. Politikers trovärdighet har urholkats. *Det är en tragedi att Europa, när det historiska tillfället att återta makten över det egna ödet kommer, inte tycks ha några politiska ledare som kan anförtros denna uppgift.* Det blir därför viktigt att folkrörelser och individer gör sin egen analys, och fattar sina egna beslut utan att alltför mycket lita till ledstjärnor. (Hettne s 147, min kurs.)

Hur skall man då betrakta denna förmodade brist på politiskt ledarskap ur ett statsvetenskapligt perspektiv?

Den skotske historikern, filosofen och samhällskritikern Thomas Carlyle (1795-1881), som återopas av Churchill och Tingsten ovan, formulerade vid mitten av 1800-talet en teori om ledarskap som fick stor spridning. Thomas Carlyle var en välkänd och betydande gestalt i 1800-talets kultur- och samhällsdebatt. Att så verkligen var fallet framgår med all önskvärd tydlighet av följande citat, hämtat från Sir Arthur Conan Doyles första berättelse om Sherlock Holmes "En studie i rött", där doktor Watson gör följande chockerande upptäckt om sin nyblivne vän: "Hans [Sherlock Holmes] okunnighet var lika anmärkningsvärd som hans lärdom. Om modern litteratur, filosofi och politik visste han praktiskt taget ingenting. När jag en gång citerade Thomas Carlyle, frågade han på det naivaste sätt vem han var och vad han utträttat." Att inte känna till Thomas Carlyle var, förstår vi, högst anmärkningsvärt för en bildad brittisk gentleman i det viktorianska England. Carlyles idéer – och då kanske i synnerhet hans ledarskapsteori – kom så småningom att starkt förknippas med mörkrets ideologier, vilket lett till att hans namn råkade i vanrykte under lång tid. I sina skrifter ägnar dock Carlyle stort utrymme åt just den slags problematik som vi står inför idag – ledarskap i tider av stora samhällsförändringar – varför det kan vara värdefullt att lämna de anakronistiskt laddade värderingarna åt sidan för att närmare granska villkoren för det goda ledarskapet.

Teorier om ledarskap

Det finns en rad olika tänkare som utvecklat idéer kring elitstyre och framhållit personlighetens betydelse för maktutövning. En av de tidiga – och kanske främsta – tänkarna inom detta område är Niccolò Machiavelli som i *Fursten* ger goda råd kring hur en renässansfurstes ledarskap bör utövas, för att önskvärda mål skall kunna uppnås. Machiavellis råd var inriktade på de europeiska småfurstarnas strävanden att lägga under sig allt mer makt och

områden, en strävan som passade perfekt samman med de idéer om nationalstatens framväxt och den begynnande kapitalistiska handelsutvecklingen som formades vid denna tid.³

Max Weber formulerade kring sekelskiftet en teori angående förhållandet mellan ekonomi och samhälle. I bl a *Wirtschaft und Gesellschaft* beskriver Weber, i det han använder sig av sin metodologiska innovation *idealtyp*, tre olika legitimitetsgrunder för maktförhållanden: den rationella-legala, den traditionella samt den karismatiska. Av dessa tre är det i synnerhet den sistnämnda som är av intresse vid studiet av starka politiska ledargestalter. De andra två idealtyperna är uppbyggda kring strukturella maktbegrepp – den rationella-legala maktens grundval är *byråkratin* medan det traditionella maktutövandet vilar på *sedvänjan* – vilket innebär att dessa två typer inte kan relateras till det inflytande enskilda individens egenskaper och förmågor har över maktutövningen.⁴

Ann Ruth Willner utvecklar i *The Spellbinders. Charismatic Political Leadership* (1984) Webers teori och använder denna för att analysera olika stora politiska ledargestalter under 1900-talet, såsom Sukarno, Castro, Aytollah Khomeini, Hitler, Mussolini, Roosevelt och Gandhi. Hennes syfte är att "ringa in" vad som kännetecknar "den karismatiska ledaren" när denne dyker upp på historiens scen. Enligt Willner kan man i det karismatiska ledarskapet urskilja en rad karakteristiska drag som är knutna till ledarens personliga förmågor och utstrålning. Enligt Willner bygger den karismatiska ledaren upp en revolutionär organisation som i längden innebär en självmotsägelse. (Willner 1984 s 202-203) Willners resonemang leder fram till slutsatsen att den karismatiska auktoriteten är ett övergående stadium. Ett karismatiskt ledarskap kan inte ärvas eller göras permanent på annat sätt än att det institutionaliseras vilket innebär en förändring i riktning mot ett byråkratiskt eller traditionellt ledarskap.

Willners vidareutveckling och konkretisering av Weber har sedan använts av andra forskare. I synnerhet har man inom den sk management-forskningen uppmärksammat feno-

menet karismatiska ledare och deras förmåga att leda och påverka sina underordnade. Exempel på sådana studier finns i boken *Charismatic Leadership. The Elusive Factor in Organizational Effectiveness*, 1988, där en rad författare behandlar olika aspekter av det karismatiska ledarskapet bland annat med utgångspunkt från Willners idéer.

Det finns en rad likheter mellan Webers "karismatiska ledare" och Thomas Carlyles "hjalte". Båda pekar på en exceptionell person som samlar människor kring sig på grundval av sina personliga egenskaper eller förmågor. Det finns dock en stor och avgörande skillnad mellan de båda teorierna. Medan Carlyles teori är uttalat *normativ* – det är inte för intet han använder sig av den positivt laddade termen *hjalte* – har Weber endast för avsikt att uttala sig om ett speciellt maktförhållande där en viss *ledartyp* är avgörande för hela samhälls- eller organisationsstrukturen. Weber och Carlyle utgår i sina teoretiska antaganden från två helt skilda metaetiska premisser – värdesubjektivism respektive värdeobjektivism – vilket gör att en jämförelse mellan deras teorier blir något problematisk.

Max Webers teori syftar inte till att döma mellan *goda* respektive *onda* ledare – här kan såväl Hitler som Gandhi inordnas i samma kategori – medan man bland de carlyleska hjältarna endast bör räkna in dem som uppfyller vissa normativt uppställda krav. Lägg dock märke till följande resonemang hos Weber när denne i ett annat sammanhang vill beskriva en *god* politisk ledare:

Det är ju fullkomligt riktigt, och all historisk erfarenhet bekräftar det, att man inte skulle ha uppnått det möjliga, om man inte gång på gång hade gripit efter det omöjliga. Men den som kan göra det, måste vara en ledare, och inte bara det: han måste också vara en hjälte, i ordets enkla och rättframma mening. (...) Endast den som är säker på att han inte kommer att bryta samman när världen ur hans synvinkel blir alltför dum och gemen för det han vill erbjuda den, endast den som är säker på att han kan säga 'trots allt!', vad som än sker – endast *han* har den politiska kallelsen. (Weber 1977 s 95)

Inte ens Max Weber lyckas undkomma att tala om den gode ledaren som varande en hjälte och dessutom – som vi kommer att se – i enlighet med en Carlyles definition.

Carlyles samhällsfilosofi

Bildspråk och begrepp

Thomas Carlyle är en stilistiskt raffinerad författare i det att han i stor utsträckning använder sig av bilder eller metaforer för att föra fram sitt budskap. Detta gör dock att hans idéer bitvis är mycket svårtolkade för en sentida läsare som inte har omedelbar tillgång till den viktorianska tidens associationsbanor.

Olof Petersson skriver i *Metaforernas makt* om de problem man ställs inför när man i vetenskapliga sammanhang måste ta ställning till innehållet och betydelsen av metaforer. Petersson menar att man bör betrakta metaforer såsom bärare av ett meningsfullt budskap av samma kunskapsteoretiska dignitet som vilket annat begrepp som helst. Skillnaden mellan metaforer och "vanliga" begrepp ligger, påpekar Petersson, inte i själva betydelsen, meningsinnehållet, utan i uttryckssättet. Metaforer kan därför, säger Petersson, betraktas som "protobegrepp" vilket gör dem åtkomliga för traditionell begreppsanalys. (Petersson 1987 s 11-12)

Olof Peterssons antagande är värt att beakta vid analysen av Thomas Carlyles idéer. I Carlyles språkbehandling framgår det tydligt att metaforerna finns där i syfte att klargöra begrepp och idéer. Om man därför tar Carlyles poetiska bildspråk på allvar och sätter in dessa "protobegrepp" i den idéhistoriska kontext där de hör hemma, kan man finna flera nycklar till hans sätt att tänka och analysera den politiska verkligheten.

Den sanna verkligheten

Under 1800-talet hade den heliocentriska newtonska världsbilden helt avlöst den gamla religiösa föreställningen där jorden, och i synnerhet människan, setts som "skapelsens kro-

na", höjdpunkten i Guds skapelse. Istället betraktade man världen som en slags maskin där olika krafter verkar på materien enligt vissa bestämda mönster.

Den mekanistiska världsbilden är för Thomas Carlyle en djupt frånstötande tanke. Även om han inte avfärdar den heliocentriska världsbilden är det för honom oacceptabelt att likna världen vid en kall ofruktsam maskin. Världen, människorna likaväl som naturen och djuren är, menar Carlyle, något mer än det synbara yttre; den är "besjälad" med en inre mening.

How mean, dwarfish are their ways of thinking, in this time, – compared not with the Christian Shakespeares and Miltons, but with the old Pagan Skalds, with any species of believing men! The living TREE Igdrasil, with the melodious prophetic waving of its world-wide boughs, deep-rooted as Hela, has died-out into the clanking of a World-MACHINE. 'Tree' and 'Machine:' contrast these two things. I, for my share, declare the world to be no machine! I say that it does *not* go by wheel-and-pinion 'motives,' self-interests, checks, balances; that there is something far other in it than the clank of spinning-jennies, and parliamentary majorities; and, on the whole, that it is not a machine at all! – The old Norse Heathen had a truer notion of God's-world than these poor Machine-Sceptics: the old Heathen Norse were *sincere* men. But for these poor Sceptics there was no sincerity, no truth. (Carlyle 1913 s 184-185)

Carlyle visar tydligt att han har en *organisk* syn på världen. Denna symboliseras med hjälp av en metafor hämtad från den fornnordiska mytologin: livsträdet Ygdrasil som majestätiskt och harmoniskt svänger sina grenar och som vilar på en fast grund. Detta träd ställs i kontrast till mekaniska företeelser som "spinning jennies" och parlamentariska majoriteter. Världen är ingen maskin! utropar Carlyle med förfäran i rösten. De som förfäktar ett dylikt tänkesätt är lögnare, som på ett oärligt sätt utplånar tillvarons mysterier.

Att likt skeptikerna ifrågasätta allt man inte har synliga bevis för är, enligt Carlyle, inte bara ett intellektuellt ställningstagande utan

även ett moraliskt sådant. Skeptikerna saknar en tro på andliga ting och därför, menar Carlyle, är deras resonemang osunt. Endast genom att utöva tro kan vi se in i tingens sanna tillstånd och få sann moralisk vägledning. (Carlyle 1913 s 187-188) Observera att den tro Carlyle talar om inte nödvändigtvis är liktydig med en gudstro eller något övernaturligt och magiskt, utan att det snarare handlar om en medfödd förmåga som genom studier och praktisk övning leder till olika nivåer av insikt.⁵

På liknande sätt talar Carlyle om "religion". För Carlyle är religionen inte i första hand kyrklighet och dogmer, utan det sätt varpå människor strävar efter att lära känna sin plats i universum, den plikt och det öde som är förknippat härmed. (Carlyle 1913 s2f)⁶ Genom historien har, menar Carlyle, religionen tagit sig skilda uttryck och den har manifesterats i olika former av tillbedjan (worship), men den sanna kärnan har alltid varit densamma. I Carlyles begreppsvärld kan därför religion tolkas som strävan efter insikt, alldeles som tro kan tolkas som en förmåga att se in i den andliga, den sanna, verkligheten.

Historien är, enligt Carlyle, en källa till kunskap om den sanna verkligheten. Genom att studera historien kan vi finna olika mönster som pekar på hur ett gott samhälle bör vara; sanning är en beständig naturlag som alltid segrar över lögn och falskhet. Historien definieras av Carlyle som historien om de Stora Män som levtt och verkat här på jorden. (Carlyle 1913 s 1ff) Genom att identifiera och lära av dessa män kan vi få kunskap om hur samhället bör vara ordnat.

Vi kan här urskilja tre premisser varpå Carlyle bygger sin teori:

1. Det finns en av människan oberoende objektiv verklighet
2. Det finns objektiv kunskap om moraliska värderingar
3. Samhället är en levande komplexitet – en organism – inte en maskin bestående av mänskliga kugghjul.

Lägg märke till hur Carlyle begagnar sig av ett mytologiskt *träd* för att beskriva sin organiska

samhällssyn istället för att använda den annars så vanliga metaforen – människokroppen. Detta skulle kunna tolkas som att Carlyle inte omfattar en antropocentrisk världsbild utan att han även väver in andra företeelser, t ex naturen, som grund för det mänskliga samhället. Den sanna verkligheten befinner sig bortom människans horisont, vilket innebär att man utifrån Carlyles resonemang i princip också skulle kunna tänka sig att innefatta djur och växter i resonemanget kring vad som är rätt eller fel. Carlyles idéer har därmed intresse även för den som, i enlighet med t ex olika slags ekosofiska idéer, vill utöka den politiska sfären till att omfatta också förhållandet mellan människan, samhället och naturen.⁷

Det är dock viktigt att framhålla den betydelse Carlyle tillmäter människan som varande "skapelsens herre". Endast människan är, enligt Carlyle, kapabel att på ett rationellt och inlevelsefullt sätt kunna reflektera kring sina livsvillkor, för att därav kunna dra slutsatser om hur hon bör handla i en given situation. Det finns även ett klart elitistiskt drag hos Carlyle, eftersom han inte betraktar denna reflekterande rationalitet som en allmänmänsklig egenkap. Endast hjältarna besitter fullt ut förmågan att nå kunskap om "sanningen" för att sedan handla därefter.

Den retrospektiva framtiden

Medeltiden ter sig för Carlyle, liksom för många andra viktorianer, som en idealisk period i människornas tillvaro – en tid då tro och ordning härskade. (Chandler 1970 s 122-151) I *Past and Present*, bok II, målar Carlyle upp en mönsterbild av ett samhälle, hämtad från en krönika av en medeltida munk vid namn Jocelin of Brakelond. Det som kännetecknar livet i munkklostret – arbete, lydnad, kyskhet – är för Carlyle allmängiltiga dygder och den stränga disciplinen i ett kloster är, menar han, fördömlig för hela samhället. (Mithander 1989 s 61f)

Är då Carlyles idéer ett uttryck för en reaktionär önskan att återskapa ett förflutet samhälle? Det kan ligga nära till hands att tolka idealisering av medeltiden som en längtan ef-

ter att återgå till en feodal idyll. En enkel tolkning av Carlyles idéer medför dock att dynamiken i hans tänkande går förlorad. Det förflutna är för Carlyle en lärobok eller möjligen en mönsterbild som man kan studera för att urskilja sanningar, men han utgår alltid från *nutida* förhållanden i sitt resonemang. Historien, the Past, är föregångare till nutiden, the Present, som i sig innehåller såväl det förflutna som framtiden. Carlyle förklarar genom att även i detta sammanhang använda bilden av trädet Ygdrasil; världen ter sig för honom organisk och levande både i tiden och rummet. (Carlyle 1921 s 34, Carlyle 1913 s 22)

Förtiden, nutiden och framtiden är en och samma, menar Carlyle, eftersom de alla är del i en större helhet. Därför kan bilder ur det förflutna användas för att måla upp en bild av framtiden med avseende på *det sanna* i tillvaron.⁸ Det rör sig således inte om något reaktionärt tänkande. När Carlyle använder det medeltida klosternämnet som förebild är det för att han vill peka ut *vissa drag* hos detta som han menar svarar mot människans existentiella behov. Historien tjänar sålunda som en spegel i vilka reflexerna av eviga sanningar tydliggörs.

De eviga sanningarna finns, tycks Carlyle mena, *egentligen* inte i historiens verklighet utan någon annanstans i ett större sammanhang. Carlyles sanningsbegrepp har flera dimensioner; kriteriet för vad som är sant och falskt kan utläsas såväl i den faktiska historien som i det rationella tänkandet med tonvikt på det senare. Historien är en källa till sann kunskap eftersom vi där, enligt Carlyle, kan urskilja människor som har känt till och agerat efter de sanna normerna. Genom att studera dessa människors *handlingar* kan vi lära oss om den sanna verkligheten och hur vi bör handla för att komma i samklang med den. Det är dock inte *nödvändigt* att ta "omvägen" om historien om man äger förmågan att komma till insikt genom rationell reflektion.

Den sanna friheten

Vad är frihet? Den frågan hade allra högsta aktualitet på Thomas Carlyles tid, liksom den har

det idag. Carlyle var mycket skeptisk till det slags frihet som uttrycks i termen "laissez-faire". I lånad medeltida språkdräkt målar han upp en bild av den lycklige trälen ställd i kontrast till industriarbetarens hårda och smutsiga tillvaro. Han beskriver hånfullt resultatet av denna "utveckling" hänemot "friheten": "Liberty, I am told, is a Divine thing. Liberty when it becomes the 'Liberty to die by starvation' is not so divine!" (Carlyle 1921 s 191)

Carlyle efterlyser en ny definition av begreppet frihet eftersom den sanna friheten enligt honom måste innebära något mer än avsaknad av tvång. Sann frihet betyder för Carlyle att varje människa ges möjlighet att finna sin rätta plats i tillvaron eller, om hon inte själv kan finna den, att tvingas in i en ordnad tillvaro. Den bästa hjälp en okunnig, dum och lat människa kan få är att sättas i arbete av den som är henne överlägsen, skriver Carlyle. (Carlyle 1921 s 191f)⁹ Det är inte meningen att livet skall vara lätt att leva; det är inte livets svårigheter och problem vi måste undvika utan *orättfärdiga* svårigheter och problem. (Carlyle 1921 s 190)

Laissez-faire-tänkande är orättfärdigt, hävdar Carlyle, inte bara därför att det uppmuntrar till slapphet. Det är själva essensen i den liberala doktrinen han vänder sig emot – tanken att varje individ är sig själv nog och att människan kan existera oberoende av andra. Detta strider, menar Carlyle, mot människans väsen, hennes natur. Enligt Carlyles organiska uppfattning om världen och människan lever vi alla i en gemensam tillvaro vi inte kan existera oberoende av. Varje människa föds in i ett större sammanhang i enlighet med naturens, eller Guds, plan. Människor måste ges möjligheter att finna sin plats inom denna ram och inte tvingas av fattigdom och nöd att leva ett liv i arbetslöshet och förnedring.

Ett liberalt samhälle som utgår från att var och en skall sköta sig själv, där arbete köps och säljs på en marknad allt eftersom efterfrågan på arbetskraft varierar, är enligt Carlyles sätt att se det djupt orättvist. Det är orättvist, inte för att det finns arbetsgivare och arbetstagare, inte för att arbetsuppgifterna varierar så att en del har fysiskt lättare arbeten än andra, utan för

att ett sådant samhälle förutsätter att man betraktar människan och hennes förmågor som något materiellt och yligt. Ingen hästägare, säger Carlyle fördömande, skulle drömma om att behandla sina hästar så som man medvetet behandlar mänskliga arbetare, vilka avskedas enbart för att det råkar vara lågsäsong och vars hantverkskunnande ersätts av maskinell massproduktion. Detta gör man utan att bry sig ett dugg om hur det skall gå för den stackare som ställs utan arbete och försörjning. (Carlyle 1840 s 32f) Arbetslöshet är för Carlyle det yttersta sveket mot de moraliska sanningarna:

His unclamed right-hand, with the cunning industry that lies in it, is not this defined to be 'the sceptre of our Planet'? He that can work is a born king of something; is in communion with Nature, is master of a thing or things, is a priest and king of Nature so far. He that can work at nothing is but a usurping king, be his trappings what they may; he is the born slave of all things. (Carlyle 1840 s 23)

Carlyles resonemang kanske bäst belyses med hjälp av Isiah Berlins resonemang om positiv och negativ frihet. (Berlin 1984 s 129-183). Negativ frihet definieras av Berlin som individens *frihet från* andra människors – och i synnerhet statens – inblandning i privata angelägenheter, medan positiv frihet innefattar individens *möjligheter – frihet till* – att nå önskvärda mål som han/hon själv eller andra, t ex staten, sätter upp. Berlin menar att människors frihetslängtan inte enbart är ett uttryck för behov av "icke-inblandning" (negativ frihet) utan även för behovet att bli betraktad som en individ, en unik person som är fullt kapabel att ta ansvar för sina handlingar och beslut (positiv frihet). Denna längtan efter ett erkännande riktas mot omgivningen, dvs samhället, som individen av olika skäl tillhör. I denna bemärkelse kan inte individen existera oberoende av sin omgivning utan tvingas till olika handlingar för att accepteras av denna (Berlin 1984 s 166-167). Man kan därmed, menar Berlin, argumentera för att ett totalitärt system som skänker individen ett stort mått av positiv frihet baserat på individens behov, vore friare än ett samhälle som maximerar den negativa fri-

heten men där människans behov av trygghet och rättvisa lämnas otillfredsställt.¹⁰

Carlyle använder sig således av ett positivt frihetsbegrepp, där han låter konsekvenserna av "laissez-faire"-politiken utgöra beviset för tomheten i ett negativt frihetsideal. Slav är, menar Carlyle, den förment "frie" som lever under hotet om arbetslöshet, svält och nöd; fri är den som lever inordnad i ett ordnat hierarkiskt samhälle, där var och en är lyckligt sysselsatt med ett arbete som stämmer med den egna begåvningen och handlingsförmågan. Denna inställning, tillsammans med en rent rasistisk argumentation, framkommer tydligt i Carlyles essä "The Nigger Question", där han försvarar slaveriet. (Carlyle 1869 s184, Froude 1884:I s 286)¹¹

Ledarskapets utformning

Historiens stora män

I boken *On Heroes, Hero-Worship, and the Heroic in History* gör Carlyle en exposé över historiens Stora Män eller hjältar. Carlyle delar in dessa i sex olika grupper: hjälten som gudomlighet (Odin), hjälten som profet (Mohammed), hjälten som poet (Dante, Shakespeare), hjälten som präst (Luther, Knox), hjälten som författare (Johnson, Rousseau, Burns), och hjälten som kung (Cromwell, Napoleon). Hjältarna är i kraft av sina egenskaper "gudsända" ledare som skapar historien. (Carlyle 1913 s 1f)

Under den förkristna, eller "hedniska" tiden tog hjälten gestalt av en gud i människohamn. Likt asaguden Odin vandrade hjälten kring bland människor och ingrep där det behövdes. Även under nästföljande epok ansågs hjälten tala med en gudomlig röst och profeten Mohammed framträdde som Guds språkrör för att ena människorna under en sanning. Därefter följde en period då hjälten uttalade sina sanningar med en poets stämma; Dante i Den Gudomliga Komedin och Shakespeare med sina dramatiska verk får representera en mer litterärt inriktad hjältekaraktär. Hjälten som präst manifesteras hos Martin Luther, den store tys-

ke reformatorn, och John Knox, den skotske puritanen, vilka båda stod redo att trotsa den katolska kyrkans makt och slåss för det som var sant och riktigt.

Efter reformationstiden framträdde hjälten som intellektuell författare eller filosofisk tänkare (Man of Letters). Dessa män kom ofta från fattiga förhållanden och levde länge ett liv i obemärkthet innan de trädde fram som sanningens talesmän trotsande hån och förföljelser. Exempel på sådana hjältar finner Carlyle bland upplysningstidens romantiker – de "oppositionella" tänkarna Samuel Johnson, Robert Burns och Jean Jacques Rousseau.

Den sista hjälte typ Carlyle tar upp ges rubriken "hjalten som politisk härskare". Denne är, menar Carlyle, den viktigaste av alla hjältar då man i honom finner summan av alla tidigare hjälte typer. Den tid och miljö där denne hjälte uppträder kännetecknas av en stark statsmakt med stora militära resurser, vilket ställer ytterst stora krav på ledarens oförvitlighet och förmåga att fatta rätta moraliska beslut. Politiska ledare som Carlyle anser stämma in på denna beskrivning är Cromwell och Napoleon (innan denne utsåg sig själv till kejsare).

Carlyles beskrivning av de historiska hjältarna kännetecknas av en viss utvecklingstänke, som kopplas till de materiella förhållandena. Det kan inte röra sig om någon moralisk utveckling, eftersom de moraliska sanningarna ligger fast och oföränderliga. Ändå verkar Carlyle ha en idé om ett framåtskridande även med avseende på moral i det han menar att text protestantismen är ett sannare uttryck för religion än vad hedendom och katolicism var. Denna inkonsistens föranleder Eric Bentley att påpeka: "He [Carlyle] did believe in progress, however, though without much consistency. He argued for instance that the intensity and sincerity of belief, not the tenets of belief, were the criterion by which to judge a people and an epoch; yet he regarded Paganism, Catholicism, and Protestantism as a progressive succession towards some sort of truth which presumably was not to be measured by intensity of feeling." (Bentley 1969 s 46-47)

Det till synes motsägelsefulla resonemanget kring utvecklingstanken beror sannolikt på

Carlyles dualistiska verklighetsuppfattning (Mithander 1989 s 61; 68). Den sanna verkligheten är, enligt Carlyle, av icke-fysisk natur till skillnad från de föränderliga ting i den fysiska världen. Den materiella verkligheten, samhället, kan därför, enligt Carlyle, återspegla de moraliska sanningarna mer eller mindre bra. När mänskligheten ökar sin kunskapsmängd genom att sträva mot ökad insikt, ter det sig naturligt att en viss utveckling sker även av hjältarnas kunskaper och förmågor. Att Luther hade större insikt än Odin i moraliska och religiösa frågor, berodde på att Luther levde i en annan empirisk verklighet där den materiella utvecklingen gått längre. Hjälten till sin natur är däremot alltid densamma, hävdar Carlyle. Hjälten uppträder i olika gestalter och har varierande kunskaper om den sanna verkligheten, eftersom han uppträder i olika sammanhang. Om hjälten tar gestalt i en poet eller krigare avgörs helt av den empiriska verkligheten – kontexten – vari hjälten framträder (Carlyle 1913 s 86; 124). De moraliska sanningarna är, enligt Carlyle, eviga och oföränderliga medan de därmed förbundna dygdena kan variera inom ramen för olika tider och samhällen.¹²

Carlyles syn på hjältarnas roll utgår från de empiriska förhållandena och idén om att de eviga sanningarna är fast förankrade i historien – hjälten träder fram och försvarar sanning och rätt utifrån den speciella historiska situation som råder. Carlyle förenar på så sätt 1800-talets evolutionistiska tänkande med en platonisk idealism, genom att se den materiella världen, historien, som ett uttryck för klarsynta insiktsfulla hjältars strävanden att kämpa för evigt sanna moraliska värden.¹³ I Carlyles historiska genomgång av olika hjältar kan man även lägga märke till hur hjältarna indelas i olika nivåer av "hjalteskap". Napoleon var t ex, enligt Carlyle, en komplicerad person som, från att ha varit en stolt hjälte som kämpade för sanning och rätt mot anarki och falskhet, urartade till att bli en falsk hycklare så till den grad att han grundade en egen kejsarlig dynasti. I jämförelse med en Cromwell framstår därför Napoleon som mindre hjälte, hävdar Carlyle,

eftersom Cromwell bibehöll sin höga moral. (Carlyle 1913 s 255f)

En hjälte är enligt Carlyle en Stor Man med insikt i tingens sanna väsen som, när plikten kräver det, tar sitt gudagivna ansvar och leder sina medmänniskor i kamp för sanning och rätt. Hjälten är hjälte inte enbart i kraft av sitt överlägsna intellekt utan även genom sin förmåga att *handla* i överensstämmelse med sin övertygelse.¹⁴ *Insikt, ledarförmåga och handlingskraft* är enligt Carlyles teori kännetecknande för hjälten. Den utveckling som sker i den materiella verkligheten har, tycks Carlyle resonera, lett till en ökad komplexitet och splittring, vilket givetvis ställer högre krav på en hjältes förmågor än vad fallet var i ett enklare mer sammanhållet samhälle. Detta är anledningen till att Carlyle betraktar de mer sentida hjältekategorierna som högre stående än de tidigare. Den sentide hjälten utmärker sig inte i moraliskt avseende framför sina föregångare, utan i förhållande till komplexiteten i den materiella verkligheten.

Det sätt varpå Carlyle betonar den historiska verkligheten har medfört att vissa tolkare velat tona ner hjältarnas betydelse vad gäller förmågan att skapa historia. Philip Rosenberg diskuterar Carlyles syn på förhållandet mellan historisk nödvändighet och individens förmåga att påverka den historiska utvecklingen. (Rosenberg 1974 s 192-193) Han kommer fram till att Carlyles kraftfulla och insiktsfulla hjälte visserligen äger förmågan att ingripa och skapa historia, men att denne trots allt är underkastad historiens realiteter. Rosenberg skriver: "The Carlylean hero is never a man who fashions history out of his own will, but is at all points a man willing, Carlyle says, to submit to the 'great deep Law of the World' " (Rosenberg 1974 s 192). Hjälten kan ingripa först när tiden är mogen, menar Rosenberg, och han måste vänta tills människor är beredda att stödja honom.

Carlyles hjälte förvandlas därmed, enligt Rosenbergs tolkning, från att vara en dynamisk individ som skapar historia till att bli en förlösande faktor som råkar finnas på rätt plats vid rätt tidpunkt. Denna tolkning är väl hårdtuggad för den som vill hålla sig till Carlyles

egna idéer; Carlyle själv skulle förmodligen aldrig acceptera att hans hjältar reducerades till rollen som historiens "barnmorskor". Rosenberg vill se likheter mellan Carlyles hjältar och Hegels historiefilosofiska antaganden, men detta låter sig inte göras eftersom Carlyle inte såsom Hegel såg mänsklighetens historia som ett uttryck för en världsandes utveckling eller personifiering (Taylor 1991). Det mest markanta i Carlyles historiesyn är istället att han lägger en sådan vikt vid individen, personligheten, som *avgörande* för händelseutvecklingen och inte låter mänskligheten helt och hållet sprattla i omständigheternas garn.

En spännande men ändå nyanserad diskussion kring Carlyles syn på personligheters roll i historien finns i Svante Beckman, *Utvecklingens hjältar. Om den innovativa individen i samhällstänkandet* (Beckman 1990 s 23ff). Beckman poängterar skillnaden mellan Carlyles och Hegels syn på individen genom att placera Carlyle vid sidan av John Stuart Mill vad gäller upphöjandet av individens skaparförmåga. Han tonar dock ner Carlyles individualistiska hjälte något genom att inte tolka Carlyles påstående att historien är en hjältarnas historia som en generell princip för hela samhällsutvecklingen. Istället menar Beckman att Carlyle endast avser de "bestående kulturella skapelserna" när han talar om hjältarnas skapande av historien. Detta resonemang är mer rimligt än Rosenbergs eftersom Beckman håller sig närmare Carlyles egna idéer om hjältarnas exceptionella förmågor. Carlyle menar att hjältarna, som sanningens redskap, formar verkligheten efter sanna principer men att de måste agera utifrån *en given situation*. Hjälten skapar inte själv förutsättningarna för sitt agerande utan tvingas anpassa sig efter den empiriska verkligheten, vilket inte behöver innebära att han endast agerar "barnmorska" för något som "ligger i tiden".

Om man likt Beckman tolkar hjältarnas historieskapande endast med avseende på kulturella företeelser av mer bestående karaktär, t ex statens utseende och religiösa läror, blir det även lättare att förstå Carlyles dualistiska distinktion mellan den andliga och den fysiska verkligheten. Den andliga verkligheten, där

den sanna moralen finns, manifesteras i den empiriska verkligheten när Stora Män med insyn i moraliska frågor ställer sig upp och försvarar de sanna värdena genom att t ex bygga upp en stark statsmakt av bestående karaktär eller instifta en religion som ger människor normer och morallagar att leva efter.

Hjältedyrcan

En grundläggande utgångspunkt hos Carlyle är att alla människor föds olika. Carlyle är ingen förespråkare för egalitära idéer, utan anser det självklart att vissa individer har större förutsättningar än andra att utveckla hjältegenskaper.¹⁵ Alla människor föds däremot, enligt Carlyle, med förmågan att utöva tro och därför kan alla, genom att lära sig av den som äger mer insikt, nå viss kunskap i moraliska frågor. Alla människor bör framför allt sträva efter *ärlighet*:

If Hero mean *sincere man*, why may not every one of us be a Hero? A world all sincere, a believing world: the like has been; the like will again be, – cannot help being. That were the right sort of Worshipers for Heroes: never could the truly Better be so revered as where all were True and Good! (Carlyle 1913 s 137)¹⁶

Carlyle använder här begreppet hjälte i två avseenden:

- a. historiens Stora Män
- b. ärliga troende människor.

Denna andra kategori "hjältar" syftar på en annan, mycket viktig, komponent i Carlyles teori om hjältar: hjältedyrcan (hero-worship). En hjältedyrcare är en person som inte själv når upp till "hjältenivån" men är ärlig och god nog att kunna igenkänna en hjälte när denne framträder. Hjältedyrcaren är villig att erkänna och lyda den sanne hjälten eftersom han inser att denne har större kunskap och insikt än vad han själv har.

Menar då Carlyle att mänskligheten kan delas in i två huvudkategorier i likhet med Hegels herre/slav-teori eller Marx lära om klasskamp? Nej, en närmare granskning visar att Carlyles två grupper snarare utgör två sidor av

samma mynt. En hjälte är även en hjältedyrkare i den bemärkelsen att han känner igen och underordnar sig sina "hjaltedygdar". En hjältedyrkare behöver på ett liknande sätt ha vissa drag av hjälte för att kunna nå den insikt som behövs för att igenkänna och dyrka den sanna hjälten.¹⁷

Hjaltedyrcan är, menar Carlyle, det mest grundläggande i alla samhällen liksom i alla religioner. Maktstrukturer bygger på lojalitet och lojalitet är ett uttryck för tro och tillit gentemot dem som äger större vishet – hjältedyrcan. (Carlyle 1913 s 13) Ett idealt samhälle, enligt Carlyle, är därför grundat på hjältedyrcan. Medborgarna i hjältesamhället är alla "hjältar" då de befinner sig på den nivå de har begåvning och kunskaper att klara av. De ser upp till och underordnar sig sina överordnade eftersom de i dem igenkänner de rätta egenskaperna hos en hjälte. De styrande utövar sin makt i enlighet med de sanna och rätta moraliska normer om vilka de nått insikt genom att utöva tro på den sanna verkligheten. Hjaltedyrcarna får genom vis ledning del av hjältarnas moraliska kunskaper och resultatet blir ett ordnat, gott och lyckligt samhälle. Inget samhälle eller religion kan vara ädlare än detta, menar Carlyle. (Carlyle 1913 s 12)

Carlyles teori om elitstyre innehåller således två delar vilka är ömsesidigt beroende av varandra:

1. Hjältarna, dvs de stora männen
2. Hjaltedyrcarna, de som igenkänner och underordnar sig hjälten

Delarna hålls ihop genom den gemensamma tron, hjältedyrcan, som grundas på idén om att det finns vissa sanna värden och att vissa individer kan nå insikt om dessa. Denna *hjaltedyrcan* framstår därmed som avgörande för Carlyles teori då den lägger grunden för samhällets organisation.

Hjälten träder fram

En av de mest känsliga punkterna i en elitteori gäller *urvalet* av den styrande eliten. Antag att det finns objektiva värden och att vi för att få ett gott samhälle vill utse de individer som har

moralisk insikt till att styra över dem som saknar denna insikt. Hur skall detta urskiljande gå till? Hur vet man säkert att just dessa män har den nödvändiga insikten? Hos Carlyle kan vi se vilka som varit hjältar i historiskt perspektiv, men vi får ingen absolut vägledning för hur vi på ett säkert sätt skall kunna identifiera en *samtida* hjälte. Inte heller berörs frågan hur man skall gå till väga om fler än en person med anspråk på hjältestatus uppträder samtidigt.

B.H. Lehman tar denna brist på uttryckliga urvalskriterier som anledning till att helt avfärda de politisk-filosofiska delarna av Carlyles hjälteori. Han skriver: "when history has pointed out the great man, then the Hero-Theory is a trustworthy instrument; used contemporaneously it is unsafe and indeed almost valueless. It is the tool of the biographer and the historian, not of the social reformer." (Lehman 1928 s 187) Lehman förbiser dock i denna sin kritik en viktig aspekt då han inte väger in Carlyles speciella historiesyn. Carlyle lägger stor vikt vid att de sanna hjältarna känner sig tvingade av omständigheterna att ingripa i historien. Det är således den enskilde individen som själv ansvarar för utväljandet av hjältarna; hjälten skall personligen träda fram och motvilligt ikläda sig ledarskapets mantel.

Det är i detta sammanhang återigen viktigt att poängtera hur hjälten maktutövning är intimt sammankopplad med förmågan att rätt tolka "den sanna verkligheten" i förhållande till de rådande förhållandena. Det är just denna förmåga som skiljer Carlyles teori från Webers beskrivning av den karismatiska ledaren och som gör det möjligt att, åtminstone i efterhand, avgöra huruvida någon kan kallas "hjalte" eller inte. Om vi ser till en sådan karismatisk personlighet som Adolf Hitler, kan denne vid första anblicken te sig som en carlylesk hjälte. Många har ju också velat göra denna koppling mellan Carlyles hjälteori och nazismens dyrkan av den starke ledaren.¹⁸ Men just denna föreställning om att hjälten uppgift är att översätta moraliska principer till dygdiga handlingsmönster för sin samtid, raserar det teoretiska – om än inte det empiriska – sambandet mellan Carlyle och nazismen sådan denna formuleras av Adolf Hitler redan i

"Mein Kampf". Den nazistiska ideologin kännetecknas som bekant inte av respekt för vare sig sanning eller rätt utan ger oinskränkt makt åt "Der Führer" att fatta de beslut som behagar honom. Det nazistiska ledarskapet är uppbyggt på makt och fruktan fjärran från den respektfulla hjältedyrkan Carlyle talar om.

Carlyles resonemang utgår från premissen att det moraliska ansvaret för människans beteende läggs på henne själv – man kan aldrig skylla ifrån sig sitt dåliga beteende.¹⁹ De som har makt över andra är själva ansvariga för att deras handlingar är förenliga med en moralisk hållning. Detta medför att det ur rent praktisk synvinkel egentligen inte finns någon skillnad mellan Carlyles elitteori och rent totalitära läror; även om de styrande i princip är underställda eviga moraliska lagar är det de själva som avgör om de följer dessa lagar eller ej. Eftersom det endast är de styrande som äger tillräcklig insikt i vilka de sanna moraliska lagarna är, finns det onekligen en stor risk för maktmissbruk inbyggd i Carlyles teori.

Karl Popper riktar i *The Open Society and its enemies* skarp kritik mot denna typ av resonemang. Popper menar att ett av de grundläggande misstag som görs av olika förespråkare för elitstyre är att de utgår från en felaktig föreställning om maktens beskaffenhet. Istället för att likt Platon (och förvisso också tänkare som Hegel, Marx och Carlyle) ställa frågan: "Vem skall styra staten?", bör man, enligt Popper, fråga sig: "Hur kan politiska institutioner organiseras så att dåliga eller inkompetenta ledare kan hindras från att ställa till alltför stor skada?" (Popper 1967 s 120-121) De som ställer den förra frågan utgår, menar Popper, från tanken att makten inte kan delas utan att den nödvändigtvis måste vila på en enda bas. I så fall är frågan "Vem skall styra?" närmast retorisk, enligt Poppers resonemang, eftersom svaret självklart blir "de bästa", "de visaste" eller liknande – ingen skulle, skriver Popper, på allvar föreslå "de sämsta", eller "de dumaste". (Popper 1967 s 120)

Denna föreställning om den odelbara makten, "the theory of sovereignty", är falsk, slår Popper fast, eftersom det alltid måste finna något eller några som "backar upp" maktutövan-

det – även den värste tyrann är trots allt beroende av sina underhuggare för att kunna styra. Det är därför inte nödvändigt att koncentrera makten till en enda maktbas, menar Popper, då detta medför stora risker för maktmissbruk och tyranni. Istället bör man, enligt Popper, inrätta ett system bestående av institutionellt uppbyggda balans- och kontrollmöjligheter, "the theory of checks and balances", vilket tjänar som garanti för medborgarnas säkerhet. Om man vill undvika det totalitära samhällets fador är det, enligt Popper, nödvändigt att bejaka ett "öppet samhälle" som lämnar utrymme för tolerans och ömsesidig respekt mellan jämlika samhällsmedborgare. (Popper 1967 s 265-266)

Poppers kritik, formulerad ur djupet av föreställningen om människans förmåga till rationellt handlande, är relevant även med avseende på vissa delar av Carlyles teori. Carlyles idéer ger stort utrymme för totalitärt tänkande, även om han påpekar vikten av hjältedyrkande undersåtar för att en hjälte skall kunna hålla sig kvar vid makten. Den vikt Carlyle lägger vid *hjeltedyrkan* kan nämligen sägas utgöra en viss säkerhetsventil i det annars så totalitära systemet. En ärlig människa, en hjältedyrkare, förväntas lyda och underordna sig hjältar inte orättfärdiga tyranner som bryter mot de sanna principerna. Carlyles sätt att rättfärdiga franska revolutionen och chartism-upproret visar tydligt att han lägger stor vikt vid de styrandes ansvar att utöva ett sant och rättmätigt ledarskap.²⁰ En hjälte visar prov på *dygdighet*, i form av en inre moralisk styrka, snarare än att underordna sig vissa fastlagda *rättsprinciper*.²¹ Enligt Carlyles teori är det ju så att hjälten uppgift är att utforma och fastlägga rättsprinciper, med utgångspunkt från den sanna verkligheten, inte att lyda av andra uppställda normer.

Philip Rosenberg fäster stor betydelse vid denna lätt anarkistiska sida av Carlyles teori och vill utnämna Carlyle till en radikal aktivist. Carlyles teori om hjältar är, menar Rosenberg, en individualistiskt inriktad samhällsteori, där den karismatiska ledaren och dennes efterföljare hålls samman av radikala strävanden att omforma världen. Den lojalitet hjälte-

dyrkarna känner gentemot sin ledare grundar sig, enligt Rosenbergs tolkning, på tilltron till dennes förmåga att leda upproret mot det bestående. Om eller när denne ledare förvandlas till en institutionaliserad maktfaktor, vänder sig hjältedyrkarna bort från denne och söker sig en ny ledare; det är således hjältedyrkarna som enligt Rosenberg har initiativet. (Rosenberg 1974 s 196-199)

Detta sätt att tolka Carlyle är mycket lockande, men det innebär att man måste bortse från alltför mycket av dennes "mörka" och odemokratiska sidor. Alla de argument mot demokrati och för en mäktig bestående samhällsordning som Carlyle ideligen lägger fram genom hela sin produktion, tyder inte på ett revolutionärt sinnelag. Carlyle var ingen kulturrevolutionär utan en av det viktorianska kulturetablissemangets favoritmisantroper. Hjältens auktoritet vilar aldrig på folkmassornas axlar utan på hans egen förmåga att utöva hjältedygder. Carlyles försvar för den fattiga och enkla människans rätt till en plats i livet innehåller definitivt inga uppmaningar att göra konstant uppror mot överheten utan framhåller istället vikten av att den enskilde finner sin plats i samhällshierarkin – och håller sig där!

Samhällets organisering

Den omöjliga demokratin

För en nutida betraktare framstår vanligen det demokratiska statskicket som något självklart gott. Vi har från tidiga år fostrats i ett demokratiskt tänkesätt och lärt oss att inte ifrågasätta dess överlägsenhet i förhållande till andra statskick. Detta kan tyvärr leda till att vi blundar för de problem som trots allt finns vad gäller demokratiskt beslutsfattande vilket är ett förhållningssätt som bryter mot en av demokratins viktigaste förutsättningar – en levande debatt.

Thomas Carlyle tillhör den kategori samhällsdebattörer som kritiserar och närmast föraktar den framväxande parlamentariska demokratin. Demokrati i form av valurnor och

majoritetsstyre framstår för honom som ett av de mest avskyvärda sätt att styra ett land. Enligt hans uppfattning grundas ett sådant styrelseskick på ett mekanistiskt tänkande som endast tjänar till att underblåsa egoism och ytlighet. Carlyle jämställer demokrati med anarki eller icke-styre. Demokrati är inget bestående, skriver Carlyle polemiskt redan 1840 i samband med chartism-upproret, och fröet till dess undergång finns inom den själv – ett folk i uppror kräver förr eller senare en stark ledare. (Carlyle 1840 s 53-54. Himmelfarb 1984 s 195)

Detta argument mot demokratin – "frihetens paradox" – är lika gammalt som demokratin själv och framfördes redan av Platon i dialogen *Staten*. (Platon 1984 s 347, Popper 1967 s 123-124; 265-266) Karl Popper som skarpögt analyserar argumenten från demokratins kritiker väljer dock att vända bort blicken från denna demokratins akilleshäla, då han aldrig egentligen diskuterar *ledarskapsteori* utan endast dröjer vid demokratins överlägsna förmåga att kontrollera och tämja den politiska makten. Därmed lämnar Popper aldrig något riktigt svar vad gäller det problem som Carlyle gör oss uppmärksam på: det demokratiska systemets bristande förmåga att åstadkomma effektiva och kraftfulla beslut i tider av yttre och/eller inre spänningar och oro.

Demokratiskt styre är, enligt Carlyles mening, en ren självmotsägelse. Det är omöjligt, menar han, att fatta rätta och riktiga beslut via omröstningar bland dem som inte äger insikt i tingens ordning. Man rundar inte Kap Horn genom att debattera och rösta om hur man skall göra, utan genom att lyda kaptenens, den kunnige mannen, order (Carlyle 1871 s20. Jfr Platon 1984 s 237). Vi kan därför inte heller låta samhället styras av män som, ständigt lyssnande efter massans gillande, låter statens skepp kastas hit och dit av människors skiftande intressen och åsikter. Carlyle målar på sitt briljanta sätt upp en bild av det demokratiska opinionsstyrda samhället:

"In every ship, I say, there must be a *seeing* pilot, not a mere hearing one it is evident you can never get your ship steered through the

difficult straits by persons standing ashore, on this bank and that, and shouting *their* confused directions to you: 'Ware that Colonial Sand-bank! – Starboard now, the Nigger Question! – Larboard, larboard, the Suffrage Movement! – Financial Reform, your Clothing-Colonels overboard! The Qualification Movement, Ware-re-re! – Hehr-a-lee! Bear a hand there, will you! Hr-r-r, lubbers, imbeciles, fitter for a tailor's shopboard than a helm of Government, Hr-r-r!' – And so the ship wriggles and tumbles, and, on the whole, goes as wind and current drive. No ship was ever steered except to destruction in that manner. I deliberately say so: no ship of a State either. If you cannot get a real pilot on board, and put the helm into his hands, your ship is as good as a wreck. One real pilot on board may save you; all the bellowing from the banks that ever was, will not, and by the nature of things cannot." (Carlyle 1871 s 135)

De som skall styra staten måste äga insikt, ha ledarförmåga och vara handlingskraftiga, vilket är motsatsen till demokratin "stump-orators" som ägnar all sin tid och möda åt att vinna parlamentariska debatter och valkampanjer. Istället för att söka efter sanning och rätt söker dessa efter att behaga så många som möjligt i syfte att vinna flest röster; meningslöst babblande istället för lågmälda sanningar tar överhanden. (Carlyle 1871 s 210ff)²²

Syftet med demokrati och parlamentarism må vara lovvärt, men, skriver Carlyle, det kvittar hur mycket man röstar och enas om olika ting på majoritetsbasis; vill man komma till ett gott resultat måste man äga full *insikt* om "den sanna verkligheten". I parlamentet kan man aldrig stifta lagar, menar Carlyle, endast parlamentsakter som i bästa fall överensstämmer med universums eviga lagar. (Carlyle 1871, s 284) Däremot kan parlamentsval och liknande fylla en funktion när det gäller för de styrande att ta reda på folkets önsknings; parlamentet kan, menar Carlyle, tänkas verka som ett *råd-givande* organ men aldrig som ett *styrande*.²³

B. E. Lippincott kritiserar Carlyle, då han menar att denne, likt en Platon, genom att avfärda demokratin som metod i realiteten förespråkar ett totalitärt elitstyre. Lippincott drar

klara paralleller till Nazityskland, där parlamentet snabbt upphörde att spela ens en rådgivande roll när väl Hitler tagit över makten. Denna kritik är dock mer att betrakta som ett inlägg i en historisk debatt (Lippincotts bok utkom 1938) då den framförs på ett alltför demagogiskt och tendentiöst sätt. Lippincotts argumentation vittnar mer om en glödande vilja att träda fram och försvara de demokratiska värdena än om en önskan att klargöra Carlyles uppfattningar. Lippincott påstår t ex att Carlyle säkert skulle ha beundrat män som Hitler och Mussolini – i samma andetag som han framhåller Carlyles förakt för tomt prat (Lippincott 1938 s 48). Att Hitler och Mussolini beundrade Carlyle, därom råder inget tvivel, men att det omvända förhållandet skulle råda är en ren och skär anakronism.²⁴

Carlyle säger tydligt och klart ifrån att det är omöjligt att använda demokratiska tillvägagångssätt för att finna dem som är mest lämpade att styra. Endast en hjältedyrkare kan känna igen och utvälja en hjälte och det brittiska folket genomsyras, menar Carlyle, dessvärre inte av moralisk hjältedyrkan. Istället finns där, i form av t ex chartismen, en upprorsanda lik den som kastade Frankrike in i revolutionens stormvindar år 1789. Idén att söka lämpliga styresmän från *hela* befolkningen, dvs att inte begränsa rekryteringen till en speciell klass, faller däremot Carlyle i smaken. I *Past and Present* talar Carlyle om en "talangens aristokrati", där visheten hos de enskilda regeringsmedlemmarna skall vara avgörande och inte deras börd eller finansiella tillgångar. (Carlyle 1948 s 24-29)

Hur skall vi då tolka Carlyles kritiska inställning till demokratin? Kanske är det så att Carlyles kritik egentligen inte är riktad mot demokrati som idé, utan endast mot de former den antog i 1800-talets Storbritannien? Återigen bör man dra sig till minnes att det för Carlyle är den *inre verkligheten* som är avgörande i moraliska frågor, inte den yttre fysiska världen. När Carlyle kritiserar demokratin är detta ett uttryck för hans värdeobjektivistiska grundsyn; den liberala demokratin saknar förmåga att realisera "den sanna verkligheten" eftersom den, enligt honom, ytterst vilar på en

värderelativistisk individualism. Själva tanken – en man en röst – ger uttryck för föreställningen att alla är lika värda oavsett intelligens, samhällsställning eller moralisk rättträdighet.

Det Carlyle mer än något annat vänder sig mot är de mänskliga karaktärsdrag och egenskaper som det demokratiska samhället, enligt honom, uppmuntrar. Carlyle föraktar den som pratar istället för att handla och demokratin uppmuntrar till prat istället för handlingskraft. De verkliga hjältarna *vet* hur de skall handla och skall inte behöva ta hänsyn till okunniga människors vacklande åsikter. Som exempel framhåller Carlyle hur munkarna vid St. Edmundsbury's kloster valde ut sin nye abbot, genom att gemensamt underordna sig den visaste av dem.

Thus, then, have the St. Edmundsbury Monks, without express ballot-box or other good winnowing-machine, contrived to accomplish the most important social feat a body of men can do, to winnow out the man that is to govern them: and truly one sees not that, by any winnowing-machine whatever, they could have done it better. (Carlyle 1948 s 74)

I princip skulle man kunna tänka sig en "hjältedemokrati", tycks Carlyle mena, men där skulle en demokratisk process i form av valurnor och liknande vara onödig eftersom alla ändå skulle underordna sig hjälten. Observera att den carlyleske hjältens *auktoritet* inte på något sätt är beroende av vad människor tycker och tänker – han skall styra i kraft av sanning och rätt och inte behöva ta hänsyn till nyckfulla folkopinioner.

Industrisamhällets hjältar?

I 1800-talets Storbritannien hade de ekonomiska villkoren och maktförhållandena förändrats, vilket lett till att aristokratin och jordägarna tvingats ge avkall på de flesta av sina privilegier. Parlamentsreformer ledde till att en ny grupp människor fick avgörande inflytande över samhällsutvecklingen: industrikapitalisterna.

Carlyle var starkt kritisk mot denna utveckling, då han ställde sig helt avvisande till industrikapitalisternas benägenhet att mäta all-

ting i pengar. Carlyle kallar industrikapitalismens penningdyrkan för "mammonism" och låter ordet stå för allt det han avskyr: materialism, egoism, falskhet och ondska. I Mammons namn, dundrar Carlyle, låter man sälja sina bröder för att förvärva silverpenningar, man låter barn, kvinnor och män svälta ihjäl genom att förneka dem rätten till ett anständigt arbete och man talar om överproduktion trots att tusentals människoryggar saknar skjortor (Carlyle 1948 s 130-135; 138-141; 154-157. Mithander 1989, s 76ff). Istället för att hjälpa sina medmänniskor talar man om "laissez-faire", skriver Carlyle, och man tror att "cash-payment" är den enda relationen som finns mellan två människor. (Carlyle 1948 s 132) Enligt Carlyle var resonemang av detta slag en starkt bidragande orsak till de svåra sociala problem som uppkommit bland fabriksarbetarna; det som i olika sammanhang brukar benämnas "den sociala frågan".

Som ett exempel på hur snedvridna och dåraktiga tidens idéer var när de tillämpades i praktiken, nämner Carlyle en historia om en fattig irländsk änka. Denna änka sökte vid flera tillfällen förgäves efter hjälp hos myndigheterna, för att kunna försörja sig och sina tre barn. Efter att ha vägrats något som helst bistånd sjönk hon slutligen ihop och dog av tyfus. Innan hon dog hade dock flera av de personer hon uppsökt smittats av hennes sjukdom vilket medförde att hela 17 personer dog. Läkaren som behandlade fallet fällde då ett yttrande om att det hade varit mer lönsamt att hjälpa änkan, istället för att låta henne och alla de hon smittade dö av sjukdomen. Carlyle tolkar denna tragiska berättelse som att änkan genom att smitta ner dem, bevisade för de ogina själviska människorna att hon i själva verket var deras medsyster som de skändligen visat på dörren (Carlyle 1948 s 134). Observera att Carlyle inte resonerar i termer av "upplust egenintresse". Det är inte en rädsla för att drabbas av sjukdom till följd av smittspridning som borde ha fått människorna att hjälpa änkan – Carlyle efterlyser en akt av ädelmod och empati.

Lägg märke till att det är *sinnesinställningen* hos de människor som avvisar den fattiga än-

kan eller skickar ut människor i sysslolöshet som Carlyle betonar och inte de yttre omständigheterna. Carlyle vänder sig på ett liknande sätt emot de egoistiska principer som präglar industrikapitalismen – inte själva produktionsformen. Rosenberg tolkar denna Carlyles idealistiska hållning enligt följande: "... the problem with the dark satanic mills of Victorian industry lies in the fact that they are dark and satanic, not in the fact that they are mills" (Rosenberg 1974 152; 164). Det är "mammonismen" och penninghungern Carlyle avskyr – inte "industrialismen" som kan associeras till det engelska ordet "industry" (flit, arbetssamhet) – en hos Carlyle högt prisad dygd. Det är inte fel att tillverka skjortor i fabriker men det är fel att förstöra människor och natur i syfte att tjäna pengar. Det är inte fel att massproducera men det är fel att tala om "överproduktion" i en situation där stora delar av befolkningen saknar livets nödort. Ett samhälle som genomsyras av egoism och penninghunger föder, menar Carlyle, orättvisor och elände.²⁵

Endast en sinnesförändring kan åstadkomma ett gott samhälle, där de rätta och sanna principerna råder, menar Carlyle. Inga enkla patentlösningar, i form av parlamentsreformer eller fattiglagstiftning, kan hjälpa upp det eländiga tillstånd som en stat genomsyrad av mammonism och orättfärdighet lider av – en radikal förändring måste till som förändrar hela samhällsstrukturen:

Brothers, I am sorry I have got no Morrison's Pill for curing the maladies of Society. It were infinitely handier if we had a Morrison's Pill, Act of Parliament, or remedial measure, which men could swallow, one good rime, and then go on in their old courses, cleared from all miseries and mischiefs! Unluckily we have none such; unluckily the Heavens themselves, in their rich pharmacopeia, contain none such. There will no 'thing' be done that will cure you. There will a radical universal alteration of your regimen and way of life take place (Carlyle 1948 s 21)²⁶

Förespråkar då Carlyle en revolution? Menar han att efterlängtade ledare skall uppstå

och leda folket i en revolution mot kapitalismens utsugare? Det är lätt att förstå att man som Friedrich Engels kände sig inspirerade av Carlyle och tog till sig av denna glödande vilja till förändring (Mithander 1989 s 52). Gertrude Himmelfarb menar att Carlyles närmast religiösa vördnad för arbete har många likheter med Marx/Engels idéer om att arbete är människans sätt att förverkliga sig själv (Himmelfarb 1984 s 197-198). Den samhällsordning Carlyle förespråkar påminner i vissa avseenden om tankegången hos den franske utopiske socialisten Saint-Simon (1760-1825), vars anhängare t o m försökte övertala Carlyle att ansluta sig till dem (Kaplan 1983 s 154-155. Se även Mithander 1989 s 140f). Den vision av det goda framtida samhället som Carlyle målar upp, befinner sig dock långt ifrån socialismens – och upplysningens – idéer om frihet, jämlikhet och broderskap i materiellt avseende. Det är en moralisk rättträdig styrande klass som kan styra folket rätt som Carlyle efterlyser – inte ett klasslöst medborgarsamhälle där alla har lika inflytande över de beslut som fattas.

Carlyles hopp inför framtiden är vänt mot de nya industriherrarna. Det är inom denna växande samhällsgrupp, profeterar Carlyle, som de nya hjältarna, industrikaptenerna (Captains of Industry) kommer att uppstå (Carlyle 1948 s 242-248). Om de kan fås att vända sina sinnen från mammonism och skepticism och istället utveckla ett moraliskt rättträdigt tänkande, skulle dessa kraftfulla män kunna vända de eländiga förhållandena rätt, menar Carlyle. Fabrikerna skulle då komma att utgöra en motsvarighet till de medeltida klostren, där dygder som flit, arbetsamhet, lydnad och ordning härskar. Carlyle ser armén som en föredömlig bild för hur ordning och reda skall råda i ett gott samhälle. Alla människor skall ordnas in på sin bestämda plats alldeles som man i armén delar in rekryterna i olika grader. Denna inordning bör börja så tidigt som möjligt så att barnen lär in ett rytmiskt tänkande i överensstämmelse med deras natur som sociala varelser. I essän "Shooting Niagara" beskriver han närmast lyriskt ordnade parader och kadaverdisciplin som uttryck för kulturell överlägsenhet.²⁷

I Carlyles "hjälestas" skall varje individ garanteras ett meningsfullt och hälsosamt arbete till en skälig lön. Detta sker, menar Carlyle, genom att permanenta kontrakt mellan arbetsgivaren och arbetstagaren upprättas, där arbetsgivaren likt en god fader, eller en militär kapten, tar ansvar för sina anställdas väl och ve genom att leda dem på rätta vägar. De anställda å sin sida förväntas att arbeta hårt och disciplinerat så att ett gott arbete blir utfört, vilket kommer att skänka dem glädje och tillfredsställelse. För Carlyle ter det sig onormalt att förhållandet arbetsgivare/arbetstagare kan sägas upp från en dag till en annan, istället bör, menar han, ett sådant förhållande jämföras med ett troget och livslångt äktenskapskontrakt där parterna tar ansvar för varandra på olika villkor (Carlyle 1948 s 248-253).²⁸ Arbetsgivaren/kaptenen/fadern skall styra enligt de moraliska sanningarna över arbetstagaren/soldaten/kvinnan med stränghet och disciplin så att ordning och harmoni uppstår.

Det är tveksamt hur stor vikt man bör lägga vid Carlyles "framtidsvision". Jämfört med den lysande genomförda analysen av de samtida förhållandena verkar Carlyle här tappa sin sociala patos till förmån för en djupt misantropisk människosyn. Grundtanken på vilket hela hans ledarskapsteori vilar kan dock urskönjas också här – det viktiga för Carlyle är att de styrande är hjältar som kan leda människor hän emot en ökad insikt i moraliska principer. Det är den moraliska kunskapen hos de styrande som är avgörande för om det är ett gott samhälle eller ej – inte de rådande materiella omständigheterna.

Thomas Carlyle och 1990-talets ledarskap

Det har nu gått omkring 150 år sedan Thomas Carlyle formulerade sin teori om hjältar och hjältedyrkan. När han beskrev demokratins svårigheter att hantera ledarskapets moraliska dilemman, gjorde han det utifrån den erfarenhet världen då hade av ett demokratiskt styrelseskick. Den västerländska demokratin har alltsedan dess utvecklats vidare på många sätt.

På vad sätt kan vi idag dra lärdom av Carlyles ledarskapsteori?

Somliga författare har, som vi har kunnat konstatera, velat utvidga Carlyles teori till att omfatta en sjunde hjältekategori – en 1900-talshjälte med demokratiska förtecken (Rosenberg 1974). Detta är, enligt min mening, att ta sig alltför stora friheter med de ursprungliga idéerna. En carlylesk hjälte är per definition inte en demokratisk ledartyp, dvs en ledare som förankrar sina beslut hos folket. Däremot kan vi säkert urskilja flera av de carlyleska hjältekategorierna, t ex "hjälten som poet" eller "hjälten som politisk ledare" – om än i något modifierad tappning – i det politiska livet även i våra dagar. För att en hjälte skall kunna nå den politiska makten i ett demokratiskt samhälle krävs dock vissa egenskaper som Carlyle skulle ha ställt sig tveksam till. En nutida hjälte behöver inte kunna svinga ett svärd men måste istället vara beredd att dräpa i ord. Om en sådan hjälte skall kunna övertyga, inte bara sina väljare, utan också journalister och andra politiker om sin exceptionella ledarförmåga, krävs förmåga att på rätt sätt utöva retorikens svåra konst.

En av dem som skulle kunna liknas vid en carlylesk hjälte är Winston Churchill, vars uttalande om Carlyle fick inleda denna artikel. Om vi återvänder till Tingstens analys av Winston Churchill menar denne att få äger samma förmåga som Churchill vad gäller att kunna trollbinda sina åhörare med hjälp av en lysande retorik (Tingsten 1966 s 162). Tingsten drar paralleller mellan Churchill och den carlyleska hjälten Shakespeares ("hjälten som poet") drama om *Henrik V* och det tal denne höll inför det avgörande slaget vid Agincourt. Det är säkerligen ingen tillfällighet att Tingsten väljer att framhålla just *Henrik V*, eftersom detta drama mer än något annat kan sägas behandla frågor kring ledarens – hjälten – betydelse och de svårigheter det innebär att förena en god moralisk hållning med ett gott politiskt ledarskap under svåra omständigheter.

Allan Janik ägnar i *Cordelias tystnad*, 1991, ett kapitel med titeln "Ledarskap och karaktär eller A Little Touch of Harry", åt Shakespeares finstämda tolkning av hur en god karaktär

är avgörande för utövandet av ett bra ledarskap. Janiks sätt att resonera för onekligen tankarna till Carlyles hjälteteori.²⁹ Janik skriver:

I *Henry V* framställs ödets länkare som en ansvarskännande kristen kung (så som detta förstods på Shakespeares tid), vars auktoritet ytterst vilar på hans visdom, vilken i sin tur gestaltas i den praktiska förmågan att lämpa rättvisa med nåd, och i detta genom själva sin personlighet institutionalisera ordningen, precis som han besegrat fåfängan inom sig och våldet i världen runt omkring honom. (Janik 1991 s 71)

Kung Henrik V kan ses som en sann hjälte just därför att han kämpat och besegrat inte bara sina yttre fiender utan i synnerhet sina egna dåliga karaktärsdrag! Här har vi en tydlig förebild för hur en modern hjälte skulle kunna se ut – en man (eller kanske man rentav skulle våga säga en kvinna) som har förmåga att tillgodogöra sig kunskap förmedlad genom historien och litteraturen. Allan Janik pekar i likhet med Carlyle på vikten av att se upp till goda förebilder, och inte stirra oss blinda på att följa givna regler och anvisningar. Ett avskräckande exempel på hur det kan gå ifall man väljer det sistnämnda finner Janik inom management-litteraturen, där vissa författare konsekvent framhäver att ledarskapets yttersta syfte är att bidra till en ökning av ”profiten” – med andra ord det som Carlyle kallade ”mammonism”. (Janik 1991 s 81)

Det finns all anledning att begrunda Thomas Carlyles teori om hjältar och hjältedyrkan också ur ett mer dynamiskt och framåtblickande perspektiv. Jonathan Mendilow menar i sin artikel ”Waiting for the Axe to Fall: Carlyle's Place in the Study of Crises of Authority”, att Carlyles idéer kan appliceras på studier av sönderfallande maktstrukturer i en mer generell mening. En världskris uppstår, menar Mendilow, när det råder bristande harmoni mellan det som vi här kallat ”den sanna verkligheten” och ”den empiriska verkligheten” (Mendilow 1993 s 616). I samband med den industriella revolutionen, dvs under Thomas Carlyles livstid, hamnade utvecklingen i en sådan ojämvikt, menar Mendilow. Den materi-

ella utvecklingen sprang ifrån den andliga utvecklingen, eftersom de institutioner som fanns i syfte att skapa stabilitet inte var anpassade till de nya behov som uppstod. I vår tid är det den ”andliga verkligheten” som accelererar fortare än den materiella verkligheten, hävdar Mendilow. Kunskapsutvecklingen hotar att kasta omkull hela den världsordning vi lever under – en utveckling som, varnar Mendilow, kan leda till totalt kaos eftersom själva grunden för samhället, ”den sanna verkligheten” inte längre kan realiseras i ”den empiriska verkligheten” (Mendilow 1993 s 616). Inga nu existerande institutioner, såsom religioner eller starka statsmakter, kan, menar Mendilow, hantera de enorma kunskapsmassorna som finns i den cybernetiska rymden. Mendilow urskiljer här en parallell till astronomernas teorier om hur gravitationskraften skapar svarta hål i rymden genom att åstadkomma en implosion.

Jonathan Mendilows tolkning är dock, enligt min mening, alltför pessimistisk och det verkar inte troligt att Thomas Carlyle skulle instämma i de ödesmättade sluttonerna. Carlyle hade en fast och trygg övertygelse om att nya insikter vad gäller ”den sanna verkligheten” också skulle leda till att hjältar uppstod för att skapa de institutioner som behövs för att hantera detta ”kunskapssprång”. Den slutsats man kan dra utifrån Mendilows tolkning av Carlyles teori, är därför snarare helt i linje med vad många politiska bedömare idag brukar framkasta i ren desperation: vi behöver hjältar! Det kalla och ödsliga 1990-talets rymd skiljer sig därmed inte från andra kritiska tider i mänsklighetens historia vad gäller behovet av starka och fasta institutioner som kan bemästra en ny och hotfull utveckling. Det är inte svårt att föreställa sig hur den gamle knarrige misantropen nickar i sin himmel och med en belåten min konstaterar att även 1990-talet behöver sina hjältar.

Fredrika Lagergren

Noter

1. Jag vill framföra ett stort tack till Gunnar Falckemark, Erik Ringmar och Ulf Mörkenstam för synpunkter på tidigare versioner av denna uppsats. Tack också till Stefan Szücs som delat med sig av sina kunskaper om ledarskapsteori.

2. På Dagens Nyheters ledarsida, 28 mars 1995, kan man exempelvis läsa följande: "Bristen på ledarskap börjar bli akut."... "Ett mer kraftfullt politiskt ledarskap behövs." Artikelns rubrik är "Statsminister efterlyses. Ingvar Carlsson måste utöva ett mer aktivt ledarskap". I Svenska Dagbladet, 6 juni 1995, återfinns likaså en artikel på ledarsidan med titeln "I väntan på ledarnas återkomst". Författaren Eddie Tistelgren aktualiserar där frågan: "Vem bör styra?" och uttrycker sin oro över att denna fråga tenderar att, i Poppersk anda, skjutas åt sidan till förmån för mer institutionella idéer kring ledarskapets utformning.

3. En utförlig analys av Machiavellis idéer, sedda i sitt kontextuella sammanhang, finns i Quentin Skinner, *Machiavelli*, 1981.

4. Se t ex Talcott Parsons förord till *Max Weber: The Theory of Social and Economic Organization*, ed. Talcott Parsons, för en distinkt redogörelse av Max Webers teori om auktoritet och ledarskap.

5. Ernst Cassirer skriver i *Myten om staten* att Carlyle, trots att han i sin idévärld och sitt språk varen typisk romantiker, skiljer sig markant från dessa genom att inrikta sig på människan som en *handlande* varelse. Carlyles idealism var praktisk och inte magisk, skriver han. Se Cassirer 1948 s 222f.

6. I *Past and Present* skriver Carlyle att religion är liktydigt med arbete (work). Carlyle betraktar arbetet som heligt, det är genom arbetet individen fullgör sin gudagivna uppgift i livet. En sådan definition förklarar Carlyles hårda fördömande av arbetslöshet, eftersom denna innebär att människan förnekas rätten till ett meningsfullt liv. (Carlyle 1921 s 181)

7. Se t ex Naess 1981, för diskussion kring dessa frågor, som tyvärr faller utanför ramen för denna undersökning.

8. Mithander resonerar om detta utifrån begreppen form och innehåll. Han menar att Carlyle hämtar *formen* från forntiden för att sedan fylla den med nytt *innehåll*. Mithander citerar i en fotnot ur Rosenberg, *The Seventh Hero*, där denne menar att ett historiskt tillbakablickande även är vanligt förekommande bland revolutionära tänkare och därför inte nödvändigtvis innebär en reaktionär inställ-

ning. (Mithander 1989 s 85. Rosenberg 1974 s 149-150)

9. I *Latter-day Pamphlets* beskriver Carlyle det som den främsta av människans rättigheter, och ett dårens privilegium, att få bli styrd av den vise och sålunda kunna finna den rätta vägen. (Carlyle 1871 s 28) I essän "Shooting Niagara" skriver Carlyle syrligt: "That a good man be 'free', (...) is surely a blessing to him, immense and indispensable; – to him and to those about him. But that a bad man be 'free', (...) is contrariwise the fatalest curse you could inflict on him; curse and nothing else, to him and all his neighbours." (Carlyle 1869b s 346-347)

10. Isiah Berlin är dock själv ingen företrädare av någon totalitär uppfattning. Istället framhåller han det pluralistiska samhället där de båda frihetsbegreppen kan vävas samman: "det är föreställningen om frihet i den 'positiva' innebörden som utgör kärnpunkten i de krav på nationell eller samhälleligt självstyre som besjälar vår tids kraftfullaste och moraliskt mest berättigade rörelser."... "Men det förefaller mig även att tron att någon enda formel i princip kan upptäckas, varigenom alla människornas skiftande mål harmoniskt kan förverkligas, är bevisligen falsk." (Berlin 1984 s 179)

11. Om Carlyles rasistiska åsikter vittnar Froude: "His [Carlyles] dislike for Disraeli was perhaps aggravated by his dislike of Jews. He had a true Teutonic aversion for that unfortunate race." (Froude 1884:II s 448-449)

12. En modern politisk filosof som uttrycker liknande tankar är Alasdair MacIntyre. (MacIntyre 1985 s 121ff)

13. Jämför Bentleys resonemang kring detta: "he [Carlyle] found the conflict between the old religion and the new evolutionism inescapable. (...) On the one side, so it seemed to Carlyle, the great oversimplifier, there were power, success, hardness, on the other meekness, crucifixion, and live. To some extent Carlyle succeeded in transferring his religious feelings to his new religion of power. (...) He was attempting the impossible task of concealing and resolving the conflict at the same time." (Bentley 1969 s 50-51)

14. I avsnittet "The hero as king" beskriver Carlyle hur Oliver Cromwell till sist, efter många års tyst insikt om de dåliga förhållandena i landet, "...threw down his ploughs, and hastened thither." (Carlyle 1913 s 243)

15. B.H. Lehman framhåller i sin bok *Carlyle's theory of the hero* att elitistiska teorier som regel utgår från det förhållandet att människor *de facto* är olika. Lehman skriver: "It is necessary, as will appear, to repeat a platitude. Men are created, as a fact, *not equal*: there is no democracy in the realm of the intellect; men have widely differing holds upon their environments through complex instrumentality of hand and head and heart. Dante had better control over the materials of a poem than Longfellow; Oliver Cromwell had surer command over men than his son." Lehman hänvisar bl a till Rousseaus berömda essä om ojämlikheter mellan människorna, och påpekar att även denne "jämlikhetens apostel", erkänner att det finns vissa medfödda "naturliga" skillnader eller ojämlikheter mellan människor. (Lehman 1928 s 5f)
16. Rosenberg som framställer Carlyle som en revolutionär demokrat, anför bl a detta citat till stöd för sin tolkning. Han skriver: "*On Heroes and Hero-Worship deals with six types of heroism, but it points inexorably toward a seventh hero – the hero as oneself.*" (Rosenberg 1974 s 202-203)
17. Carlyle menar exempelvis att en hel nation av hjältar är liktydigt med en troende nation, dvs en nation av hjältedyrkare. (Carlyle 1913 s 156)
18. Eric Bentley m. fl. försöker lösa detta genom att dela Carlyles teori i två delar. En del sägs då representera det bästa demokratiska tänkandet medan den andra delen innehåller fascistiska och nazistiska idéer. Detta finurliga sätt att hantera det faktum att nazisterna hyllade Carlyle ger dock inte en rättvis uppfattning om Carlyle, utan tjänar tvärtom till att rättfärdiga nazisternas tendentiösa tolkningar.
19. Denna syn framgår tydligt i essän "Model Pri-sions". Carlyle går där till attack mot tanken att man kan utrota ondskan genom att "kleta bort" skurkar och banditer. Ge istället ärliga människor en chans till arbete och försörjning istället för att slösa tid och pengar på samhällets avskum! (Carlyle 1871 s 60ff)
20. Revolutionen i Frankrike hade, menar Carlyle, haft en berättigad orsak. Den franska aristokratin, med den svage och obeslutsamme kung Ludvig XVI i spetsen, underlät att utöva ett ansvarsfyllt och rättfärdigt styre vilket ledde det en gång så rika och stolta landet ända till avgrundens rand. Folket, som plågades under de handlingsförlamade, slösaktiga och skenheliga herrarna reste sig till slut i förtvivlan upp mot dessa i en blodig revolution.
- Denna från början rättmätiga folkfresning urartade dock så småningom till att bli ett horribelt skräckvälde under ledning av den småsinte och gnidne Robespierre. Terrorn blev lag och förtryckets elände upphörde inte förrän "hjälten" Napoleon trädde fram och skapade ordning genom sin militära disciplin. Carlyles bok om den franska revolutionen är full av förakt gentemot den franska aristokratins underlåtenhetssynder. Den är heller ingen hyllning till revolutionens våldsamma förlopp och Carlyle hyser ingen större aktning för herrarna i Nationalkonventet som lät avrätta kung Ludvig XVI, trots att denne redan fråntagits all makt och inflytande, och som lät sig dompteras av den beräknande Robespierre, eller "the Sea-Green Incorruptible" som Carlyle oavbrutet kallar honom. Det fanns dock vissa revolutionsledare som fann större nåd hos Carlyle, t ex den starke och modige Danton. (Carlyle 1966 passim)
21. Detta är ett resonemang som i hög grad aktualiserats i den moderna politiska filosofin där författare som Alasdair Macintyre, Michael Walzer m fl velat föra en diskussion kring huruvida det är möjligt, eller ens önskvärt, att bygga ett väl fungerande samhälle med utgångspunkt från rationellt bestämda universella rättsprinciper. Den moderna diskussionen kring denna "eviga" problematik tar avstamp i John Rawls *A Theory of Justice* från 1971. (Mulhall & Swift 1992)
22. Att kunna tala är ej människans förmåsta egenskap, skriver Carlyle torrt. *I Past and Present* låter Carlyle en viss Sir Jabesh Windbag symbolisera en demokratisk parlamentsledamot alltid i färd med att tala om ingenting och göra än mindre. (Carlyle 1948 s 200)
23. Carlyle skriver: "Votes of men are worth collecting, if convenient. True, their opinions are generally of little wisdom"..."but their instincts, where these can be deciphered, are wise and human"..."Know well what the people inarticulately feel, for the Law of Heaven itself is dimly written there." (Carlyle 1871 s 289) Det finns alltså, enligt Carlyle, i varje människas hjärta en *omedveten* kunskap om den sanna verkligheten vilken tar sig uttryck i *instinktiva* känslor och handlingar. Dessa instinkter kan tolkas som grunden för tron och den därmed förbundna hjältedyrkan.
24. Lippincott söker bevisa sambandet mellan Carlyle och nazismen bl.a. med hjälp av klassiska retoriska knep. Ett exempel är när Lippincott använder sig av det man brukar kalla "guilt by association", genom att hänvisa till den enorma sprid-

ning Carlyles böcker hade i Italien och Tyskland under mellankrigstiden. Han nämner däremot inte att Carlyles böcker var lika spridda och lästa också i andra europeiska länder. (Lippincott 1938 s 48)

25. Det är anmärkningsvärt att Carlyle inte ägnar något utrymme åt frågor kring äganderätten som ju var ett omdiskuterat begrepp vid den här tiden. Förklaringen ligger antagligen i att Carlyle betraktar frågan som ointressant. Eftersom ”ägande” i hans ögon är liktydigt med ”förvaltande”, med allt vad det innebär av arbete och förpliktelser, så ser han det som ovidkommande om en viss jordegendom eller fabrik är i privat eller kollektiv ägo. Det viktigaste för Carlyle är sinnesinställningen hos dem som har makten över de materiella förhållandena, inte de juridiska aspekterna. Se t ex resonemanget i Carlyle 1948 s 157ff.

26. Enligt Rosenberg har Carlyle lånat uttrycket ”Morrison’s Pill” från en dåtida undermedicin för vilken det gjordes mycket reklam. (Rosenberg 1974 s 31)

27. Carlyle skriver: ”... one often wishes the entire Population could be thoroughly drilled; into cooperative movement, into individual behaviour, correct, precise, and at once habitual and orderly as mathematics, in all or in very many points”. (Carlyle 1869 s 383; 384-385) I avsnitt som dessa är det lätt att förstå varför Carlyle av många blivit betraktad som en föregångare och inspirationskälla till nazismen. Se även Mithander 1989 s 127.

28. Carlyle är definitivt ingen förespråkare för jämlikhet mellan könen vare sig i ord eller handling. I Kaplans biografi kan man läsa skräckexempel på hur Carlyle behandlade sin begåvade och charmfulla hustru, Jane Welsh, så att hon förvandlades till ett nervöst vrak.

29. Om just *Henrik V* skriver Carlyle: ”That battle of Agincourt strikes me as one of the most perfect things, in its sort, we anywhere have of Shakespeare’s. (...) There is a noble Patriotism in it, – far other than the ‘indifference’ you sometimes hear ascribed to Shakespeare. A true English heart breathes, calm and strong, through the whole business; not boisterous, protrusive; all the better for that. There is a sound in it like the ring of steel. This man too had a right stroke in him, had it come to that!” (Carlyle 1913 s 118)

Referenser

- Beckman, Svante, 1990, *Utvecklingens hjältar. Om den innovativa individen i samhällstänkandet*, Stockholm: Carlssons.
- Bentley, Eric, 1969, *The Cult of the Superman. A study of the idea of heroism in Carlyle and Nietzsche, with notes on other hero-worshippers of modern times*, Gloucester: Peter Smith.
- Berlin, Isaiah, 1984, *Fyra essäer om frihet*, Stockholm: Ratio.
- Blackwell Encyclopedia of Political Thought*, ed David Miller, 1987, Oxford: Blackwell.
- Carlyle, Thomas, 1840, *Chartism*, London: James Fraser.
- Carlyle, Thomas, 1869a, ”The Nigger Question”, *Collected Works*, vol 11, London: Chapman and Hall.
- Carlyle, Thomas, 1869b, ”Shooting Niagara”, *Collected Works*, vol 11, London: Chapman and Hall.
- Carlyle, Thomas, 1871, ”Latter-Day Pamphlets”, *Collected Works*, vol 19, London: Chapman and Hall.
- Carlyle, Thomas, 1913, *On Heroes, Hero-worship, and the Heroic in History*, Boston: Heath & Co.
- Carlyle, Thomas, 1948, *Past and Present*, Oxford: Clarendon Press.
- Carlyle, Thomas, 1966, *The French Revolution*, vol I-II, London: Everyman’s Library.
- Cassirer, Ernst, 1948, *Myten om staten*, Stockholm: Natur och Kultur.
- Chandler, Alice, 1970, *A dream of Order. The Medieval Ideal in Nineteenth-Century English Literature*, Lincoln: University of Nebraska Press.
- Conger, Jay A, et al, 1988, *Charismatic Leadership. The Elusive Factor in Organizational Effectiveness*, San Francisco & London: Jossey-Bass Publishers.
- Froude, James Anthony, 1884, *Thomas Carlyle. A History of his life in London 1834-1881*, vol I-II, London: Longmans, Green, and Co.
- Frykman, Erik, 1980, *De motsägelsefulla viktorianerna*, Stockholm: P.A Norstedts & Söners förlag.
- Hettne, Björn, 1994, *Den europeiska paradoxen. Om integration och desintegration i Europa*, Stockholm: Nerenius & Santérus förlag.
- Himmelfarb, Gertrude, 1984, *The Idea of Poverty. England in the early industrial age*, London: Faber and Faber.
- Janik, Allan, 1991, *Cordelias tystnad. Om reflektions kunskapsteori*, Stockholm: Carlssons.
- Kaplan, Fred, 1983, *Thomas Carlyle. A biography*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Lehman, B.H, 1928, *Carlyle’s Theory of the Hero: Its Sources, Development, History and Influence on Carlyle’s Work*, Durham: Duke University Press.

- Lippincott, B.E, 1938, *Victorian Critics of Democracy*, Minneapolis: The University of Minnesota Press.
- MacIntyre, Alasdair, 1985, *After Virtue. A study in moral theory*, London: Duckworth.
- Mendilow, Jonathan, 1993, "Waiting for the Axe to Fall: Carlyle's Place in the Study of Crises of Authority", i *Political Research Quarterly*, september.
- Mithander, Conny, 1989, *Den dubbla kritiken. Carlyle och Engels om 1840-talets Manchester*, Göteborg: Acta Universitatis Gothoburgensis.
- Mulhall, Stephen & Swift, Adam, 1992, *Liberals & Communitarians*, Oxford: Blackwell.
- Naess, Arne, 1981, *Ekologi, Samhälle och Livsstil. Utkast till en ekosofi*, Stockholm: LT:s förlag.
- Petersson, Olof, 1987, *Metaforernas makt*, Stockholm: Carlssons.
- Platon, 1984, *Staten*, Lund: Doxa.
- Popper, Karl R., 1967, *The open society and its enemies*, vol I, "The spell of Plato", London: Routledge & Kegan.
- Rosenberg, Philip, 1974, *The seventh hero. Thomas Carlyle and the Theory of Radical Activism*, Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Skinner, Quentin, 1981, *Machiavelli*, Oxford: Oxford University Press.
- Taylor, Charles, 1991, *Hegel och det moderna samhället*, Göteborg: Röda Bokförlaget AB.
- Tingsten, Herbert, 1966, *När Churchill grep makten och andra essayer*, Stockholm: Norstedts.
- Weber, Max, 1964, *The Theory of Social and Economic Organization*, New York: The Free Press.
- Weber, Max, 1977, *Vetenskap och politik*, Göteborg: Bokförlaget Korpen.
- Weber, Max, 1983, *Ekonomi och samhälle. Förståelsesociologins grunder*, Lund: Argos.
- Willner, Ann Ruth, 1984, *The Spellbinders. Charismatic Political Leadership*, New Haven and London: Yale University Press.

Styrning eller samarbete? Kommunens förändrade roll vid kontroll av diffusa utsläpp

Inledning

Oavsett forskningsinriktning kring miljöfrågor inom samhällsvetenskaper utgår den enligt min mening ofta från människan. Även en ekocentrisk forskning utgår från människan så tillvida, att *hon* bestämmer vad naturen tål. Vi gör oss till språkrör för naturen och lägger fast riktlinjer för när gränser överskrids, eller när vi anser att gränser inte överskridits. Det hindrar inte att jag har stor tilltro till exempelvis biologers och naturvetares uppfattningar avseende naturens beskaffenhet och känslighet för människors ingrepp. Det är i slutändan ändå vi som definierar vad ett miljöproblem är och det är samhällets och vetenskapernas ökande kunskaper som gör att vi idag fokuserar på andra miljöproblem än vad vi gjorde för tjugo år sedan.

Det kan därför uppfattas som tämligen trivialt med påståendet att olika problem också

kräver olika tillvägagångssätt för att komma tillrätta med dem. När punktutsläpp från industrier och kommunala reningsverk inte längre anses vara samhällets största miljöproblem, utan när nu diffusa utsläpp i samband med människors livsstil får större betydelse, ter det sig således rimligt att också myndigheters kontroll sätt, och dess inriktning mot att påverka samhället, förändras med takt att problembilden förändras. Det aktualiserar i sin tur en diskussion kring *hur* myndigheter som exempelvis Kemikalieinspektionen, Statens Naturvårdsverk, Miljö- och naturresursdepartementet på nationell nivå samt länsstyrelser och kommuner på regional och lokal nivå, ställer miljökrav.

Enligt en jämförande studie i Danmark, Finland, Norge och Sverige räcker marknadskrafter inte till för att en bred miljöanpassning inom industrin skall komma till stånd. Det är myndighetskrav som av företag uppfattas som hårdast (Terrvik, Wolff, Ulhoi, m fl 1995:20 och 26). I samma riktning pekar en nyligen genomförd undersökning i Sverige, där nationell lagstiftning, och miljömyndigheters agerande därvidlag, har störst upplevd påverkan på, och betydelse för, företags miljöåtgärder (Stran-

negård, Adolfsson och Wolff 1996:36f). Politiker har alltså ett ansvar för att skapa och vidmakthålla rimliga rambetingelser för att vi ska komma tillrätta med samhällets miljöproblem. Genom regleringar beordras respektive myndigas myndigheter till handling inom, i det här fallet, miljöområdet. Samhällsaktörer styrs mot mindre miljöbelastning genom användningen av olika metoder och tekniker. Därvid vinner myndigheter kunskap om miljöområdet och kan föra tillbaka den som information om behov och möjligheter för miljöpolitiken (Brunsson och Jönsson 1979). Till grund för arbetet vid dessa myndigheter ligger en styrfilosofi som stämmer överens med politikens grundläggande syn på hur samhällsförändringar bör ske.

På ett annat ställe har jag argumenterat för att kontroll av diffusa utsläpp skiljer sig från kontroll av punktutsläpp (Dobers 1995). Medan regleringar skapar en nödvändig politisk stabilitet öppnar reformer vägar till förändringar. Föreliggande artikel tar fasta vid den nya problembilden med diffusa utsläpp och diskuterar vad detta innebär för kommuners miljökontroll. Som exempel anförs *MiljöProjekt Göteborg*. Denna miljöreform initierades 1988 av regeringen och utgjorde ett styrmedel med explorativ och upptäckande karaktär och som var mycket åtgärdsinriktat. Men vad döljer sig bakom begreppet "reform" och särskilt "miljöreform"?

Miljöreformer

Oavsett inriktning och form av statliga aktiviteter på miljöområdet skapar de arenor för att uppnå miljöförbättringar. I den bemärkelsen kan statliga försök till att förändra ett system eller ett samhälle till att i större utsträckning uppnå en miljöanpassad verksamhet betraktas som en reform. Som sådana är reformer det politiska systemets medel till förändring av ett tillstånd och ingår i ett system med institutionaliserade normer och regler. Dessa normer och regler konstituerar sammantaget vedertagna förfarande att formulera problem och lösningar. Ett visst sätt att styra ter sig då vara

överlägset andra och används slutligen rutinmässigt och i omedvetenhet om alternativa tillvägagångssätt.

Det finns olika beskrivningar till vad som utgör reformer. En beskrivning tar fasta vid fyra utmärkande drag (Brunsson 1993:33-34). För det första är en reformidé tämligen enkel att förstå. Den är därmed lätt att kommunicera vidare och består snarare av principer än av detaljerade beskrivningar. För det andra är reformer normativa. De försöker komma tillrätta med en samhällssituation som är i obalans i en viss sakfråga. För det tredje är reformer ensidiga. De är ensidiga i den bemärkelsen att de bygger på värderingar som står i motsats till ofta oförenliga värderingar och uppfattningar i organisationer. Reformerna är alltså konfliktorienterade. Slutligen är reformer framtidsorienterade. De utgör en process med idéer som skapas, med människor som övertygas och med själva reformen som genomförs.

Hur sprids reformer? Latour presenterar två rimliga tolkningar (Latour 1986:266ff). Den ena tolkningen går ut på *diffusion*, som antar att det som sprids är fysiskt till sin karaktär. Med hänvisning till tyngdlagen så rör ting på sig tills det att de blir stoppade. Denna tanke kan man föra över på spridningen av reformer. Därvid sprids en reformidé tills den blir stoppad av psykologiska eller politiska skäl. Organisationer och sociala nätverk kan mycket lätt forma motstånd till en reformidé. Därför är diffusion av reformer trots motstånd en tolkning av hur reformer sprids. Den andra tolkningen ser spridning som *transformation*. Idéer sprids inte genom ting. Nej, idéer transformeras eller förs över av människor på sin spridningsväg. Varje överförare ger i viss mening idén en egen innebörd och skapar därigenom entusiasm till att sprida idén vidare. Människor är ändå sociala och aktiva varelser, som inte undgår att förhålla sig till vad de för vidare, och därmed sätter de en viss personlig prägel på budskapet.

I föreliggande text väljer jag att se på reformer som att de bygger på en idé om styrning, kontroll och *förändring*. De syftar till att förändra ett tillstånd som anses vara otillfredsställande. Därigenom står reformer många

gångar i konflikt med etablerade sätt att definiera och hantera problem och utveckling, trots att de mycket väl kan komplettera varandra. En miljöreform syftar på att kontrollera och förändra en oönskad miljösituation till det bättre och är ofta upptäckande i sin karaktär. I nästa avsnitt vill jag ge en beskrivning på vad jag anser är en bra svensk miljöreform.

Att åtgärda diffusa utsläpp

Bakgrund

På förslag av miljöminister Birgitta Dahl beslöt regeringen 1987 att tillsätta en delegation för att "initiera och samordna åtgärder för att göra Hisingen väsentligt renare på tio år" (Dir 1987:59). Delegationen antog namnet Miljöprojekt Göteborg och arbetet pågick från den 1 januari 1988 till den 1 juni 1989, då även slutrapporten publicerades (SOU 1989:32). Parallellt med Miljöprojekt Göteborg initierades liknande miljöprojekt för Dalälven, för västra Skåne och för Sundsvall-Timråregionen (Dir 1987:57; Dir 1989:5; Dir 1989:9). Direktiven, främst de två sistnämnda och det till Göteborg, skiljer sig inte nämnvärt från varandra. Det gemensamma draget för nämnda fyra direktiv är att de är öppet formulerade, att varje delegation hade långtgående friheter att gestalta hur enskilda miljöförbättrande åtgärder skulle se ut. Däremot skiljer sig arbetet och projektutformningen åt mellan varje delegation vilket också ledde till skilda utfall.

En detaljerad jämförelse av dessa miljöprojekt vore intressant, men av platsbrist så nöjer jag mig i föreliggande artikel att beskriva främst Miljöprojekt Göteborg (MPG). Studien baserar sig på intervjuer med 15 personer, protokoll från delegationens arbete samt själva slutrapporten. MPG initierades under en period då miljöpolitiken omprövades; 80-talet präglades av att miljöärendet blev en partipolitiskt stridsfråga (Bennulf 1994:61). Det dittills tillämpade administrativa synsättet uppvisade begränsningar:

Vi hade en inneboende känsla av att vi hade kommit till någon slags plåtå. De administ-

rativa styrmedlen, den administrativa apparaten som fanns kunde inte ta itu med de nya problemen som vi stod inför. (Peter Larsson, statssekreterare åt dåvarande miljöministern, 94-03-18).

På vilket sätt stod miljöpolitiken då inför en ny väg? För det första kan antas att all form av administrativt anordnad eller påtvingad förändring når en gräns för vad den kan åstadkomma. För det andra så hade samhällsklimatet i slutet av 80-talet blivit allt mer gynnsamt för miljöarbete. Konsumenter och företag började långsamt ändra inställning och beteendemönster. En tredje och avgörande förklaring, att administration och central detaljstyrning av miljöarbetet hade uppnått en gräns, finns med i direktiven:

Jag avser att i början av 1988 förordna att regeringen i den planerade miljöpolitiska propositionen föreslå en ändring i den bestämmelse i miljöskyddslagen som reglerar frågan om särskilt föroreningskänsliga områden. Ändringen avses medföra att *generella föreskrifter* skall kunna meddelas även för områden som är särskilt belastade av t.ex. luftföroreningsutsläpp. (Birgitta Dahl, dåvarande miljöminister, Dir 1987:59).

I och med intresset att införa generella föreskrifter skiftar fokus från punktutsläpp till diffusa utsläpp. Diffusa utsläpp kan karaktäriseras av att utsläppspunkterna är många och små, och att de i hög grad har egenskapen att inte vara stationära utan ofta mobila och kopplade till fordon och produktanvändning. Jag återkommer nedan med en utförligare framställning av diffusa utsläpp. Punktutsläppsrelaterade, administrativa åtgärder hade nått en effektivitetsgräns och andra lösningar skulle utvecklas för att komma till rätta med de utsläpp som var (och är) svåra att mäta och åtgärda.

Miljöprojektet lanserades genom att Birgitta Dahl i direktiven målade upp en dystert bild om hur miljösituationen i dessa regioner uppfattades:

Gruvor samt järn- och stålverk inom Dalälvens avrinningsområde har påverkat och påverkar älven genom stora utsläpp av me-

taller. (Birgitta Dahl, dåvarande miljöminister, Dir 1987:57 s 1).

Hisingen i Göteborg är ett av landets värst utsatta områden när det gäller luftföroreningsutsläpp. (Birgitta Dahl, dåvarande miljöminister, Dir 1987:59 s 1).

Miljöfrågorna i stora delar av Skåne har tilldragit sig en allt större uppmärksamhet. En hög befolkningstäthet och industrialiseringsgrad samt en starkt ökande vägtrafik har gett upphov till ett ökat tryck på natur- och rekreationsområdena [...]. Ett intensivt jordbruk ger vidare betydande utsläpp till luft och vatten [...]. Situationen förvärras ytterligare av de föroreningar från andra länder [...]. (Birgitta Dahl, dåvarande miljöminister, Dir 1989:5 s 1).

Sundsvallsregionen [...] är ett av de äldsta och hårdast exploaterade industriområdena i vårt land. Verksamheten vid de stora processindustrierna ända sedan industrialiseringen genombrott har lett till att betydande utsläpp har ackumulerats i mark och vatten (Birgitta Dahl, dåvarande miljöminister, Dir 1989:9 1989:1 s 1).

Genom att måla upp en dyster bild uppnår en sådan formulering i kommittédirektiven olika effekter. Dels legitimeras kraftiga insatser på grundval av de exceptionellt stora miljöproblemen. Dels indikeras därmed indirekt att miljöpolitiken till viss del har misslyckats med att åtgärda existerande problem. Detta uppfattades av en rad lokala politiker och miljömyndigheter som kritik av deras sätt att hantera problemen.

I MPG överraskades lokala politiker, i synnerhet miljöministerns partikamrater, av hennes initiativ. Birgitta Dahls besked om kommande förslag till miljöinsatser i Göteborg presenterades på socialdemokraternas partikongress 1987, utan att de lokala partipolitikerna hade informerats. Hon arbetade också för att förankra beslutet i Göteborg. Olika besök och föredrag i staden syftade till att få gehör och legitimitet för hennes initiativ. Den lokala förankringen skedde dock framförallt genom projektets arbetssätt. Huvudsekreteraren i MPG, Göran Värnby, garanterade genom

sitt personliga och professionella kontaktnät en förankring i miljöyrken i västra Sverige.

Göteborgsdelegationens ordförande, Kerstin Svensson, arbetade intensivt med att träffa berörda myndigheter, företag och andra involverade med hjälp av huvudsekreterarens omfattande nätverk. Legitimitet för projektet uppnåddes således genom en professionell (och inte politisk eller administrativ) sekreterare i utredningen och ett intensivt förankringsarbete. Legitimitet i näringslivet skapades genom att delegationen ofta anlätade konsulter som industri och näringsliv i Göteborg själva anlätade i olika sammanhang. Utifrån en ambition att handlingsorienterat åtgärda existerande miljöproblem och snabbt kunna uppvisa resultat var ett sådant tillvägagångssätt rationellt. Konflikter och motsättningar tonades ned och arenor för gemensamma problemlösningar söktes åstadkommas.

På en rad punkter vill jag konkretisera problem och konsekvenser som framstår som betydelsefulla i MPG och vid åtgärdandet av diffusa utsläpp. Det är nytt problemfokus, nya miljöåtgärder, öppet formulerade direktiv och reformer, lokala myndigheters förändrade roll, samt utfallet av reformerna. Dessa punkter bygger på en tidigare studie som har jämfört hanteringen av punktutsläpp med hanteringen av diffusa utsläpp (Dobers 1995). Dock kommer kommunens och dess miljöavdelningars nya roll behandlas särskilt i ett eget avsnitt. Syftet här är att beskriva hur ett problem som diffusa utsläpp, som tidigare inte varit i fokus, har tilltagit i betydelse och som i dag framstår som ett mycket viktigt miljöproblem att åtgärda.

Nytt problemfokus

Miljöpolitiskt arbete kan liknas vid en inlärningsprocess som börjar med de mest synliga problemen, vilka är hanterbara ur åtgärdssynpunkt. Punktutsläpp är enkla att identifiera, mäta och åtgärda. Resultaten av dessa åtgärder blir mycket tydliga och därmed positiva och politiskt uppseendeväckande. Diffusa utsläpp däremot är dessvärre betydligt svårare att identifiera och därmed att åtgärda, eftersom

åtgärder inte kan ske vid få, enstaka utsläppskällor utan vid många, spridda utsläppskällor. Miljöproblemet har således ändrat karaktär (Lundgren och Thelander 1989:76ff; Bergman 1994:275), och produkten sätts allt mer i fokus (Ryding 1995). Mätproblem uppstår och åtgärder kräver större helhetssyn. Det går att skilja mellan utsläpp från produktionsanläggningar (diffusa produktionsutsläpp), från användningen av produkter (diffusa användningsutsläpp), och utsläpp från restprodukter (diffusa utsläpp från restprodukter).

Diffusa produktionsutsläpp är sådana som kan uppstå med läckande rör och ventiler i en produktionsanläggning. I raffinaderierna finns det exempelvis många ventiler och kranar som permanent läcker små mängder kolväten, men som tillsammans utgör stora problem. *Diffusa användningsutsläpp* kan karakteriseras som nästan osynliga utsläpp och kan illustreras med slitaget av skosulor i kromgalvaniserat läder. Det är oerhört spridda utsläppskällor och i varje enstaka fall är mängden krom liten, men totalt sett blir utsläppet stort. Ett annat exempel är bilavgaser. Trots att avgasröret är en lätt identifierad källa till utsläppet är antalet utsläppskällor så många, att det leder till ett svårhanterligt miljöproblem. *Diffusa utsläpp från restprodukter* är sådant material som inte längre fyller någon funktion i samhället och som har deponerats på tipp, förbränts eller helt sönika lämnats i naturen. Metaller i ett kretskort från en skrotad dator är svåra att bestämma, och de kan ge en mycket långsiktig miljöpåverkan. En sådan produkt går inte att förändra via en utsläppsrelaterad filosofi. Filosofin måste ersättas av ett nytt kretsloppstänkande, där användningen av produkten betraktas utifrån ekologiskt anpassade krav.

Det leder till att man i ökande omfattning söker åtgärda miljöpåverkan i verksamhetens alla steg. Därvid får transporter en stor betydelse och dess miljöpåverkan är bekymmersam. Råvaror utvinns och transporteras till industrins produktion. Ofta transporteras prefabrikat fram och tillbaks för diverse monteringar innan de hamnar i slutlig produktion. Den färdiga produkten distribueras via grossister till detaljhandeln, vilket innebär ett fler-

tal transportsträckor. Kunden åker till affären för att köpa produkten och senare använder hon/han den. Den förbrukade produkten skall sedan föras till återvinning och avfallshantering. I de fall avfallet bränns tillkommer dessutom ännu en transport för askans slutdeponering.

Mobiliteten hos diffusa utsläpp har två viktiga följder för den kontroll som behöver tillämpas (Tietenberg 1988:384). För det första är av diffusa utsläpp rums- och tidsberoende såtillvida, att problem till viss del först blir synliga när många diffusa utsläppskällor kommer tillsammans på liten plats, exempelvis stora fordonsmängder vid rusningstrafik. För det andra är det svårt att besluta om regionala utsläppsnivåer, eftersom ett fordons utsläpp inte är kopplade till en viss region. Därutöver tillkommer att stationära utsläppskällor, som exempelvis kommunala reningsverk, har avancerad reningsutrustning som sköts av professionella ingenjörer, medan fordon ägs och sköts av vanliga människor. Det grundläggande problemet är dock att kontrollen måste spegla den förändrade problembilden, vilken skulle leda från produktions- och processbaserad kontroll till användningsbaserad kontroll (Tietenberg 1988). En sådan nyorientering leder onekligen till andra styr- och kontrollstrategier och att det tillämpas andra miljöåtgärder.

Nya miljöåtgärder

Även om miljöförändringar har globala effekter, är alltid dess orsaker lokala. (Wickens 1994:141)

På grund av den lokala dimensionen av diffusa utsläpp är varje medborgare ansvarig för miljöproblem i dubbel mening; dels i att orsaka miljöproblem och dels i att åtgärda dessa miljöproblem. Diffusa utsläpp berör alltså i allt större utsträckning människors livsstil (Rolén 1994). Olika aktörer beskriver problem olika och även vilka lösningsvägar som krävs då de företräder olika intressen (Flyvbjerg 1992; Flyvbjerg 1993). En aktör kanske inte tillskriver sig själv någon delaktighet i att miljöpro-

blemet i fråga uppstår. Denne kanske även tenderar till att föra över ansvaret på att finna lösningar på miljöproblem till andra (som exempelvis till kommuner).

I och med att många aktörer deltar på miljöarenan som i fallet med MPG, tilltar den sociala dimensionen, och som i vissa fall kan få en avgörande roll. Man kan fråga sig vilka kompetensområden som krävs för att leda aktörer på en miljöarena (Dobers och Wolff 1995a). I MPG drev främst Göran Värmbys delegationens arbete och det innefattade flertalet kompetensområden: dels förmåga att handlingsorienterat driva ett sådant projekt, dels sakkunskap för att professionellt kunna påtala problem och sammanföra experter på området, och dels förmågan till överblick för att koncentrera knappa resurser på det väsentliga.

Diffusa utsläpp innebär att deras direktkontroll försvåras. Arbets sättet för miljökontroll kan inte längre formuleras i detalj. Denna oklarhet lämnar därmed utrymme för lokala och regionala miljömyndigheter och -aktörer att påverka sitt eget handlingsutrymme (Sahlin-Andersson 1989:124ff) för att förbättra miljösituationen. Indirekt kontroll av attityder och handlingar ter sig vara lämplig. I studien kring MPG skapade huvudsekreteraren sociala nätverk av nyckelaktörer för att möjliggöra miljöförbättrande åtgärder i kommun och näringsliv. I västra Skåne användes masskommunikation på okonventionell vis (konst, musik, poesi, videofilm) för att många människor skulle stimuleras till att förändra sitt beteende (Dir 1989:5; SOU 1990:93).

Öppet formulerade direktiv och reformer
För att kunna åstadkomma positiva resultat med miljöproblem som tidigare inte angripits kan en sluten kontroll kompletteras av en öppen kontroll. Framförallt i situationer som har inslag av innovation, det vill säga där reformen är ägnad att upptäcka och skapa nya förutsättningar, behöver lärandets förutsättningar byggas in i filosofin. En öppen styr- och kontrollfilosofi återspeglas i direktiven till miljöprojekten, vilka var skrivna på ett sätt som tillät experiment. Implementeringen i en

sådan reform syftar till att skapa ny kompetens och insikt. Effekter kan således bestå i förändring av institutioner och rutinerade arbets sätt. Ett öppet formulerat direktiv möjliggör lärande. Utformning av miljöförbättrande aktiviteter är i stort en regional angelägenhet som lämnar rum för experiment, vilka i vissa fall kan avvika från vedertagna sätt att hantera miljöproblem på. Genom experiment kan öppna lärandeprocesser initieras och erfarenheter därifrån spridas till andra kommuner som söker lösningar på sina miljöproblem. För att återkoppla till Latours (1986) tankar tidigare i denna artikel, kan det argumenteras att reformen transformerar och översätter snarare än den diffunderar.

Styrningens filosofi kan också beskrivas med *vad* som styrs (Czarniawska-Joerges 1992:28ff). Lagstiftning styr i detalj i vilken omfattning verksamheter får påverka naturen och människor. Faktum är att allt industriellt utsläpp till naturen har skett i enlighet med, i koncessionsförhandlingar, överenskomna undantag från Miljöskyddslagen 1969. Det blir då fråga om en slags handlingsstyrning. Öppet formulerade direktiv ledde i vissa fall till lärorika experiment, som möjliggjordes genom relativt fritt val till handling. Här kan man snarast prata om ideologisk styrning, då politiker riktade in sig på människor genom att söka påverka deras uppfattning om miljöproblem. Att peka på hur allvarliga miljöproblem är, men sedan överlåta åtgärder till kompetens i regionen, har lett till okonventionella angreppssätt (Dir 1989:5; SOU 1990:93).

Ett utfall av miljödirektivet
För politiska system kan MPG liknas vid ett experiment (Jacobsson 1994). Politiker konstaterar ett problem, vars lösningar de är tämligen osäker över. De genererar resurser och engagemang genom dystra bilder. Utifrån det experimentella inslag som fanns i MPG var det rationellt att måla en dyster bild för att öka handlingsbenägenheten på lokal nivå. På så sätt skapas det lokala förutsättningar för nya grepp. Om experiment anses föredömligt av samhället, kan den användas som förebild

(som "det goda exemplet") i framtida statliga reformaktiviteter och därigenom återförs till kommuner (Flyvbjerg 1992; Flyvbjerg 1993; Olson 1993).

Direktiven och miljöprojekten var ett tecken på att myndigheter sökte nya vägar för att finna lösningar på miljöproblem och de uppvisade därmed en benägenhet att lära alternativa lösningsvägar:

Det skulle vara områden där miljöinsatser behövdes göras och där man kunde få många olika erfarenheter. Dels skulle det vara representativt i någon mening, alltså intressant att lära sig av. Det skulle vara experimentverkstäder och förhoppningsvis kunna bli goda förebilder. [...] Tanken var den att med ett otraditionellt angreppssätt få igång aktörerna för att få till stånd utveckling och inte minst nya goda lösningar. (Birgitta Dahl, dåvarande miljöminister, 94-03-17).

Problemet som fokuserades var inte längre detsamma som förut; utsläpp vid punktkällor avlöstes av diffusa utsläppskällor. Problembilden krävde helt enkelt en annan lösningsansats. Det återspeglas också i myndigheters försök till att inte försvara vedertagna lösningar som detaljerade lagar. Istället nöjde de sig med att försvara miljöproblemet allvar (Campbell 1969:428) och att genom direktiven initiera experiment för nya lösningar på regional och lokal basis.

Lokala myndigheters förändrade roll

Tidigare roll med enbart kontroll och tillsyn

Främst Statens naturvårdsverk har varit ansvarigt för att identifiera miljöproblem och att utreda dessa, för att därefter kunna bistå som en expertinstans åt regeringen i dess miljöpolitik. Till en början var det punktutsläpp som kontrollerades, eftersom det där var lättast och kostnadseffektivast att uppnå en stor minskning av miljöpåverkan. Industriella miljöåtgärder fram till mitten av 80-talet kännetecknades således av en fokusering på end-of-pipe

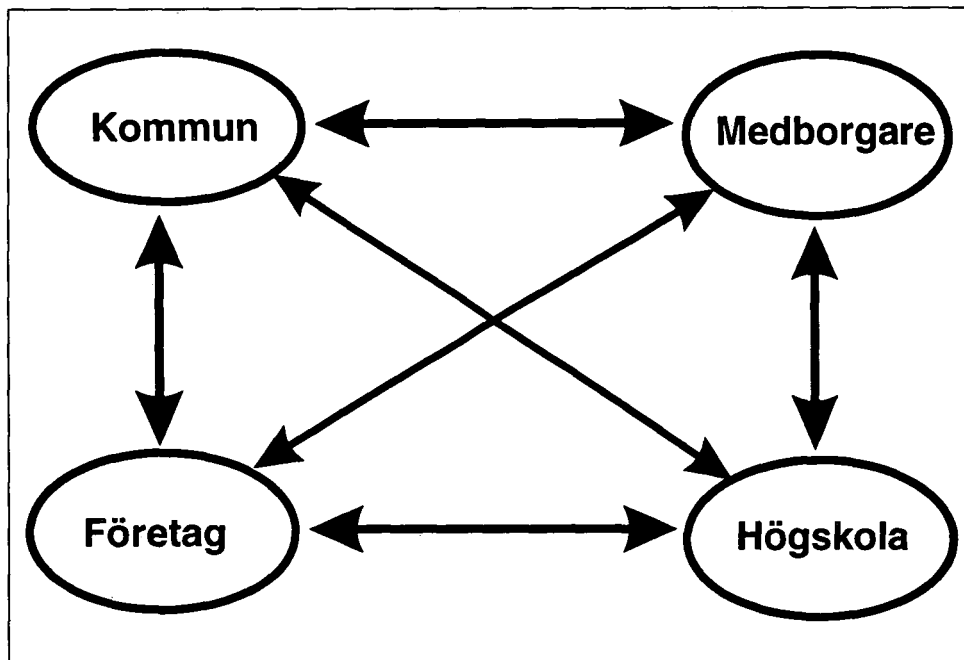
system. Kontrollen var enkel; den bestod i en jämförelse av aktuella utsläppsnivåer med uppsatta restriktioner och normer.

Till grund för lagstiftning låg statliga utredningar, där miljö mål definierades utifrån människans begränsade förståelse av ekologiska krav och där tillgänglig teknologi, och inte alltid det teknologiskt möjliga, ofta avgjorde innehåll i regelsystemet. *Utredning föregick således handling och åtgärd*. Cirkeln bestod i problemlösningsidentifiering, tilldelning av resurser, tillsättande av en utredningsgrupp, utredning, förslag till ny eller ändring av lagstiftning, nya direktiv till berörda myndigheter, och tillämpning (myndighetskontroll).

Till grund för en sluten styr- och kontrollfilosofi ligger antagandet om staten som kontrollinstans. Samhället betraktas som en hierarki varvid staten med det politiska systemet är högsta organ. Politiker styr statliga myndigheter i önskad riktning, som styr regionala och lokala myndigheter, vilka i sin tur styr andra organisationer. Hierarki skapar ordning och mening i samhället (Brunsson 1986:137).

I fall där inte renodlad myndighetsutövning föreligger, används begreppet *tillsyn*. Tillsynstanken bygger på ett antagande om att staten och det politiska systemet har en roll som pådrivare av miljöbeslut och att myndigheten "vet bäst". Det förelåg emellertid en principiell intressekonflikt mellan staten och näringslivet beträffande miljön. Kommunala och regionala myndigheter var exekutivt organ som användes för att implementera lagstiftarens mål. Industrins intresseorganisationer förhandlade ofta om lägsta möjliga krav under 70- och 80-talet med hänvisning till kostnadsaspekter. Denna myndighetsfilosofi tycks fungera så länge punktutsläpp prioriteras och så länge konfliktperspektivet består. Förändras dessa premisser så krävs ett nytt sätt att se på miljöanpassning.

Ny roll med samarbete och samsyn
I mitten av 80-talet började svenskt miljöarbete i stort att komma till rätta med punktutsläpp. Ytterligare insatser kunde endast till mycket höga kostnader åstadkomma marginella ef-



Figur 1. Exempel på samhällssektorer som enligt samsynsperspektivet bör samarbeta.

fekter. Parallellt med detta skedde en förändring av inställningen i svenskt näringsliv och dess intresseorganisationer. Från att tidigare varit orienterad mot lägsta nödvändiga miljökrav började svenskt näringsliv stegvis inse att miljöanpassning också skapade möjligheter på marknaden.

Med utgångspunkt i dessa två resonemang förändras förutsättningar för myndighetskontroll. Dels förskjuts fokuseringen vid nya åtgärder från punktutsläpp till diffusa utsläpp. Dels kräver den förändrade attityden i näringslivet en mera kooperativ inställning från myndigheterna. En ny myndighetsroll växer fram i slutet av 80-talet. Kommuner exempelvis kan endast fungera som en av flera aktörer i ett sammansatt system av ömsesidigt beroende aktörer, såsom medborgare, företag, högskolor (se figur 1).

En utveckling mot ett "miljöanpassat samhälle" sker således i många samhällssektorer. Företagsledare inser att företag verkar i ett större sammanhang. Företag verkar inte enbart i en ekonomisk omgivning, utan allt sker

också i en naturlig miljö. Lokala och regionala myndigheter arbetar inte enbart med tillsyn och kontroll av andra utan med samarbete med andra. Politiker, tjänstemän och förvaltningschefer inser vidden av deras roll: de måste kontrollera, skapa incitament för utveckling av miljöteknologi, de måste samarbeta, och så vidare. Ett nytt perspektiv växer alltså fram. Det bottnar i att inte en aktör själv, utan att alla samhällssektorer måste granska sin miljöpåverkan och gemensamt arbeta för att uppnå miljöförbättringar.

I likhet med industrin preciserar allt fler kommuner miljöfrågor så att de blir en del av den kommunala strategin. Till viss del har miljöarbete dock ofta bedrivits skilt från andra verksamhetsområden. Myndighetstänkandet levde kvar men miljöfrågor kräver i större utsträckning ett strategiskt perspektiv. Kommuner kommer dock enligt ett direktiv att framöver få större betydelse för miljöarbetet i Sverige. Ett direktiv med förslaget att

LÄRANDE ARENA AKTÖR	Prat	Beslut	Handling
Myndighet	Miljödebatt för förändring och lärande	Direktiv på politiskt plan	Genomförande på lokalt och regionalt plan
Företag	Imageskapande - internt - externt	Från miljöpolicy till miljöstrategi	Process- och produktutveckling
Medborgare	Intentioner att agera miljövänligt	Rutiner, som lojalitet till vissa varor eller butiker	Användning av ny infrastruktur

Figur 2. Möjliga områden för lärandeprocesser hos olika aktörer och på olika arenor.

[...] naturvårdsverkets centrala roll i det samlade miljöarbetet skall stärkas och att verkets organisation anpassas till en mål- och resultatorienterad styrning, en medveten *decentralisering* samt integrering av miljöarbetet i olika sektorer. (Dir1990:67 1990) (kursivering av författaren)

har lett till ett betänkande om Statens naturvårdsverks framtida roll (SOU 1991:32).

Komplexiteten med diffusa utsläpp och deras lösningar tillåter inte enbart en tillsynsverksamhet. Kompetenser är långt mera uppsplittrade än att de kan rymmas i myndigheter som specialiserad expertkunskap. *Samsyn* är måhända ett begrepp som bättre kan fånga myndigheters förändrade arbetssätt (Hjern 1993). Samsynstanken börjar i en

[...] gemensam kompetensutveckling av aktörer som är ofullständigt informerade och delvis har konkurrerande roller. Samsynning kräver ett ledarskap som uppmuntrar till öppna åtaganden och egenansvar, inte ålägganden och kontroll av andra. (Hjern 1993:183)

En principiell struktur för en miljökontroll i den nya situationen kan tänkas se ut som följer. Problem definieras utifrån existerande diffusa

miljöutsläpp. Lagstiftning kvarstår för att kontrollera punktutsläpp vid enstaka starkt miljöbelastande verksamheter. För att kontrollera diffusa utsläpp väljs exempelvis geografiska problemområden. Direktiv formuleras visionärt och är relativt opreciserade. De tillåter experimenterande. Tilldelning av resurser kan tänkas ske i relativt opreciserad form vilket tillåter att användning sker när olika behov uppstår under implementeringsfasen. Utredningsorientering ersätts av lösningssökande. Istället för att utreda och definiera problem, blir fokus sökande efter lösningar. Utvärdering av effekter kan ske både i tekniska termer (vilka miljöeffekter har åstadkommit) och i termer av lärande. Lärandet sker då hos initiativtagare, i det system som är föremål för reformen, och kan även ske i institutioner och hos individer som berörs indirekt. *Därmed föregår handling och åtgärd utredning och rapportskrivning.*

En entreprenörmässig myndighet handlar i stället för att enbart utreda och överväga handling (Osborne och Gaebler 1992; Altman 1993). Ledarskap av samsynsorienterade myndigheter går alltså ut på att skapa en samarbetsanda i deras regioner. Samarbete bygger på förtroende mellan deltagande parter, vilket

kan leda till utökad antal frivilligt miljöförbättrande åtgärder hos industriföretag (Georg 1994). Miljömyndigheter är förvisso också beroende av att företag delar med sig av sin kunskap, så att de kan förmedla bra handling och handlingsprogram åt andra industriföretag i regionen. Myndigheternas roll i detta sammanhang blir då att söka upp och sammanföra företag, miljöorganisationer osv i miljö nätverk, där erfarenheter från faktiska åtgärder kan utbytas. Därmed tillfaller myndigheter uppgiften att förmedla miljörelaterad information till andra myndigheter, företag och allmänhet, det vill säga att informera, utbilda och kommunicera. MiljöProjekt Göteborg speglar ett regionalt arbete med delvis regionala miljöproblem, vilket är ett ytterligare element av samsynstanken:

Bara lokala företrädare, i 'horisontell samverkan' med annan kompetens, kan systematiskt skapa den lokala närvaro som är en nödvändig (men inte tillräcklig) förutsättning för att man ska kunna definiera och angripa kostsamma miljöutmaningar". (Hjern 1993:183)

Tar man samsynsperspektivet på allvar blir ett sektorsövergripande angreppssätt nödvändigt. Ett dylikt synsätt kräver rimligen ett perspektivbyte vad gäller politikens sätt att verka, samt kommunernas särskilt viktiga roll på lokalt plan.

Att lära sig lösa miljöproblem

Miljödebatten under nittiotalet skiljer sig från tidigare årtionden. Förändringar i uppfattade miljöproblem, anpassningar i miljöpolitik, liksom anpassningar i hur lokala myndigheter och företag agerar på miljöarenan har lett till att medvetenheten om att alla samhällssektorer *tillsammans* är ansvariga för att lösa miljöproblem har ökat.

Tidigare fokuserade man på att inventera och fastställa miljöproblem, vilket skapade en dominans bland forskare och utredare med ingenjörsvetenskaplig eller nationalekonomisk bakgrund. Ingenjörer såg till att renings-

system blev allt effektivare, medan nationalekonomer utvecklade modeller till hur samhället kunde vägledas i strävan att uppnå en bättre miljö. Båda har haft en stark påverkan på miljökontroll och bidrar än idag till att problemlösningar ofta är starkt teknikorienterade, end-of-pipe – orienterade och som bygger på att aktörerna agerar rationellt.

Denna uppsats ger exempel på en ny syn på miljökontroll i kommuner. En anpassning från probleminventering och därpåföljande kontroll av miljöbelastningar via reningsteknologi á la end-of-pipe till skapandet av lärande sociala system som aktivt och innovativt arbetar med praktiska miljöförbättringar. Ett teoretiskt vägledande perspektiv i studier kring hur miljöåtgärder initieras, genomförs och förändras, kan således vara *lärande* (Wolff 1982; Dobers och Wolff 1995b). Ett sådant lärande skiljer sig i sak åt mellan aktörer som exempelvis myndigheter, företag och medborgare på arenor som prat, beslut och handling. Möjliga föremål för lärandeprocesser hos olika aktörer och på olika arenor framgår i figur 2.

I den allmänna debatten och i den politiska retoriken (prat) innebär lärandet att *myndigheter* frångår sin roll i att enbart hota med strängare lagstiftningar. Istället söker de föra en debatt som bottnar i den allmänna samhällsnormen, att miljön faktiskt är något att värna om, och därmed söker förändring som bottnar i individens egna övertygelser. I föreliggande uppsats finns exempel på hur detta har skett i form av direktiv på det politiska planet (beslut) som har genomförts på lokalt och regionalt plan (handling).

Företag arbetar med imageskapande kommunikation (prat) som genom lärandeprocesser så småningom finner nedslag i miljöstrategier (beslut). Lärande för företagens beslut innebär att de går från en miljöpolicy, som ibland förblir utan konsekvens i den egentliga verksamheten, till genomförda miljöstrategier i både process- och produktutveckling (handling).

Medborgare utger sig ofta för att vilja agera miljövänligt (prat). Ett lärande innebär här att de exempelvis beslutar att bygga upp en lojalitet till butiker med uttalad miljöprofil eller till

produkter och produktserier som är framtagna med miljöhänsyn (beslut) och använder sig av ny infrastruktur, vilket ett intensivt nyttjande av lokal- och regionaltrafiken skulle kunna leda till (handling). Tyvärr finns det i litteraturen en rad exempel på hur prat-beslut-handling endast är löst kopplade till varandra och inte nödvändigtvis följer på varandra (Brunsson och Jönsson 1979; Brunsson 1989). Dock ger ett lärandeperspektiv anledning till förtröstan och tilltro till en viss förändring även i detta sammanhang.

Den möjligtvis mest betydelsefulla förändringen sker på individnivå. En normförskjutning i det svenska samhället gör det möjligt för många tjänstemän i företag och i myndigheter att frigöra sig från rollen att *representera* en särskild organisation och dess särintressen. Uppfattningar kring miljöåtgärder hos representanter i olika organisationer var tidigare inte sällan motsatta. Idag möts de på en gemensam konsensusplattform, där grundläggande normer om vissa miljöförbättrande åtgärder förblir oantastade. Istället är det i ökande omfattning möjligt att förbli en individ med personliga värderingar, oavsett organisations-tillhörighet, och verka för en miljöförbättring via prat, beslut och handling.

Med anledning av nytänkandet vid genomförandet av direktivet för MiljöProjekt Göteborg, ter sig just lärande och anpassning stå i centrum för denna process. En för stark fokusering på rutinerade lösningar, såsom allt strängare lagkrav för ett visst utsläpp, förefaller vara ett hinder för lärande i organisationer (Levitt och March 1988). Istället för att rutinemässigt ha undersökt problemets bakgrund än mer inom de beskrivna miljöprojekten, satsades resurser på att finna okonventionella vägar till att uppnå miljöförbättringar och därmed motstå frestelsen till att tillämpa vedertagna rutinlösningar.

Peter Dobers

Intervjuer

Här nedan listas de personer som har intervjuats i samband med MiljöProjekt Göteborg. Efter namnet kommer deras uppgift och tillhörande organisation vid tillfället för MPG, därefter datumet för intervjutillfället.

- Dahl, Birgitta, miljöminister, socialdemokraterna, 94-03-17
 Hubendick, Bengt, ledamot i delegationen, 94-03-18
 Johansson, Stanley, miljöansvarig, Volvo personvagnar, 94-03-24
 Jonasson, Bo, ny miljöansvarig, Göteborgs hamn, 94-03-16
 Larsson, Peter, statssekreterare, socialdemokraterna, 94-03-18
 Magnusson, Tore, biträdande sekreterare i delegationen, MPG, 94-03-01
 Olofsson, Alf, chef för kvalitet och miljö, Göteborgs hamn, 94-03-16
 Persson, Rune, ledamot i delegationen, Industriförbundet, 94-04-14
 Ramberg, Christina, sakkunnig i delegationen, Göteborgs kommun, 94-03-01
 Segerberg, Leif, miljöansvarig, Volvo Transport, 94-03-21
 Sjönell, Gösta, miljöansvarig, BP, 94-03-16
 Svensson, Kerstin, ordförande i delegationen, Göteborgs kommun, 94-02-24
 Värmbj, Göran, huvudsekreterare i delegationen, MPG, 94-03-03
 Wenblad, Axel, ledamot i delegationen, Statens Naturvårdsverk, 94-03-30
 Wärebom Schulz, Charlotte, biträdande sekreterare i delegationen, MPG, 94-03-02

Källförteckning

- Altman, B, *Innovative Government Industry Environmental Partnerships. The Case of the EPA Green Lights Program*, Boston University School of Management, 1993.
 Bennulf, M, *Miljöopinionen i Sverige*, Göteborg Studies in Politics 30, Lund: Dialogos, 1994.
 Bergman, L, Miljöpolitikens mål och medel. Några ekonomiska aspekter. I: B Södersten (red), *Marknad och politik*, Lund: Dialogos, 1994, s 275-299.
 Brunsson, N, Industrial Policy as Implementation or Legitimation. I: R Wolff (red), *Organizing Industrial Development*, de Gruyter Studies in Organization

- 7, Berlin and New York: de Gruyter, 1986, s 137-156.
- Brunsson, N, *The Organization of Hypocrisy. Talk, decision and actions in organizations*, Chichester: John Wiley & Sons, 1989.
- Brunsson, N, Reform as routine. I: N Brunsson och J P Olsen (red), *The Reforming Organization*, London and New York: Routledge, 1993, s 33-47.
- Brunsson, N och Jönsson, S, *Beslut och handling. Om politikens inflytande på politiken*, Stockholm: Liber förlag, 1979.
- Campbell, D T, Reforms as Experiments, *American Psychologist* 1969, April, s 409-429.
- Czarniawska-Joerges, B, *Styrningens paradoxer. Scener ur den offentliga verksamheten*, Stockholm: Norstedts Juridik, 1992.
- Dir 1987:57, Kommittédirektiv, Åtgärdsprogram för Dalälven, Miljö- och energidepartementet.
- Dir 1987:59, Kommittédirektiv, Miljöprojekt Göteborg, Miljö- och energidepartementet.
- Dir 1989:5, Kommittédirektiv, Åtgärdsprogram för Västra Skåne, Miljö- och energidepartementet.
- Dir 1989:9, Kommittédirektiv, Åtgärdsprogram för Sundsvall-Timråregionen, Miljö- och energidepartementet.
- Dir 1990:67, Kommittédirektiv, Naturvårdsverkets uppgifter och organisation, Miljödepartementet.
- Dobers, P, Strategier för miljöreformer – Detaljstyrande lagstiftning och experiment. I: P Dobers och R Wolff (red), *Miljöstrategier – Ett företagsekonomiskt perspektiv*, Stockholm: Nerenius & Santérus Förlag, 1995, s 45-69.
- Dobers, P och Wolff, R, Managing Ecological Competence – Empirical Evidence and Theoretical Challenges, *Greener Management International* 1995a, nr 11 July 1995, s 32-48.
- Dobers, P och Wolff, R, Miljö som utmaning för strategiskt lärande. I: P Dobers och R Wolff (red), *Miljöstrategier – Ett företagsekonomiskt perspektiv*, Stockholm: Nerenius & Santérus Förlag AB, 1995b, s 193-200.
- Flyvbjerg, B, *Rationalitet og magt. Bind I. Det konkrete videnskab*, Odense: Akademisk Forlag, 1992.
- Flyvbjerg, B, *Rationalitet og magt. Bind II. Et case-baseret studie af planlægning, politik og modernitet*, Odense: Akademisk Forlag, 1993.
- Georg, S, Regulating the Environment. Changing from Constraint to Gentle Coercion, *Business Strategy and the Environment* 1994, nr 2, s 11-21.
- Hjem, B, Är lokal demokratisk miljöpolitik egentligen demokratisk? I: B Kullinger och U-B Strömberg (red), *Planera för en bärkraftig utveckling*, Kristianstad: 1993, s 177-186.
- Jacobsson, B (red), *Organisationsexperiment i kommuner och landsting*, Forskning om offentlig sektor, Stockholm: Nerenius & Santérus Förlag, 1994.
- Latour, B, The powers of association. I: J Law (red), *Power, Action and Belief. A New Sociology of Knowledge?* The Sociological Review Monograph, vol. 32, London: Routledge and Kegan Paul, 1986, s 264-280.
- Levitt, B och March, J G, Organizational Learning, *Annual Review of Sociology* 1988, s 319-340.
- Lundgren, L J och Thelander, J, *Nedräkning pågår. Hur upptäcks miljöproblem? Vad händer sen?*, Stockholm: Naturvårdsverket, 1989.
- Olson, O P, Reform as a learning process. I: N Brunsson och J P Olsen (red), *The Reforming Organization*, London and New York: Routledge, 1993, s 176-190.
- Osborne, D och Gaebler, T, *Reinventing Government: How the Entrepreneurial Spirit is Transforming the Public Sector*, Reading: Addison-Wesley, 1992.
- Rolén, M (red), *Forskning om Livsstil och Miljö*, Rapport 94:6 Stockholm: FRN, Forskningsrådsnämnden, 1994.
- Ryding, S-O, *Miljöanpassad produktutveckling*, Stockholm: Industriliteratur, 1995.
- Sahlin-Andersson, K, *Oklarhetens strategi. Organisering av projektsamarbete*, Lund: Studentlitteratur, 1989.
- SOU 1989:32, Miljöprojekt Göteborg – För ett renare Hisingen, Miljö- och Energidepartementet
- SOU 1990:93, Miljön i Västra Skåne. År 2000 i våra händer, Miljödepartementet.
- SOU 1991:32, Naturvårdsverkets uppgifter och organisation, Miljödepartementet.
- Strannegård, L, Adolfsson, P och Wolff, R, *Svenska Miljöbarometern 1995-1996*, Oslo: Cappelen Akademisk Forlag, 1996.
- Terrvik, E, Wolff, R, Ulhoi, J, m fl (red), *The Nordic Business Environmental Barometer 1994 (N.B.E.B.)*, Oslo: Bedriftsøkonomens Forlag, 1995.
- Tietenberg, T, *Environmental and Natural Resource Economics*, Glenview: Scott, Foresman and Company, 1988.
- Wickenberg, P, Agenda 21 – lagen, skolan och livsstilen. I: M Rolén (red), *Forskning om livsstil och miljö* Stockholm: FRN, Forskningsrådsnämnden, 1994, s 116-146.
- Wolff, R, *Der Prozess des Organisierens. Zu einer Theorie des organisationalens Lernens*, Spardorf: Wilfer, 1982.

Bör äganderätten vara grundlagsfäst?

Den fråga jag vill besvara i den här artikeln är följande: Bör vi i grundlagen ha ett särskilt skydd för äganderätten? Frågan aktualiserades av den borgerliga regering som tillträdde efter valet 1991. Denna regering hade siktet inställt på ett "systemskifte" och av särskilt symbolvärde var synen på ägandet. Regeringen tillsatte "Fri- och rättighetskommittén" och denna kommitté fick i uppdrag att bl.a. utreda hur skyddet för äganderätten skulle kunna skrivas in i regeringsformen. I direktiven sades att kommittén "... bör överväga frågan om att införa en regel i regeringsformen som slår fast att den enskilda äganderättens princip är orubblig och att inskränkningar endast får ske i klart angivna fall."

Fri- och rättighetskommitténs majoritet bestående av socialdemokrater, moderater och folkpartister föreslog i sitt betänkande *Fri- och rättighetsfrågor* (SOU 1993:40) att Europakonventionen skulle inkorporeras i svensk lagstiftning. Så blev också riksdagens beslut. Detta innebär att konventionens paragraf om ägandet har en särställning inom svensk lagstiftning. Paragrafen har följande lydelse:

Envar fysisk eller juridisk persons rätt till sin egendom skall lämnas okränk. Ingen må berövas sin egendom annat än i det allmännas intresse och under de förutsättningar som angivas i lag och av folkrättens allmänna grundsatser.

En innebörd av detta är att om en individ finner att ett demokratiskt fattat beslut av någon myndighet kränker hennes privata äganderätt kan hon begära prövning av fallet i domstol (t.ex. Europadomstolen). Domstolen kan upphäva myndighetens beslut, om den finner att individens äganderätt verkligen har blivit kränkt. Det kan den göra även om myndighetens beslut har stöd i regler som antagits i demokratisk ordning i vårt land.

Vad vi fått genom inkorporeringen av europakonventionen i svensk rätt utgör därmed – kan man säga – en form av grundlagsfäst

skydd för en del av (den privata) äganderätten.¹ Andra former är tänkbara. I min artikel ska jag diskutera olika former, i viss mån gradera dem i termer av hur önskvärda de är. Den form vi faktiskt valt finner jag betänkelig. Men även om det finns bättre sätt att grundlags-skydda äganderätten än det vi valt blir min slutsats att äganderätten inte i någon form bör åtnjuta grundlagsskydd.

I min diskussion behöver jag några elementära begrepp och distinktioner, som jag nu ska klargöra.

1. Några centrala begrepp och distinktioner

Vad betyder det att en individ äger något? Jag ska inte gå på djupet med den frågan. Följande grova karaktäristik får duga: en individ äger något om och endast om två villkor är uppfyllda: (1) Hon har rätt att fritt disponera det. Vad helst hon kan tänkas vilja göra med det är tillåtet. (2) Andra har inte rätt att hindra henne från att göra vad hon önskar med det. Den rätt som här åsyftas kan antingen vara moralisk (då ska jag tala om moralisk äganderätt) eller juridisk (då ska jag tala om juridisk äganderätt).

Någon oinskränkt äganderätt är svår att tänka sig, vare sig i moraliskt eller juridiskt hänseende. All förfoganderätt till saker och ting (också till den egna personen) är begränsad. T.ex. får ingen bruka det hon äger så att andras rättigheter kränks. Detta medges varken av moralen eller lagen.

Den juridiska äganderättens existens är ställd utom alla tvivel. Existerande lagar (tillsammans med praxis) fixerar den. I huvudsak är den av tre slag: det förekommer individuellt ägande (jag har juridisk äganderätt till datorn jag skriver på), gemensamt ägande (vi äger alla rätt att nyttja naturen i vårt land på sätt som definieras av allemansrätten) och offentligt (t.ex. i form av statliga företag).

Finns det också en moralisk äganderätt? Detta hävdas av en moralfilosofisk tradition, som ser rätten till ägande som en fundamental moralisk kategori. I sin mest extrema form

hävdar denna tradition att rätten till sådant ägande som uppkommit på rätt sätt är okränkbar, oavsett konsekvenserna av att man respekterar den (Nozick). Man kan också tänka sig mindre extrema former av denna lära, där samma rätt till ägande tillmäts en viss vikt, men inte större än att den kan upphävas i särskilt trängda situationer.

En annan moralfilosofisk tradition, den utilitaristiska, förnekar den moraliska äganderätten. Den moraliska äganderätten utesluts inte i princip, men väl i praktiken. Om det vore så att mitt fria förfogande över den dator jag nu skriver på skulle ha de bästa konsekvenserna skulle jag kunna sägas ha en utilitaristiskt motiverad äganderätt till den. Men det är svårt att se att något sådant skulle kunna vara sant. Det finns säkert någon användning av datorn, vilken jag skulle motsätta mig, som skulle ha bättre konsekvenser än den jag gör av den då man låter mig behålla den.

Men utilitarister har ju i Benthams efterföljd talat om rättigheter.² Hur ska deras tal om rättigheter förstås? På följande vis. Enligt Bentham har jag rätt till min dator om en lag, som ger mig juridisk äganderätt till den, är optimal. Enligt Bentham har vi rätt till allt det som en god lagstiftning skulle säkra åt oss.

Benthams idé om (moraliska) rättigheter ska jag i fortsättningen lämna därhän. Den fångar inte vad vi i dagligt tal menar med uttrycket. Om jag kan visa att jag har moralisk rätt till något är det i vardagligt tal ett skäl till att andra bör lämna mig i fred, då jag fredligt brukar det. Benthams rättigheter har inte denna implikation. Det faktum att lagen *borde* garantera mig tillgång till något ger mig ingen rätt att lägga beslag på det, så länge lagen inte *har* anpassats efter moralens krav. Att vi inte har juridisk rätt till något bara därför att lagen *borde* garantera oss denna rätt är trivialt. Att vi inte har moralisk rätt att tillgripa något bara därför att lagen *borde* ge oss en sådan rätt är kanske mindre uppenbart. Men antag att jag borde ha juridisk rätt att ta tillbaka min cykel då den blivit stulen. Det gör det inte moraliskt rätt för mig att ta tillbaka min cykel då jag finner den på gatan, så länge lagen inte ger mig den rätten. Om jag ignorerar den faktiska rätten och handlar en-

ligt den optimala blir resultatet knappast optimalt. Jag vållar i stället obehag och skapar i värsta fall genom mitt handlande anarki. Polisen tvingas inskrida mot mig, den som i god tro köpt cykeln av tjuven blir grymt besviken o.s.v.

Benthams rättigheter är intressanta i en diskussion om vilka lagar vi bör ha, men inte i en dispyt mellan två parter om vem som ska få förfoga över något. Men det är i sådana sammanhang vi behöver rättighetsbegreppet – om vi alls har bruk för det.

Hur är det till sist med tanken om ett grundlagsskydd för äganderätten. Vad går den ut på?

Här kan man tänka sig många olika möjligheter, låt mig peka på tre. De bygger alla tre på tanken att i grundlagen ska tas in en garanti för att äganderätten inte kränks. De skiljer sig åt i synen på hur respekten för en sådan klausul ska upprätthållas.

1. *Författningsdomstol* En särskild domstol inrättas, en författningsdomstol som kan hindra riksdagen från att fatta vissa beslut, vilka bedöms stå i strid med grundlagen. Vill riksdagen få igenom sitt förslag måste den alltså först ändra grundlagen.

2. *Kvalificerad beslutsordning*. En beslutsordning inrättas för riksdagen på det område det gäller (beslut som reglerar äganderätten) som är så beskaffad att varje förändring av status quo måste få stöd av en kvalificerad majoritet.

3. *Juridisk prövning av förvaltningsbeslut*. Enskilda individer, som anser sina rättigheter kränkta av riksdagens beslut och av myndighetsutövning i konsekvens med dem bereds möjlighet att klaga hos en domstol. Om domstolen finner att individens rätt faktiskt har kränkts av myndighetens beslut (beslutet stred mot grundlagen) ogiltigförklarar domstolen myndighetens beslut (och i praktiken den lag det vilar på).

Då riksdagen valde att inkorporera Europakonventionen i svensk lagstiftning slog man alltså närmast in på den tredje av de ovan uppräknade möjliga vägarna.

2. Vilket skydd för ägandet ger existerande lagstiftning?

Europakonventionens stadgande om ägandet är oklar i flera avseenden. Det är inte lätt att säga i vilka fall en individ skulle kunna få rätt mot ett svenskt myndighetsbeslut (med stöd i gällande svensk lagstiftning) genom att vända sig till Europadomstolen. Låt mig kommentera några av oklarheterna i konventionstexten.

För det första sägs det i den aktuella paragrafen (citerad ovan) att envar fysisk eller juridisk persons rätt till "sin" egendom skall lämnas okränk. Paragrafen vill skydda ägandet, men den säger intet om hur ägandet uppkommer. Om staten och en individ tvistar om vem som äger något ger paragrafen föga besked om vem som ska ha det. Ett sätt att läsa paragrafen är följande. Den som enligt gällande lagstiftning har *juridisk* äganderätt till något, ska inte berövas detta (om inte särskilda skäl föreligger och om inte en viss procedur iakttas). Men ett annat sätt att tolka den är följande. Den som har *moralisk* äganderätt till något, ska inte berövas detta.

Den förra av dessa tolkningar är nog den avsedda. Men är det också den tolkning som gör klausulen rimligast? Till den frågan ska jag återkomma.

För det andra stadgas alltså att ingen må berövas sin egendom annat än i "det allmännas intresse" och under "de förutsättningar som angivits i lag och av folkrättens allmänna grundsatser". Hur ska dessa förbehåll tolkas?

Paragrafen förbjuder klart och entydigt berövande av egendom som inte har stöd i någon lag. Det är inte något uppseendeväckande krav. Det torde vara uppfyllt i varje rättsstat, denna paragraf förutan.

Paragrafen förbjuder vidare berövande av egendom som inte sker under de förutsättningar som anges av folkrättens allmänna grundsatser. Vilka är dessa? Jag känner inte till några stadganden i någon allmänt accepterad folkrätt, som ger några intressanta svar på den frågan. Paragrafen torde endast förbjuda sådana berövanden av egendom, som samtidigt medför att man dödar eller på annat sätt fysiskt kränker den man tar egendomen ifrån.

Klausulen att berövande av egendom måste vara i överensstämmelse med det allmännas intresse kan förstås på olika sätt. Är det viktiga hur berövandet *motiveras*? I så fall är det lätt att leva upp till klausulens krav. Vilket som helst beslut kan ju *sägas* ligga i det allmännas intresse. Eller är det viktiga om berövandet verkligen *tjänar* det allmännas intresse? I så fall torde det vara omöjligt i de flesta fall att avgöra om villkoret är uppfyllt. Frågan om det är uppfyllt torde också i det enskilda fallet vara *politiskt* kontroversiell. Kan en domstol lösa sådana kontroverser? Bör den göra det?

I en (v)-motion kritiseras beslutet att grundlagsfästa äganderätten på det sätt som gjorts och här beskrivits. Motionen tar fasta just på att konstruktionen tycks ge domstolarna rätt att avgöra vad allmänintresset i enskilda fall kräver. Är det rätt, frågar sig vänsterpartisterna, att en domstol ska få avgöra vad som tjänar det allmännas intresse. Utskottets majoritet godtar vänsterpartisternas utgångspunkt. Det vore fel om dessa avgöranden träffades av en domstol Dessa beslut *bör* tas i den politiska beslutsprocessen.³ Utskottsmajoriteten avvisar emellertid (v)-motionen som irrelevant. Den valda konstruktionen innebär inte att domstolarna får makt att träffa denna typ av avgöranden, hävdar man.

Men stämmer det? Utskottets majoritet tycks förutsätta detta, men ger inga som helst skäl för sitt förmodande. De tycks mena att eftersom domstolarna inte *bör* träffa sådana avgöranden så *kommer* de inte heller att göra det. Logiken i det resonemanget är svår att följa. För en utomstående bedömare är det svårt att förstå hur utskottets majoritet kan vara så säker på sin sak.

Vad ska riksdagens majoritet i själva verket göra, om en domstol underkänner en lag som riksdagen fattat, med motiveringen att den innebär att någon berövas egendom utan att berövandet tjänar allmänintresset?

Såvitt jag förstår kan domstolen komma till en sådan bedömning och om den gör det finns det inget riksdagen kan göra för att hävda *sin* hållning. Dess beslut upphävs helt enkelt av domstolen.

Det bör noteras att Europakonventionens klausul om ägandet bara talar om en *typ* av ägande: privat ägande. Klausulen skyddar inte gemensamt eller offentligt ägande. Man kunde tycka att det skulle göra den politiskt kontroversiell. Inte mer kontroversiell, ändå, än att moderater, folkpartister och socialdemokrater har kunnat enas om att inkorporera den i svensk lagstiftning.

Jag ska inte fortsätta granskningen av existerande lagstiftning. I stället ska jag koppla ett större grepp på ämnet och granska för- och nackdelarna med några möjliga huvudtyper av grundlagsskydd för äganderätten.

3. Skyddad moralisk äganderätt

För en moralfilosof framstår det oreflekterat som om det borde vara den moraliska äganderätten, om någon, som skulle åtnjuta grundlagsskydd. Hur skulle ett sådant skydd utformas? Hur skulle det fungera?

En möjlighet vore att i grundlagen slå fast som överordnad princip att den som har moralisk äganderätt till något också har juridisk äganderätt till det. Det skulle emellertid försätta domstolarna i en svår situation. Innan de kunde döma i ett mål av aktuell typ skulle de tvingas att avgöra vilken morallära om ägandet som är den riktiga. Har utilitaristerna rätt när de säger att det inte finns något sådant som en moralisk äganderätt? Har Locke rätt när han hävdar att allt ursprungligen är gemensamt ägt men kan förvärvas av individer, om vissa villkor är uppfyllda.

Också om domstolen kunde lösa detta problem skulle snart andra stå på tur. Antag att den kom fram till att Lockes tanke om ägandet är riktig. Antag också att den hade rätt i sin förmodan. Lockes lära om ägandet är riktig. Vad innebär det för de faktiska anspråk individer i dag riktar mot varandra när det gäller olika ting i deras närhet? Är de berättigade eller ej?

En möjlighet är att de alla är oberättigade. Kanske har vissa ursprungliga förvärv gjorts i strid med Lockes lära och de orättvisor som därigenom uppkommit har spritt sig som ringarna på vattnet i samhället. Kanske har alla ur-

sprungliga förvärv gjorts i strid med Lockes lära (hans förbehåll har aldrig varit uppfyllda) så att all privat egendom är stöld. Allt ägs i praktiken gemensamt. Hur ska domstolen kunna avgöra detta?

De svårigheter som tornar upp sig är oöverstigliga. Vi inser lätt att det inte kan vara en uppgift för en domstol att ta ställning till svåra moralfilosofiska frågor eller göra komplicerade historiska utredningar.

En annan möjlighet vore då att riksdagen tog ställning till vilken morallära om ägandet som är den riktiga och formulerade regler i termer av denna i form av grundlagar. Säger den lära riksdagens majoritet går in för att den som ursprungligen har förvärvat något har rätt till det säger också grundlagen att sådana förvärv ska ha samhällets skydd.

Ett allvarligt problem med denna lösning är att riksdagens majoritet kan ta miste. Då framstår det inte längre som särskilt attraktivt att den kan permanenta sitt moraliska misstag genom att skriva in det i grundlagen. Därmed gör majoriteten det svårt för minoriteten att korrigera dess fel. Grundlagen skyddar inte längre rättvisan utan orättvisan!

Men också om riksdagens majoritet skulle ha fattat ett riktigt och klokt beslut finns det något ur demokratisk synpunkt stötande i tanken. Även om majoriteten har rätt kan en senare majoritet komma att anse att den hade fel och vilja upphäva dess beslut. Det måste kännas frustrerande för dem som vunnit majoritet för sin sak och som i god tro vill ändra beslutet, att inte kunna göra det.

4. Skyddad juridisk äganderätt?

Den (privata) äganderätt som faktiskt åtnjuter grundlagsskydd i vårt land är nog den juridiska snarare än den moraliska. Är det bra att vi har ett sådant skydd? Borde det kanske t.o.m. förstärkas? Borde det kanske utvidgas? Nu gäller det alltså bara enskild egendom och i viss mån gemensam egendom (allemansrätten). Kanske borde det utsträckas också till offentlig egendom (som t.ex. löntagarfonder)?

Den som vill grundlagsskydda juridisk egendomsrätt är nog i första hand benägen att argumentera pragmatiskt. Ett sådant försvar är svårt att förena med tanken på en moralisk äganderätt. Men finns inte någon sådan kan det ändå finnas en fördel med att den existerande, juridiska äganderätten, får ett särskilt stöd. Man tänker sig att om det blir svårt för demokratiskt valda organ att ändra villkoren för ägandet skapar det något slags trygghet eller stabilitet i samhället, som är önskvärd.

Om det är skälet man anför för grundlagsskydd är det svårt att se varför inte också det offentliga ägandet skulle inkluderas. Visst kan det kännas otryggt för en entreprenör att veta att de vinster han gör på en uppfinning kan komma att genom någon ny skattekonstruktion tas ifrån honom, om de blir för stora och iögonfallande. Men på samma sätt kan det kännas otryggt för löntagare att avstå löneutrymme till fonder, som lovar makt och inflytande på sikt, om dessa pengar i en framtid kan komma att tas i anspråk för något annat ändamål (t.ex. forskning).

Å andra sidan. Den trygghet man kan köpa genom en lagstiftning som gör det svårt för en majoritet att ändra "spelreglerna" för individers transaktioner med varandra har ett högt demokratiskt pris. De spelregler som skyddas av grundlagen kan ha kommit att upplevas av en majoritet som orättvisa. Nya fakta kan ha kommit i dagen om hur existerande rättigheter kan brukas (missbrukas) och en majoritet kan vara ivrig att rätta till felen. Eller en minoritet, som finner en viss ordning vara i strid med moralens bud (den finner att viss existerande egendom är stöld), kan finna att den växt till en majoritet. Den är ivrig att rätta felet. Är det välbetänkt att lagen i så fall ska lägga hinder i denna nya majoritets väg? Ska (vad den uppfattar som) orättvisor åtnjuta grundlagsskydd?

Den trygghet man ger upp då man godtar att politiska majoriteter kan omfördela äganderätter är också mera skenbar än verklig. Det finns (åtminstone i ett kapitalistiskt samhälle) ingen trygghet för en entreprenör. Den uppfinning som lovar att göra entreprenören rik kan visa sig inte hålla måttet. Kanske är det ingen som när det kommer till kritan efterfrågar den.

Då väntar ändå ekonomisk ruin. Sådant är svårt att förutsäga i en marknadsekonomi, lika svårt, vill jag hävda, som hur en majoritet ska ställa sig till ens eventuella framtida rikedomar. Man kan tycka att ska individen leva med den förra formen av osäkerhet kan hon också leva med den senare.

Inte heller torde ett grundlagsskydd för offentlig äganderätt (i största allmänhet) kunna ges något substantiellt innehåll. Det måste finnas många vägar att kringgå t.ex. ett förbud mot att privatisera löntagarfonder, om en riksdagsmajoritet vill göra det.

5. Vilka former av grundlagsskydd är mest acceptabla?

Personligen känner jag mig övertygad av den argumentation som givits om att det är fel att på något vis grundlagsskydda äganderätten. Men kanske är min argumentation svagare än jag själv har förmågan att inse. Kanske kan det ändå vara en bra idé med något slags skydd för ägandet. Hur bör det i så fall utformas? Finns det någon form av grundlagsskydd som är överlägsen andra?

Argumentationen ovan har visat att ett sådant skydd måste gälla den juridiska äganderätten. Det finns helt enkelt ingen rimlig idé om hur den moraliska äganderätten skulle kunna skyddas. Men hur skulle ett skydd för den juridiska äganderätten utformas?

Jag tror för det första att det borde omfatta alla typer av ägande, inte bara individuell ägande, utan också gemensamt och offentligt. Olika politiska ideologier lägger olika vikt vid olika typer av ägande. En konstitution som bara tillgodoser en ideologi vore stötande ur demokratisk synpunkt.

Men det konstitutionella skyddet kan inte gärna omfatta allt ägande på de olika områdena. Några särskilt viktiga former av enskilt, gemensamt och offentligt ägande borde pekas ut i konstitutionen.

Jag föreställer mig att det vore naturligt att när det gäller offentligt ägande peka ut några viktiga områden av stort allmänt intresse, såsom viktiga naturrikedomar, basnäringar i lan-

det och liknande. Grundlagen kunde stadga att sådana inte får säljas ut, vare sig till enskilda personer i vårt land eller i andra länder.

När det gäller gemensamt ägande kunde man på motsvarande sätt skydda t.ex. allemansrätten (så som faktiskt skett i svensk lag).

Hur skulle man då förfara med det enskilda ägandet? Jag föreställer mig att det som kunde tänkas förtjäna stöd här är det personliga ägandet av personliga ting såsom kläder, lösöre, bostad, cyklar, bilar och liknande. När det däremot gäller produktionsmedel är det inte särskilt välbetänkta att grundlagsskydda innehavet. Här berörs ju andra än ägarna (t.ex. anställda, företagsledning o.s.v.) i ofta i högre grad än ägarna (ägandet av produktionsmedel är ju ofta anonymt i det utvecklade kapitalistiska samhället) av exakt vilka egendomsförhållanden som råder. Sådana innehav är också kontroversiella. Det innehav den ene menar ha stöd i moralen kallar den andre stöld.

En fördel med den typ av grundlagsskydd för tämligen okontroversiella och begränsade delar av ägandet, på alla de tre områdena gemensamt, offentligt och enskilt, vore att det kunde ges en absolut form. Man kunde undvika Europakonventionens gummiparagrafer om tillstånd att kränka egendomsrätten då hänsyn till "det allmännas intresse" så påfordrar. Det kan inte rimligen någonsin brådska så om samhället vill tillgripa enskild egendom, avskaffa allemansrätten eller sälja ut malmen, vattenkraften och skogen, att det inte är möjligt att först ändra grundlagen.

Samtidigt är en svaghet med detta förslag iögonfallande. Vad är det för mening med ett grundlagsskydd, som är så tandlöst som det jag anvisat? Är inte de intressen som ska tillgodoses med det ändå tillgodosedda i ett rätts-samhälle?

Om man ändå ville införa denna typ av grundlagsskydd, hur skulle det bäst utformas? Jag föreställer mig att bästa sättet att införa det vore med stöd av en författningsdomstol.

Varje form av grundlagsskydd ger de juridiska instanserna en delvis politisk funktion. Om så ska ske bör det ske öppet. Det är lättare att få tillstånd en fortlöpande offentlig granskning av hur domstolarna utför sin lagpröv-

ningsrätt, om det är en enda domstol, som ansvarar för verksamheten, och om den gör det i samband med att lagarna stiftas snarare än i samband med att de tillämpas. Ska den också utföra ett delvis politiskt värv är det också rimligt att den tillsätts genom en delvis politisk process. Så vill vi inte att domstolar i allmänhet ska utses, men det är oförgräpligt om en särskild domstol utses på det sättet (t.ex. genom att regeringen utser domare, allteftersom poster i domstolen blir vakanta).

6. Slutsats

Slutsatsen av denna betraktelse blir att nu gällande grundlagsskydd för äganderätten är otillfredsställande. Det är oklart i sin utformning, det är ideologiskt partiskt genom att bortser från det offentliga ägandet. Och det administreras först i efterhand, i samband med att lagarna tillämpas. Därmed är det svårt att upprätthålla en offentlig insyn i hur domstolarna utför sitt lagprövningsvärv.

Ska vi alls ha ett grundlagsskydd för äganderätten bör det utformas ideologiskt neutralt med skydd för såväl gemensamt, offentligt som privat ägande. Det bör ges en absolut form men begränsas till okontroversiella (men centrala) typer av ägande och det bör utövas genom en politiskt utsedd författningsdomstol, vars beslut och överväganden kan bli föremål för offentlig granskning.

Inte heller ett sådant grundlagsskydd framstår emellertid som särskilt angeläget. Mot det talar att det ändå, rent formellt, utgör en inskränkning av det demokratiska styrelseskicket.

Bäst är nog att avstå från varje form av grundlagsskydd för äganderätten.

Torbjörn Tännsjö

Noter

1. Den teknik som användes, då konventionen inkorporerades, var mycket komplicerad. Konven-

tionstexten har endast status som vanlig lag, men i en särskild paragraf i regeringsformen slås fast att lag eller annan föreskrift inte får meddelas i strid med Sveriges åtaganden på grund av konventionen. Men om så ändå sker? Konstitutionsutskottet bedömer att "då en svensk lagregel kan anses strida mot konventionen får det bli en uppgift för domstolarna och förvaltningsmyndigheterna

att avgöra hur konflikten skall lösas" (*Konstitutionsutskottets betänkande* 1993/94:KU24, s. 20).

2. Se t.ex. *Bentham's Political Thought*, av Bhikhu Parekh (red.), Croom Helm, London, 1973, ss. 269-270, där Bentham framställer idén att vi har rätt till det lagen *borde* tillförsäkra oss.

3. *Konstitutionsutskottets betänkande* 1993/94:KU24, s. 29.

Sakkunnigutlåtanden över professuren i statsvetenskap i Stockholm

Gemensamt yttrande

Vid ansökningstidens utgång hade följande sökande anmält sig:

Sten Berglund
Maud Eduards
Jörgen Hermansson
Bo Lindensjö
Michele Micheletti
Ove K Pedersen
Victor A Pestoff
Bo Rothstein
Bengt Sundelius.

Tre av de sökande, Pestoff, Hermansson och Rothstein, har återkallat sina ansökningar. I det följande behandlas var och en av de kvarstående sökande.

Sten Berglund (f 1947) avlade doktorsexamen i statskunskap vid Umeå universitet 1973 och antogs som docent vid samma universitet 1976. Han hade tidigare avlagt filosofie licentiatexamen 1971 och filosofie magisterexamen 1968. Sten Berglund är sedan 1992 professor i statslära, särskilt kommunikation vid Åbo Akademi's samhälls- och vårdvetenskapliga fakultet i Vasa. Dessförinnan var han från 1984 innehavare av den svenskspråkiga professuren i allmän statslära vid Helsingfors universitet. Berglund hade då redan tidigare innehaft förordnanden som t f professor i statskunskap och offentlig förvaltning vid Åbo Akade-

mi samt som t f professor vid Umeå universitet. Vid Umeå universitet hade han från början av sin akademiska karriär varit knuten till statsvetenskapliga institutionen, först som amanuens och assistent (från) 1967 och sedan som forskarassistent och högskolelektor.

Berglund har erfarenhet av universitetsadministration, först som studierektor och t f prefekt i Umeå och sedan som dekanus och prefekt vid Åbo Akademi i Vasa. Berglund har givetvis undervisat i betydande utsträckning inom såväl grundutbildningen som forskarutbildningen. Berglund har lett flera större forskningsprojekt. I anslutning till sin forskning har Berglund byggt upp en longitudinell databank i Sverige och en liknande databas i Finland. Såväl i Umeå som i Helsingfors har han varit handledare för doktorander.

Berglund har förutom tjänsterna i Finland bakom sig flera utlandsvistelser som gästforskare och gästprofessor. 1972-1973 var han i flera omgångar gästforskare vid Michigan University, 1979 var han gästprofessor vid Århus universitet och under 1995-1996 är han gästforskare vid Wissenschaftszentrum Berlin für Sozialforschung med stöd av ett pris från Alexander von Humboldt Stiftung. Berglund har även deltagit i internationellt vetenskapligt samarbete, bl a som ledamot av exekutivkommittén för European Consortium for Political Research 1991-1994. Han är även en av redaktörerna för *Scandinavian Political Studies* 1993-1996.

Berglund har tillsammans med sin ansökan ingivet ett sextiotal skrifter och en litteraturlista, som upptar 66 nummer. Även om häri ingår en del inbördes övertäckande material samt

uppsatser, bokkapitel, korta översiktsartiklar och recensioner, kan Berglund redovisa en omfattande vetenskaplig produktion. I en särskild lista har han särskilt angivit tio titlar som "prioriterade vetenskapliga arbeten".

Berglund har författat två egna arbeten i bokform, nämligen avhandlingen *Masspartier som kommunikationssystem. En analys med inriktning på empirisk teori* (1972) samt *Paradoxes of Political Parties. Rational Choice and Beyond* (1980). Tillsammans med Ulf Lindström har han författat *The Scandinavian Party System(s). A Comparative Study* (1978).

Han är vidare medförfattare till Pär-Erik Back – Sten Berglund, *Det svenska partisystemet* (1978, en reviderad version av Backs tidigare lärobok med samma titel). Vidare har Berglund varit en av redaktörerna för och bidragsgivare till Goldmann – Berglund – Sjöstedt: *Democracy and Foreign Policy* (1986), Berglund – Dellenbrant: *Svensk parti-regionalism* (1986), Berglund – Risbjerg Thomsen – Wörlund: *Modern Political Ecological Analysis* (1990), Berglund m fl: *East European Multi-Party Systems* (1988) samt Berglund – Dellenbrant: *The New Democracies in Eastern Europe: Party Systems and Political Cleavages* (1994, reviderad och uppdaterad upplaga, första upplaga publicerad 1991).

Boktidarna avgränsar tre huvudområden i Berglunds forskning: partiforskning och särskilt komparativ nordisk partiforskning, ekologisk politisk analys samt – särskilt under de senaste åren – forskning om politisk utveckling och demokratisering i Östeuropa. I huvudsak faller också de många mindre skrifterna inom dessa områden.

Avhandlingen faller som framgår av titeln inom området partiforskning. Med Eastons systemanalytiska ansats som teoretisk grund vill Berglund i denna avhandling framlägga en teoriram för forskning om interaktion mellan medlemmar och "beslutsfattare" inom masspartier; med den sistnämnda termen avses partier med stora medlemsorganisationer. Berglund vill "belysa och, om möjligt, generera hypoteser" om frågeställningar som avser: medlemsaktivitetens "funktioner" för "medlem-

marnas upplevda intresseöverensstämmelse med partiet", effekter av interaktionen på partiets "output", och samband mellan interaktionen och dels medlemmarnas stöd till partiet dels partiledningarnas målsättningar. En del av avhandlingen, som Berglund uppenbarligen själv bedömer som viktig, är vidare ägnad åt att föreslå operationaliseringar av vissa "nyckelbegrepp" för tillämpningen av den systemanalytiska ansatsen på partiforskning. Eastons begreppsapparat och mycket abstrakta modell räcker naturligtvis inte för att formulera hypoteser. Författarens ambition är att kombinera systemanalysens apparat med kunskaper som han söker i litteratur om partier och politiskt beteende och att med detta som grund formulera hypoteser och föreslå mätningmetoder för relevanta variabler. Därutöver går inte ambitionen; författaren genomför sålunda ingen empirisk hypotesprövning och beskriver själv sitt arbete som "teoretiskt förberedelsearbete". Avhandlingen utmärks av både beläsenhet och en stark ambition att genomföra uppgiften på ett systematiskt sätt. Tyvärr måste det nog ändå sägas att den ansats författaren valt inte visar sig fruktbar: begreppsapparaten styr visserligen dispositionen men räcker inte för teoribyggande; hypoteserna grundar sig väsentligen på mer eller mindre väl underbyggda antaganden om hur det går till i partier, de föreslagna måtten (eller "indikatorerna") är beskrivna i rätt allmänna termer och någon validitetsprövning kan givetvis inte företas. För att göra avhandlingen rättvisa måste man nog se den i samband med forskningsläget då den skrevs; i början av 1970-talet utgjorde den ett ambitiöst försök att utveckla en mer teorienterad hållning inom svensk statsvetenskap.

The Scandinavian Party System(s). A Comparative Study (1978, förf tillsammans med Lindström) är ett väl genomfört komparativt arbete om partisystemen i de nordiska länderna. Det är skrivet så att det fungerar väl som lärobok men det har också ett klart meriteringsvärde som vetenskaplig skrift. Det komparativa greppet är genomgående. Partier med olika ideologiska och sociala profiler jämförs över alla de nordiska länderna med avseende på deras agerande och betydelse på olika "are-

nor"; koalitionsmonster och parlamentarism får likaledes en klargörande behandling.

Också i uppsatser har Berglund behandlat nordiska partisystem på ett insiktsfullt och intresseväckande sätt och lämnat bidrag till svensk partiforskning; som exempel på svensk partiforskning kan nämnas det tillsammans med Lindström författade bokkapitlet "The Conservative Dilemma; Ideology and Vote Maximisation in Sweden". Skriften (tillsammans med Back) om det svenska partisystemet har väl mer karaktären av en lärobok, men som sådan är den välgjord.

Boken *Paradoxes of Politics. Rational Choice and Beyond* (1978) är en empirisk undersökning av de socialdemokratiska och moderata partierna, medlemmar och förtroendevalda, i Umeå, Luleå och Vilhelmina. Data har insamlats genom intervjuer med partimedlemmar och en brevenkät till de förtroendevalda. I detta arbete har Berglund lämnat den Eastonska systemanalysen; istället är det den rationalistiska ansatsen – främst företrädd av Downs – som bestämmer uppläggningsen av Berglunds analys. De "paradoxer" författaren har i tankarna består egentligen i att Downs modell brister i realism och förklaringskraft när den appliceras på politiskt beteende och individers politiska attityder. "Eliten" – i detta fall kommunala förtroendemän – är inte helt upptagna av strategier för att erövra makt; väljarna har uppenbarligen motiv för att vara aktiva i politik trots att de – enligt Berglunds tolkning av modellen – inte borde vara det om de vore "rationella"; slutligen finns det indikationer på att "eliten" är mottagliga för medlemmarnas åsikter, när de istället borde vara upptagna av att vinna röster. Om partimedlemmarna har Downs modell ingenting explicit att säga, eftersom den avser partiledningar och elektorat. Eftersom vi sedan länge vet att Downs modell brister i realism i sådana hänseenden – på samma sätt som den ekonomiska marknadsmodellen inte utgör en realistisk psykologisk modell för alla aspekter av motivation och beteende – så framstår det som oklart vad författaren egentligen syftar till. Någon prövning av Downs rationalistiska modell för partiernas valstrategier kan givetvis inte företas genom

denna jämförelse mellan medlemmar och förtroendevalda i tre lokalsamhällen, där man dessutom har ett flerpartisystem istället för det tvåpartisystem som Downs ägnade mest uppmärksamhet åt. Den statistiska analysen av datamaterialet uppvisar också en del egendomar: resonemanget om multidimensionellitet i flerpartisystem är oklart, en faktoranalys som ger en tvåfaktorslösning leder på oklara grunder till ett enkelt endimensionellt index. Valet av förklarande variabler i de många regressionssekvationer är ibland föga övertygande och borde ha diskuterats mer omsorgsfullt. En del resonemang och slutsatser synes också ha en osäker grund i den statistiska analys som företagits; det gäller t ex försöket att med hjälp av regressionsanalys avgöra om inflytande går från förtroendevalda till väljare eller i den motsatta riktningen. Det finns en hel del av intresse i det redovisade materialet. Det hade emellertid kommit till bättre användning om författaren avstått från att fokusera på de rationalistiska "paradoxerna" och istället använt det till att belysa sociala och andra relationer mellan väljare och förtroendemän i tre lokalsamhällen; kanske skulle rentav några av hypoteserna i avhandlingen ha kunnat prövas empiriskt. En ofrånkomlig begränsning för analysen skulle emellertid ändå samplens litenhet ha utgjort. Boken belyser – trots dessa invändningar – vissa aspekter av den politiska processen på den lokala nivån och utgör ett tillskott till Berglunds meritering.

En undersökning av helt annan typ är kapitlet om "Representation" i Goldmann – Berglund – Sjöstedt (se ovan). Berglund använder sig där av en brevenkät som innefattar ett stort sampel av valmanskåren och en brevenkät riktad till riksdagsledamöterna. Även riksdagstrycket används för data om partiernas riksdagsverksamhet. Analysen är främst fokuserad på att jämföra opinioner bland väljarna med riksdagsledamöternas ståndpunkter inom tre politikområden: utrikespolitik, försvar och utbildning. Opinionsläget på elit- och väljarnivå får en intressant belysning genom dessa jämförelser; undersökningen redovisar också intressanta resultat rörande väljarnas attityder till det politiska systemet och uppfattningar

om vilka ståndpunkter partierna intar. En del av de redovisade faktoranalyserna tycks emellertid vara omotiverade: de erhållna faktorerna leder inte till några särskilt meningsfulla tolkningar, och det finns knappast anledning att förvänta att de skulle kunna göra det. Berglund försöker vidare bestämma den kausala riktningen mellan riksdagsledamöternas åsikter och väljarnas med hjälp av regressionsanalyser. Först behandlas då riksdagsledamotens åsikter som den beroende variabeln och genomsnittsuppfattningen hos väljarna i resp ledamots parti som den oberoende variabeln. Sedan behandlas varje väljares opinioner som den beroende variabeln, medan genomsnittständpunkten för väljarens riksdagsparti utgör den oberoende variabeln. Det visar sig då att man – åtminstone i en del fall – får en ganska stor andel förklarad varians när riksdagsledamöternas uppfattningar är den beroende variabeln men genomgående en mycket liten när väljarnas åsikter är den beroende variabeln. Betyder detta att åsiktpåverkan går från väljare till riksdagsmän som analysmodellen tycks förutsätta? Det finns emellertid felkällor. En – som kan göra regressionsresultatet artefaktiskt – är att det nog finns en mycket större inompartivariation bland väljarna än bland riksdagsledamöterna även om genomsnittständpunkterna för resp parti i elektoratet överensstämmer rätt väl med riksdagspartiernas. Resultatet blir då att bara en jämförelsevis liten del av variansen i väljaråsikter kan förklaras av riksdagspartiernas genomsnittständpunkter. En källa till mer allmän osäkerhet om metoden – som Berglund själv demonstrerar mycket elegant i sin analys av data – är också att väljarna i stor utsträckning har felaktiga perceptioner av vad deras riksdagspartier står för. Som redan sagts innehåller redovisningen av materialet likväl mycket av intresse och uppsatsen ger därför ett tillskott till Berglunds meritering.

I nära anknytning till sin partiforskning har Berglund använt ekologiska metoder för att studera väljarbeteende. Utgångspunkten var kanske hans ingående och kritiska granskning av de metoder som använts i Leif Lewins arbete om den svenska valmanskåren 1887-1968.

Inom det ekologiska området – oftast i samarbete med andra – har Berglund gjort flera intressanta undersökningar som publicerats i uppsatsform. Som exempel kan nämnas "Alternative Methods of Regionalization" (Berglund och tre medförfattare, 1979), Wörlund – Berglund: "Det socialdemokratiska röstandet 1921-1940" (1979) samt "The Ecology of Finnish Communism 1945-1983" (1990). Vidare är Berglund och Risbjerg Thomsen redaktörer för *Modern Political Ecological Analysis* (1990), där Berglund är författare eller medförfattare till fyra kapitel. Mycket av Berglunds arbete under senare år har gjorts i samarbete med Risbjerg Thomsen och med tillämpning av en statistisk metod som utarbetats av Thomsen. Metoden används till att med hjälp av ekologiska data beräkna förändringstabeller från ett val till ett annat. Ehuru Berglunds studier i politisk ekologi i huvudsak utförts i samarbete med andra, bör hans arbete inom detta fält tillerkännas ett gott meritvärde.

Under senare år har Berglund inriktat sitt intresse på politisk utveckling i Östeuropa i fler skrifter, inte sällan i forskningssamarbete med andra. Detta har varit ett lyckosamt val av forskningsuppgift. Det är genomgående fråga om skrifter av betydande intresse och Berglund dokumenterar betydande insikter inom området. Särskilt gäller detta arbetet *The New Democracies in Eastern Europe. Party Systems and Political Cleavages* (2 uppl. 1994) som Berglund redigerat tillsammans med Delenbrant, och där han också författat eller är medförfattare till stora avsnitt. En större uppsats (Berglund – Aarebrot – Koralewicz, 1993) om opinioner om EU i Östeuropa förtjänar också att särskilt nämnas. Berglunds arbete på detta område har ett betydande meritvärde.

Berglunds vetenskapliga produktion är omfattande och mångsidig. Det kan sägas att det finns kvalitetsmässig ojämnhet i hans produktion, men han har givit värdefulla bidrag, som tillsammans har gott meritvärde, till både nordisk och svensk partiforskning, politisk ekologi och forskning om utvecklingen i Östeuropa.

Maud Eduards (f 1944) avlade doktorsexamen i statskunskap vid Stockholms universitet 1985 och antogs som docent vid samma universitet 1989. Hon tog sin fil kand-examen 1971. Hon har varit anställd vid statsvetenskapliga institutionen, Stockholms universitet sedan 1974. Från 1986 till 1991 var hon rådsforskare vid HSFR i jämställdhetsforskning och arbetade på ett projekt om "Svensk offentlig jämställdhetspolitik – idéer, åtgärder och effekter" från 1986 till 1991. Från 1992 har hon varit universitetslektor, men har fungerat som t f professor från 1994.

Eduards har varit mycket anlitad av både HSFR, samhällsvetenskapliga fakulteten och statsvetenskapliga institutionen, i föreningsverksamhet, i olika redaktionsråd och som sakkunnig. Av de 25 delvis långvariga arbetskrävande uppdragen nämner vi här bara ett urval: i HSFR har hon varit ersättare i rådet 1989-1995 och ledamot av den statsvetenskapliga beredningsgruppen 1986-1989 och dess ordförande från 1989 till 1995. Hon har också varit ledamot av gruppen för arbetsmarknadsforskning och gruppen för forskning om den offentliga sektorn. Hon har varit suppleant i samhällsvetenskapliga fakultetsnämnden 1990-1992 och dess representant i nämnden för Centrum för kvinnliga forskare och kvinnoforskning 1987-1992. Hon har varit ledamot av den statsvetenskapliga institutionens styrelse i flera perioder. Hon har haft flera uppdrag i organiseringen av kvinnoforskningen än de här nämnda. Hon var en av initiativtagarna till Forum för kvinnliga forskare och kvinnoforskning och ledamot av dess styrelse, samt vice ordförande (1981-1982) och ordförande (1985-1986). Hon var också ordförande i Nordisk förening för forskning om kvinnor och politik 1985-1988, samt medlem i redaktionen och ansvarig utgivare av *Kvinnovetenskaplig Tidskrift* (1988-1993). Vidare har hon blivit anlitad som sakkunnig och ledamot i betygsnämnder vid flera institutioner. Hon har deltagit i pedagogiskt utvecklingsarbete. Hon var en av redaktörerna i *Scandinavian Political Studies* 1987-1993.

Hennes undervisningserfarenhet är betydlig. Hon har – oavsett formell position – under-

visat ca 100 timmar per år sedan 1985. Men också innan detta har hon sedan 1977 varit kursansvarig och initiativtagare till olika kurser om kvinnor och politik. Dessutom har hon undervisat i administrativ teknik och hållit bland annat storföreläsningar i politisk teori. Hon har också varit mycket efterfrågad som föreläsare vid andra institutioner, både universitet och organisationer, huvudsakligen i Sverige men också i Norden och andra länder, inte minst en föreläsningsturné till fem amerikanska universitet. Hennes internationella nätverk är mycket stort. Hennes produktion är delvis en produkt av detta nära samarbete med andra forskare både i Sverige och i utlandet. Hennes breda deltagande i den organiserade vetenskapliga verksamheten har dock inte förhindrat Maud Eduards att framställa en vetenskaplig produktion som är präglad av bredd och hög kvalitet. Hennes litteraturlista omfattar 50 skrifter. Av dessa har hon sänt in 31 publikationer till värdering. Det finns därför mycket lite övertäckande material bland de ingivna arbetena.

Av de sju inskickade böckerna är två monografier, nämligen *Kvinnor och politik – fakta och förklaringar* (1977) och *Samarbete i Maghreb – om regionalt samarbete mellan Marocko, Algeriet, Tunisien och Libyen 1962-1984* (1985). Hon är medförfattare med Daniel Tarschys av boken *Petita – hur svenska myndigheter argumenterar för högre anslag* (1975). Hon är redaktör och medförfattare av boken *Kön, makt, medborgarskap. Kvinnan i politiskt tänkande från Platon till Engels* (1983). Medredaktör och författare av boken *Det uferdige demokratiet. Kvinnor i nordisk politikk* (1983) översatt till engelska i redigerad form som *Unfinished Democracy* (1985), och medförfattare av boken *Rethinking Change – Current Swedish Feminist Research* (1992).

Dessa titlar antyder de tre områden där Eduards har sin kompetens: offentlig politik, kvinnoforskning och internationell politik. De flesta bidragen är dock klart inom fältet kvinnoforskning, där hon har både empiriska och teoretiska arbeten inom fältet offentlig politik, representation och maktstudier. Vi vill här

först omtala hennes avhandling och boken med Tarschys innan vi presenterar hennes bidrag till kvinnoforskningen.

Boken *Petita* handlar om svenska myndigheters argumentering för anslag och är därmed en historisk studie i svensk administrativ ideologi från 1910 till 1970. Denna lilla bok är huvudsakligen en argumentationsanalys – en metodisk tillnärmning som Eduards också har använt i andra sammanhang. Bokens huvudargument är att det skedde ett ”rationalistiskt genombrott” under åren 1950 till 1970. Arbetsfördelningen mellan de två författarna som den är beskriven ger Eduards erkännande både för materialinsamling och utarbetandet av analysen. Det faktum att denna analysform återfinnes i många av hennes senare arbeten betyder att hon bör tillgodoräknas lika erkännande för denna lilla skrift. Hennes avhandling om Maghreb är en grundlig empirisk studie av ett geografiskt område i tidsrummet 1962-1984 och beskriver många års försök att få till stånd ett nära samarbete mellan fyra nordafrikanska, arabiska länder. Hon påvisar också på ett övertygande sätt varför resultaten av dessa mångåriga försök är så begränsade. Avhandlingen är delad i två: först en beskrivning av kulturella, politiska och ekonomiska samarbetsförsök, så en analys av ledarnas idégrundval. Detta är politiska porträtt av Ben Bella, Habib Bourgiba, Mo’ ammar al-Kadafi, Boumedienne, Hassan II och deras ideologiska inflytande på varandra. Studien borde ha haft intresse för en internationell publik och blivit presenterad på engelska. Det är synd att detta inte är gjort. Beskrivningen av ledarnas föreställning om religiös gemenskap och en arabisk nation utgör en tankeväckande studie i politisk identitet tvärs över landgränser.

Eduards bidrag till kvinnoforskningen spänner över ett brett fält och i de flesta fall är hennes empiriska och teoretiska bidrag det första av sitt slag i svenskt sammanhang. I boken *Kvinnor och politik* (1977) presenterar hon först kvinnors deltagande och representation i diverse politiska organ och så en analys av orsaker till mönster och frånvaro. Förklaringsmodellen är klart statsvetenskapligt förankrad men hon använder också mera helhetliga per-

spektiv genom att se både på ekonomiska orsaker och överordnade metateorier om mänsklig natur och stora samhällssystem som kapitalismen och patriarkatet. Boken är välskriven och blev läst i alla skandinaviska länder. Den ger på många sätt en pekpinne till Eduards senare skrifter: empirisk grundlighet och enkelhet, förknippad med analytisk och teoretisk perspektivrikedom. Hennes första större engelska bidrag är ett kapitel i Joni Lovenduski – Hills *The Second Electorate* (1981), en bok som blev använd i kurser i många länder. Här presenterar hon utöver känt material om faktisk representation och deltagande också material om attitydskillnader mellan kvinnor och män till politisk aktivitet och kvinnans roll.

I *Kvinnorepresentation och kvinnomakt* (1980) befattar hon sig med den korporativa kanalen och tar därmed för sig en viktig arena för utformningen av offentlig politik på statlig men huvudsakligen kommunal nivå. Rapporten var en betydlig empirisk nyvinning och introducerade vidare ett maktperspektiv genom att beskriva arbetsfördelningen mellan kvinnor och män samt kvinnors avsaknad av politisk makt och ansvar jämfört med män. Dessutom visar Eduards att hon kan hantera statistiska analyser och stora datamängder.

Hennes bidrag till *Det uferdige demokratiet* (1983) där hon var medredaktör i ett stort nordiskt projekt presenterar nytt material inom detta forskningsområde.

Eduards teoretiska skrifter kan delas i tre områden: idéhistoria, offentlig politik (som självklart också presenterar empiriskt material) och feministisk teori.

I *Kön, makt och medborgarskap* (1983) som 1994 kom ut i 7:e upplagan skrev Eduards artikeln om Mill, medförfattade den om Aristoteles och skrev som redaktör både inledningen och ett avslutande kapitel om ”Politisk teori och patriarkaliskt tänkande”. Hon befattar sig här med två teman som hon har utvecklat vidare också i senare arbeten, nämligen olikheten mellan könen samt skillnaden i deras sociala ställning och möjliga förbindelselinjer mellan dessa. Också hennes artiklar ”Kvinnoförtrycket – och dess uttryck och orsaker” (1987), ”Om genus och genussystem” (1987) samt

"Att studera politik ur ett könsperspektiv" (1988), och recensionen "Den exploaterade kärlekskraften" vittnar om hennes stadigt återkommande angelägenhet om att forma statsvetenskapliga problemställningar om den enskilda människans problem – möjligheter för inflytande i staten och i politisk verksamhet med feministiska problemställningar omkring frihet och demokrati.

Hennes bidrag till studiet av den svenska välfärdsstaten och offentlig jämställdhetspolitik vittnar om den integration av empiriska problemställningar och teoretiskt betraktelsesätt som är typisk för hennes produktion. Den normativa utgångspunkten är hur bör en kvinnovänlig välfärdspolitik vara, hur har man förenat klass- och könsperspektivet, hur beskyddas kvinnans integritet mot kroppsliga övergrepp? Hon befattar sig här inte bara med den rent ekonomiska och politiska dimensionen men går in på mera könsspecifika områden som aldrig förr berörts i svenska socialvetenskapliga sammanhang. 22 av hennes artiklar, av vilka 15 är inskickade, hamnar i denna kategori. Det kan inte bestridas att hon har bidragit till litteraturen om offentlig välfärdspolitik med många nya dimensioner, delvis om tabubelagda ämnen. Artikeln "Toward a Third Way" uppsummerar många av dessa problemställningar genom att beskriva den svenska modellens vällyckade integration av klassperspektivet såväl som individuella preferenser och rättigheter, men dess större svårigheter med att inkludera könsperspektivet. I sitt samarbete med Gunnel Gustafsson återvänder hon till offentlig politik på kommunalplanet. Artikeln "Kvinnans organisering och inflytande i lokalsamhället" presenterar gemensamma projekt och ger en stiliserad översikt av den kombination av kommunforskning och könsteoretisk forskning som genomförs här med hjälp av olika nyskapande modeller. Detta projekt har också givit Eduards anledning till att vidareföra flera grundläggande teoretiska tankeprocesser från "Den feministiska utmaningen: kvinnors kollektiva handlande" (1991). Artikeln diskuterar på ett systematiskt sätt kön som politiskt begrepp. Hennes mest mogna artikel i serien är "The Forbidden

Act" (1995) som kommer att publiceras i boken *Social Theory and Human Agency* redigerad av Björn Wittrock. Här utvecklar hon mot bakgrund av en analytisk genomgång av feministiska teoririktningar en egen teori om feminismen som handlings teori. Frågan hon ställer handlar om kvinnors kollektiva identitet som politiskt handlingsgrundlag. Konflikten går mellan "women who insist they are women and men who claim they are human beings" och maktrelationerna bygger på den konflikten. Dialogen mellan män som "normala" politiska aktörer och kvinnor som strävar efter en ny politisk identitet blir utgångspunkten för hennes teoretiska bidrag till en politisk handlingsteori och maktanalys.

Den sista artikeln inom samarbetsprojektet "Våld mot kvinnor – om den politiska ordningens utmärker" handlar om motståndet mot att definiera kvinnomisshandel som ett relevant samhällsproblem. Det är all grund till att förvänta sig ett mycket fruktbart forsknings-samarbete som kommer att förnya både lokalpolitiska studier och kvinnoforskningen.

Eduards vetenskapliga produktion täcker ett brett fält. Hennes arbete är präglad av hög kvalitet och har givit värdefulla bidrag. Det måste dock nämnas att hennes originalitet och betydelse som nyskapare skulle ha kommit tydligare till uttryck om hon hade givit sina resultat en något mera samlad framställning. Det gäller både hennes bidrag till studier i offentlig politik och i en viss utsträckning hennes teoretiska arbeten. Hon har dock givit så många värdefulla och grundläggande bidrag till ett fält som hon nästan egenhändigt har utvecklat att hon bör tillgodoräknas särskild meritering för detta banbrytande arbete. Därutöver har hon gjort en stor undervisnings- och forskningsorganisatorisk insats – ofta pressad fram av det faktum att hon var den enda i sitt fält – och har stora pedagogiska erfarenheter. Hon har agerat som forskningsledare och inspiratör i många sammanhang. Dessa aspekter styrker hennes kvalifikationer ytterligare.

Bo Lindensjö (f 1944) avlade doktorsexamen i statskunskap vid Stockholms universitet 1981 och antogs som oavlönad docent vid

samma universitet 1987. Han hade tidigare avlagt filosofie kandidatexamen (1969) och filosofie magisterexamen (1971) samt genomgått avslutande praktisk-pedagogisk utbildning på ämneslärarlinjen (1971).

Lindensjö är sedan 1987 universitetslektor i statskunskap och hade tidigare varit forskarasistent och forskningsassistent sedan 1975.

Åren 1968-1975 var han ämneslärare i gymnasieskolan. Lindensjö har vidare undervisat inom grundutbildning och forskarutbildning i statskunskap och givit forskarhandledning. Han har också erfarenhet av forskningsledning samt har bl a som ansvarig för institutionens forskarutbildning erfarenhet av universitetsadministration. Lindensjö har även medverkat i undervisning, forskarutbildning och forskning vid Lärarhögskolan i Stockholm. Vidare har han haft undervisning vid International Graduate School vid Stockholms universitet. Vid ansökningstillfället hade Lindensjö varit fakultetsopponent vid tre doktorsdisputationer och var utsedd till opponent vid ytterligare en disputation.

Lindensjö har även ägnat sig åt forskningsinformation. Bl a har han anlitats av skolöverstyrelsen och länskolnämnder för forskningsinformation om "politisk styrning". Han har vidare under åren 1985-1989 varit redaktör för tidskriften *Forskning om utbildning*.

Lindensjö har till sin ansökan fogat ett tretotal skrifter samt ett antal tidningsartiklar och därutöver två bokmanuskript. (I en längre version av publiceringslistan upptages över 60 nummer.) Även om en del av de ingivna uppsatserna innehållsmässigt är variationer på samma teman, är det helt klart att Lindensjö varit en aktiv deltagare i den vetenskapliga diskussionen inom sina intresseområden. Bidragen vittnar om god orientering om den internationella vetenskapsutvecklingen; problematiseringen och valet av teoretiskt perspektiv är ofta originellt och självständigt genomförda. Endast ett par uppsatser har publicerats på utländskt språk och inget i någon utländsk tidskrift.

Lindensjös tidigaste publicerade skrifter behandlade problem i marxistisk teori (särskilt klassanalys och historie-materialismen).

Även om det nu är mer än tjugo år sedan dessa uppsatser publicerades, utgör de fortfarande originella och väl underbyggda bidrag till den marxistiska teordiskussionen. De bör tillerkännas ett gott meriteringsvärde.

Därefter valde Lindensjö utbildningspolitik som sitt forskningsområde. I doktorsavhandlingen *Högskolereformen. En studie i offentlig reformstrategi* undersöker han högskolepolitiken från 1960-talet till mitten av 1970-talet. I andra skrifter vidgas området till skolpolitiken mer allmänt. Framförallt inriktar Lindensjö sitt intresse på två skilda men relaterade områden, politisk styrning och utvärdering av politik. Fortfarande knyter han därvid an främst till utbildningspolitiken. Inom detta område är Lindensjö samförfattare (tillsammans med Ulf P Lundgren) av en mindre skrift, *Politisk styrning och utbildningsreformer* (85 sid, 1986). Lindensjö har vidare – i några fall tillsammans med andra – publicerat ett flertal uppsatser inom detta fält; några av dessa skrifter är innehållsmässigt likartade.

I senare skrifter (uppsatser, bokkapitel o likn) har Lindensjö orienterat sig särskilt mot politisk teori och politisk filosofi. Särskilt bör nämnas ett flertal uppsatser om statsteori och välfärdsstat som utmärkes av intellektuell skärpa och grundlig beläsenhet. I ett manuskript som Lindensjö betecknar som utkast har han ingivit ett arbete om "diskussionen om rättvisa" som politiskt filosofiskt begrepp. Vidare har Lindensjö i manuskript ingivit ett arbete med titeln *Från planering till ostyrbarhet. Essayer i politisk teori*.

Till sin ansökan har Lindensjö även fogat ett antal tidningsartiklar: recensioner och inlägg i "det offentliga samtalet". De knyter till stor del an till teman som Lindensjö behandlat i sina mer akademiska skrifter. De bör kunna tillgodoräknas i meriteringshänseende som en form av forskningsinformation.

Lindensjö har, som framgått av den föregående översikten, hittills publicerat endast ett större vetenskapligt arbete, nämligen doktorsavhandlingen. I bokform har han därutöver hittills publicerat den lilla, tillsammans med Lundgren författade, skriften om politisk styrning.

I avhandlingen förenas en redogörelse för utvecklingen av svensk högskolepolitik från 1960-talet till mitten av 1970-talet med en teoretiskt inriktad analys. I den sistnämnda tar Lindensjö sin utgångspunkt i Offes och Hirschs ansats, medan han ställer sig kritisk till såväl förklaringar i termer av omgivningsanalys som aktörsteori. Valet av teoretiskt perspektiv är enligt vår mening fruktbart. Redogörelsen för högskolepolitiken under dessa år innefattar en presentation av ideologier och mål, utredningsarbete, problem som beslutsfattarna ställs inför, beslut och genomförande. Framställningen är informativ, men det tycks finnas ett "glapp" mellan empiri och teori; det hade varit värdefullt om redogörelsen för händelseutvecklingen mer stringent använts för att konfrontera teori med empiri. Undersökningen av beslutsprocesserna får därför till en del en rätt deskriptiv karaktär. Inte desto mindre lyckas författaren presentera de övergripande generaliseringarna i det teoretiska slutkapitlet på ett övertygande sätt. Med utbildningspolitiken som exempel har författaren också belyst frågor om förutsättningar för målstyrd planering och politisk legitimitet som måste anses centrala i politisk teori. I den ovannämnda skriften om *Politisk styrning* vidareutvecklas diskussionen om styrning vs utvärdering. Samma teman behandlas i några andra uppsatser och detsamma gäller den kritiska diskussionen om "statsinterventionistisk planering" som spelar en central roll i avhandlingen. Till sammantagna har arbetena i denna grupp ett gott meritvärde.

Som redan nämnts har Lindensjö till sin ansökan fogat två bokmanuskript. Bokmanuskriptet *Från planering till ostyrbarhet: essayer i politisk teori* har ingivits i "preliminär version" men enligt författarens uppgift återstår endast slutredigering. (Att en slutredigering behövs märks också vid läsningen.) Manuskriptet omfattar ca 140 sidor och innehåller de fem essayerna: "Välfärdsstatens legitimitetsproblem", "Styrningsmyten", "Från politisk planering till offentlig förnyelse", "Om välfärdsstaten – nyliberal och konservativ kritik" samt "Välfärdsdemokrati och rättvisa". Dessa essayer synes i mycket bygga på tidiga-

re publicerade uppsatser om statsteori och välfärdsstatens problem; det är emellertid ingalunda fråga om "omtryck" utan om bearbetningar som innefattar även vidareutveckling av analysen. Liksom de tidigare publicerade uppsatserna utmärks manuskriptet av intellektuell skärpa, stor beläsenhet och förtrogenhet med den internationella vetenskapliga diskursen. Det utmärks emellertid också av en hög generalitetsnivå; detta leder till att teoretiska resonemang om planering och välfärdsstat läggs till grund för utsagor om hur samhället faktiskt fungerar eller kan fungera, vilka nog skulle behöva underbyggas med mer empiri eller åtminstone mer diskussion om hur teserna skulle kunna prövas empiriskt. Trots att arbetet sålunda inte föreligger i helt färdigt skick, bör det tillsammans med de uppsatser inom bokens område som Lindensjö tidigare publicerat tillerkännas ett gott meritvärde.

Om manuskriptet för en bok om rättvisa, som också ingår i ansökningshandlingarna, säger författaren själv att det är ett utkast och att "det säkerligen återstår ett års arbete med det". Detta är också det intryck man får vid läsningen. I manuskriptet penetreras olika rättviseteorier (utilitaristiska, Nozick, Rawls, kommunitarianer etc). I ett avslutande kapitel (kap 9) behandlas politisk teoretisk metod. Det kan ifrågasättas om det är på sin plats att i ett tillsättningsärende beakta eller närmare granska ett arbete som befinner sig i så preliminärt skick. Det kan dock sägas att det arbete som Lindensjö framlagt i utkastform synes lovande och väl värt att fullfölja. Tyvärr måste det dock – i sin nu föreliggande preliminära form – anses ha endast obetydligt meriteringsvärde i förevärande tillsättningsärende.

Michele Micheletti (f 1953) avlade doktorsexamen i statskunskap vid Stockholms universitet 1985 och antogs som docent vid samma universitet 1993. Hon har avlagt BA-examen vid University of California, Santa Barbara 1975 samt genomgått kurs vid Institute for English-Speaking Students samt påbyggnadskurs i statskunskap (1978) vid Stockholms universitet. Micheletti är sedan 1994 universitetslektor i statskunskap vid Stock-

holms universitet. Dessförinnan har hon bl a innehåft doktorandtjänst, varit amanuens under ett och ett halvt år vid statsvetenskapliga institutionen, Stockholms universitet. Hon har vidare varit projektledare för flera forskningsprojekt med stöd från FRN, Riksbankens Jubileumsfond och HSNR samt varit tf. Assistent professor vid University of Washington, Seattle samt forskarassistent vid statsvetenskapliga institutionen, Stockholms universitet 1988-1992. Micheletti har även haft uppdrag för forskning mm för statliga utredningar.

Micheletti har undervisat inom såväl grundutbildningen som forskarutbildningen och har därvid givit kurser även på engelska, såväl vid Stockholms universitet som under tiden vid University of Washington. Hon har även varit seminarieledare och av ansökningen framgår också att hon aktivt intresserat sig för kursutveckling. Hon har erfarenhet av doktorand- och magisterhandledning och har även deltagit i avhandlingskommittéer, betygs- och examinationsnämnder samt tillsättningsorgan för akademiska tjänster. Micheletti har vidare varit studierektor för forskarutbildning vid statsvetenskapliga institutionen i Stockholm och har även haft andra administrativa uppdrag vid institutionen. Micheletti har engagerat sig i forskningsinformation genom föredrag mm Hon har varit redaktör för Statsvetenskapliga förbundets tidskrift *Politologen*.

Michelettis första i bokform publicerade arbete är doktorsavhandlingen *Organizing Interest and Organized Protest. Difficulties of Member Representation for the Swedish Central Organization of Salaried Employees* (1985). Därefter följde en studie av jordbrukets ekonomiska föreningsrörelse: *The Swedish Farmers' Movement and Government Agricultural Policy* (1990). Därefter har följt arbetet *Det civila samhället och staten. Medborgarsammanslutningarnas roll i svensk politik* (1994). Denna skrift har också utkommit i en förkortad version på engelska: *Civil Society and State Relations in Sweden* (1995). Till sin ansökan har Micheletti även fogat ett bokmanuskript, som föreligger i en ej helt slutlig form: *Understanding Organized Action*. Micheletti har vidare åberopat ett flertal veten-

skapliga uppsatser, bokkapitel, recensioner och andra artiklar (se nedan).

Både doktorsavhandlingen och de följande böckerna handlar om och utvecklar teman kring det korporativa Sverige och dess förhållande till det civila samhället. Doktorsavhandlingen om TCO presenterar en korporativ och en pluralistisk modell för analys av organisationssamhället. Det som gör avhandlingen värdefull och meriterande är hennes förmåga att förena sina empiriska resultat med aktuella teorier. Här liksom i sina senare arbeten tar hon upp frågor som gäller såväl organisationers interna demokrati som deras förhållande till andra organisationer och staten. Med utgångspunkt i TCO:s hantering av kärnkraftsfrågan riktar hon ett kritiskt skenljus på organisationens brist på både intern demokrati och förmåga att utveckla en självständig energipolitik. Också TCO:s oförmåga att skapa konsensus bland medlemmarna bidrar till att det tecknas en mycket kritisk bild av både organisationen TCO och av det svenska korporativa samhället i allmänhet.

Dessa ämnen har förblivit centrala i Michelettis produktion, såväl i böckerna som i hennes uppsatser. Hennes studie av *The Swedish Farmers' Movement and Government Agricultural Policy* liknar TCO-studien med avseende på problemställning. Boken har sin styrka i att teori och empiri integreras i studiet av en organisationstyp som skiljer sig från vanliga fackliga organisationer. Denna bok är klart meriterande.

I sina senare arbeten har Micheletti lämnat den integration av empiri och teori som präglar de tidigare studierna. Hon presenterar nu stora samhällsutvecklingsfrågor i ett analytiskt perspektiv utan att på samma sätt som tidigare ha en empirisk förankring.

Hennes bok *Det civila samhället och staten* (1994) och dess förkortade engelska version *Civil Society and State Relations in Sweden* (1995) är en mycket ambitiös historisk-sociologisk studie av utvecklingen av det civila samhället – definierat som organisationssamhälle och sociala rörelser – från 1850-talet till 1990-talet. Framställningen är uppdelad på sex perioder. Det sista kapitlet är tematiskt

upplagt. Författaren skriver själv "with this book I have completed my research ambition regarding interest organizations and social movements in Sweden". Hennes egen teoretiska agenda presenteras i det första kapitlet och i det avslutande kapitlet. Hon framhäver själv att ingen före henne har på ett så omfattande sätt studerat de inbördes relationerna mellan medlemmar och ledare, mellan organisationer, mellan partier och organisationer, mellan organisationer och regeringar och slutligen mellan organisationer, massmedia och allmänhet. Det genomgående temat är återigen pluralism och korporativism. Micheletti framför en tes om avkorporatisering (ett begrepp som hon säger att hon själv utarbetat) men i arbetet framlägges inte de nödvändiga beläggen för denna tes. Den engelska versionen saknar många av litteratur- och källhänvisningarna i den svenska versionen och får därför ännu mindre av empirisk förankring. Arbetet kan på många sätt uppfattas som ett tankeväckande essäistiskt analyschema snarare än en empiriskt grundad historisk-sociologisk framställning av ett oerhört omfattande tema. Boken är en kommentar till en pågående svensk debatt och detta gör den värdefull; givet det bristfälliga empiriska underlaget kan boken dock inte sägas uppfylla författarens egna mycket omfattande målsättningar. Detta arbete är inte så meriterande som de andra men ger, trots sina svagheter, livliga kommentarer till viktiga aspekter av svensk samhällsutveckling.

Den syntetiserande och kommentarpräglade stilen är ännu mera framträdande i bokmanuskriptet *Understanding Organized Action*. Också här står det teoretiska perspektivet och intresset för det civila samhället i centrum. Författaren lägger fram ett eget program, sammanfattat i nio punkter. Också här är målsättningen mycket ambitiös. Författaren säger å ena sidan att hon vill skriva en lärobok men å andra sidan också att hon vill utveckla ett originellt teoretiskt ramverk. Manuskriptet, sådant det framlägges nu, har sin styrka i en nyttig litteraturgenomgång på ett brett och växande forskningsfält.

Micheletti har också ingivit ett tjugotal vetenskapliga uppsatser till bedömning. De flesta av dessa är överlappande eller identiska med material i hennes böcker. Några av dem är mycket välskrivna och utvecklar ämnen som inte återfinns i böckerna. Som exempel kan nämnas hennes uppsats "Towards Interest Articulation: A Major Consequence of Corporatism for Interest Organizations" (1990) som tar upp villkoren för "Interest articulation" samt "Intresseorganisationerna och den allmänna opinionen" där hon tar upp den ökande vikt som intresseorganisationerna lägger vid PR och hur detta förskjuter och förvränger intresseorganisationernas traditionella roll.

Michelettis senaste ansökan om planeringsbidrag från HSFR har som tema ett projekt med titeln "Struggles with Dominant Society". Projektet gäller undertryckta gruppers försök att uppnå legitimitet. Detta är ett nytt forskningsfält för henne, men det är ännu inte möjligt att säga något om vilket resultat det kan leda till.

Micheletti har en omfattande produktion på ett centralt fält inom statsvetenskapen. Hennes tidigare produktion är mer meriterande än de senare arbetena. De mera teoretiska problemställningar som hon lägger särskild vikt vid tar ofta formen av antingen schematiseringar av eller meningsyttringar om faktiska förhållanden; hennes generaliseringar över den faktiska samhällsutvecklingen skulle ha vunnit betydligt om större vikt lagts vid empiriska belägg.

Ove K Pedersen (f 1948) har utbildning som journalist (1970), fransk filmskoleexamen (1972), fransk kandidatexamen i språk teori och kommunikation från Université de Paris VIII (1973), och är cand.scient.pol. i statsvetenskap från Aarhus Universitet (1978). Pedersen har vidare studerat kommunikationsteori vid Temple University 1973-1975. Han har arbetat som utrikeskorrespondent (1967-1971), adjunkt vid Institutet för samhällsekonomi och planering, Roskilde Universitetscenter (1979-1986) och lektor vid samma universitet (1987-). I två perioder (1989-1991 och 1994-) har han varit tjänstledig från sin huvudanställning för att fungera som ledare

för Center for Offentlig Organisation og Styrelse (COS). I samband med denna tjänst tjänstgör han samtidigt som forskningslektor vid Handelshøjskolen i København. Han är knuten till Stockholm Centrum för Forskning om Offentlig Sektor som gästprofessor (1995-1997) och har fungerat som extern lektor i politisk teori vid Københavns Universitet (1993). Han har bred undervisningserfarenhet från alla nivåer. Han har administrativ erfarenhet bl a som institutsledare vid Roskilde Universitetscenter (1985-1986) och som centerledare (COS). Bland hans övriga uppgifter kan nämnas att han är medlem av två programstyrelser (en i Norge, en i Danmark), redigerar en bokserie om förhandlingsekonomi för förlaget Samfundslitteratur och är medlem av en tankargrupp (tillsammans med politiker från Folketinget) om "demokratins framtid". (Upplysningarna i ansökningen är inte fullt konsistenta med upplysningarna i den till ansökan fogade cv:n.)

Pedersen har lämnat in allt som allt 22 arbeten som underlag för kompetensvärdering. Bland dessa är tre publicerade monografier (varav en med Pedersen som ensamförfattare), 2 böcker där Pedersen är medredaktör och bidragsgivare, 7 tidskriftsartiklar, samt 5 kapitel i böcker redigerade av andra.

Ett samlande tema för de flesta av de ingivna arbetena är etablering och förändring av institutioner, mer speciellt systemförändring i riktning mot en förhandlingsekonomi – på ett ställe definierat som

Den centerlösa statsform vari en väsentlig del av resursfördelningen beslutas genom institutionaliserade förhandlingar mellan en rad självständiga beslutningscenter i stat, organisationer m.v., där sökes samordnat genom språkspel på en Kommunikativ-Scene och förhandlingsspel på en Förhandlings-Scene. (*Privat Politikk*, s 46)

På detta fält kan Pedersen redovisa en sammanhängande, mångårig forskarinsats av ett inte obetydligt omfång. I flera arbeten – bl a böckerna *Förhandlingsøkonomi i Norden* (1989, redigerad tillsammans med Klaus Nielsen) och *Privat Politikk* (1992, skriven till-

sammans med Nils A Andersen, Peter Kjær och John Elberg) – försöker Pedersen och hans medarbetare att ge en historisk beskrivning och en institutionell analys av utvecklingen längs flera axlar – statens intervensering och deltagande i löneuppgörelser, intresseorganisationers medverkan i offentlig förvaltning och framväxten av "privat näringspolitik". Forskningsinsatsen verkar i första hand ha varit inriktad på att beskriva och tolka framväxten av en förhandlingsekonomi, men vi kan spåra ett ökande intresse för att studera också konsekvenser av denna systemförändring. I förhållande till tidigare forskning, som i någon grad tjänar som inspiration (bl a den norska maktutredningen), är Pedersens kanske främsta bidrag – utöver empirisk kartläggning av utvecklingen i hans eget hemland – en utvidgning av perspektivet till att omfatta också det vi lite oprecist kunde kalla de kommunikativa och diskursiva aspekterna av det nya "politisk(e) samarbejdssystem". Här kommer hans breda utbildningsbakgrund uppenbart till nytta. Pedersen finner att det genom det nära samspillet mellan statliga och privata aktörer (intresseorganisationer, större företag) utvecklas en gemensam referensram – ett fundament av problemdiagnoser och lösningsperspektiv – som präglar den offentliga debatten och bidrar till att möjliggöra enighet om mera specifika förhandlingsfrågor. Genom denna perspektivutvidgning kommer Pedersen till andra konklusioner än de som har tagit utgångspunkt i formell förhandlingsteori. Således anser sig Pedersen kunna avvisa de svar som har givits av Leif Johansen och formaliserad spel- och förhandlingsteori (*Förhandlingsøkonomi i Norden*, s 38) och som – grovt förenklat – säger att förhandlingssystem har en inneboende tendens till att inte utnyttja de integrativa potentialer de skulle realisera.

Trots betydande överlappning är det inget tvivel om att Pedersens arbeten tillsammans utgör ett viktigt bidrag till studiet av förhandlingsekonomin framväxt och verksamhets sätt i de nordiska länderna, och därför måste räknas som vetenskapligt klart meriterande. För läsaren kvarstår likväl flera frågor och invändningar. Ett genomgående problem

är att Pedersens till dels ganska breda och målande tolkningar av utvecklingen verkar ligga "i utkanten" av det datamaterial som presenteras. Även om Pedersen på ett redigt sätt beskriver huvuddrag i den historiska utvecklingen (i Danmark) och ger flera talande illustrationer, räcker dessa knappast som fullgod dokumentation för de till en del ganska vittgående utläggningar han ibland gör.

Det generella intresset för institutionsbildande och institutionella ändringar följes upp i flera arbeten som pekar utöver temat "förhandlingsekonomi" (men som likväl i flera fall bygger på insikter som vunnits genom arbetet med detta forskningsfält). Ett av dessa arbeten är boken *Förvaltningspolitik i Norden* (1994, redaktör tillsammans med Per Lægread), baserad på ett större projekt med samma namn. Här bidrar de två redaktörerna med introduktions- och konklusionskapitel. Det sista av kapitlen, där Pedersen är huvudförfattare, ger en koncis uppsummering av huvudresultat och hypoteser. Ett annat större arbete är debattboken *Demokratiets lette tilstand* (1994, skriven av Pedersen på grundval av diskussioner inom en tänkargrupp ledd av Henning Hummellose). Utgångspunkten för denna bok är ett antagande om att tilltron till att det är möjligt att lösa stora samhällsproblem genom demokratiska politiska institutioner har försvagats. En viktig grund till denna utveckling menar tänkargruppen ligger i att politiken själv har "brutit ut från" sin ursprungliga institutionella inhägnad och därmed i viss mån undandragit sig de etablerade demokratiska procedurerna. Pedersen ger en välskrivna och engagerad diskussion av detta förhållande, och tänkargruppen uppsummerar sina konklusioner i tre (inte helt kristallklara) "grundsatser". Boken har först och främst pedagogiskt meriteringsvärde, så till vida att den på ett ganska övertygande sätt visar att Pedersen har förmåga att tillrättalägga delvis krävande vetenskapliga resonemang för en bredare publik. Ett tredje projekt som kan nämnas här gäller utvecklingen av intresserepresentation i Öst- och Centraleuropa. Härifrån finns hittills bara ett par tidskriftsartiklar, som bägge ger nyttig komparativ kunskap, men har

mindre teoretiska ambitioner. Det har i stället tidskriftsartikeln "Nine Questions to a Neo-Institutional Theory in Political Science" (1991). Här, som i flera andra arbeten, kommer Pedersens starka intresse för grundläggande teoretiska frågor klart till uttryck. Artikeln har intresse som ett bidrag till att identifiera mer eller mindre olösta problem i en bestämd forskningstradition, men ger i liten utsträckning självständiga uppslag till lösningar.

Pedersen har ytterligare till ansökningshandlingarna fogat ett längre delutkast till en planlagd avhandling om "Arbetsinstitutionelle historie". Med författarens egna ord är avhandlingen ett försök på att beskriva en 300-årig utveckling i konstruktionen av arbetet, arbetskraften och arbetsmarknaden. Den framlagda delen behandlar det första av dessa tre ämnen. Målet är att belysa "...hvordan den formue- og obligationsretlige literatur først forsigtigt senere mere avklaret, skaper en systematisk oppfattelse av den individuelle arbeidslejekontrakt" (s 2) – mer precist en övergång från ett privilegie- och "bevillnings"-reglerat förhållande mellan principal och underordnad till ett fritt kontraktsförhållande mellan lönarbetare och arbetsgivare. Utkastet ger en mycket ingående analys av denna utvecklingen i rättsuppfattning, och även om utkastet behöver en strängare redigering, ger det underlag för betydande förväntningar beträffande den slutliga avhandlingen.

Som antytts ovan har Pedersen intresserat sig starkt för vetenskapsteoretiska problemställningar. Detta kommer till uttryck i flera av de arbeten som berörs ovan, men först och främst i läroboken *Videnskabsproblemet – introduksjon til positivisme-traditionen, den klassiske marxisme, Althusser-skolen, kapitallogikken* (1983). I denna bok ger Pedersen – i en frisk "muntlig" och dialogpräglad stil – en översikt över fyra teoriinriktningar, med särskild vikt på att belysa positivismkritiken från 1960-talet och de marxistiska "rekonstruktionsförsöken" på 1970-talet. Boken har klart pedagogiskt meriteringsvärde, men kan knappast räknas som något självständigt forskningsbidrag.

Sammanfattningsvis framstår Pedersens forskning om framväxten av och verksamhetssättet hos förhandlingsekonomiska system som hans hittills viktigaste vetenskapliga bidrag. På detta fält har han bidragit med intressant empirisk kunskap och framför allt genom att utvidga perspektivet till att inkludera också kommunikativa aspekter. Också mer allmänt verkar Pedersens mer nyskapande bidrag vara uttryck för just hans förmåga att koppla olika teoriinriktningar och perspektiv på ett fruktbart sätt. Även om Pedersens arbeten på detta och angränsande fält tillsammans är klart meriterande, saknas dock – enligt vår mening – i Pedersens produktion något större vetenskapligt arbete som kan dokumentera förmåga att genomföra en forskningsuppgift med mer fördjupning som leder till systematisk användning av samhällsvetenskapens metodiska redskap och till kritisk prövning av olika hypoteser eller perspektiv. Den påbörjade avhandlingen skulle kunna bli ett sådant arbete. Vid den samlade bedömningen har vi också beaktat att Pedersens internationella publicering hittills är något begränsad. Pedersens starka pedagogiska meritering – som också kommer klart till uttryck i flera av de skriftliga arbetena – och hans inte obetydliga administrativa erfarenhet kan inte helt uppväga den litet för tunna vetenskapliga meriteringen.

Bengt Sundelius (f 1950) har både mastergrad (1974) och doktorgrad (1976) i internationella studier från University of Denver. Sundelius tjänstgjorde från 1976 som Assistent och senare som Associate Professor of International Studies vid Pradley University (Peoria). Efter en kortare tid vid University of Washington (Seattle), har han från 1985 varit knuten till Stockholms universitet, där han blev antagen som docent 1984. Från 1987 till 1991 ledde han Institute for English Speaking Students vid universitetets International Graduate School. Från 1991 har han innehaft forskartjänst i "politiskt samarbete i Europa" vid HSFR. Som ett led i sin forskarutbildning tog han en grundkurs i högskolepedagogik. Sundelius har haft undervisning för studenter på

alla nivåer, och varit handledare för en mängd magisterstudenter och doktorander. Han har vidare varit fakultetsopponent, betygsnämnsledamot och sakkunnig vid ett flertal tillfällen.

Sundelius har deltagit mycket aktivt i internationella fackliga forum och haft flera uppdrag i sådana sammanhang. Bl a har han varit vicepresident i International Studies Association och ordförande för Nordisk förbund för internationella studier. Han är nu redaktör för tidskriften *Cooperation and Conflict*.

Som underlag för kompetensvärdering har Sundelius lämnat in allt som allt 35 arbeten, varav 3 publicerade monografier (och ytterligare 2 i utkastform), 4 redigerade böcker och 23 artiklar i tidskrifter eller böcker redigerade av andra. Med två undantag är alla de inskickade publikationerna på engelska.

Sundelius primära forskningsintressen är studier av utrikespolitik och internationell politik. Ett samlande fokus för merparten av hans vetenskapliga produktion är den sammanvävning mellan samhällen som i den engelskspråkiga litteraturen gärna betecknas som "(complex) interdependence". Sundelius söker dels att beskriva sådana beroenderelationer och mäta deras styrka, dels att analysera dynamiken i utvecklingsprocesserna med vikt på att förstå de kausalmekanismer som uppmuntrar och motverkar integration, och dels av att förstå konsekvenserna av tätare sammanvävning och ökad integration för den enskilde aktören. Efter hand ser vi en klar förskjutning av forskningsintresset från studier av utvecklingens förlopp och drivkrafter till studier av konsekvenserna av "complex interdependence".

Sundelius första större arbete är doktorsavhandlingen *Nordic Cooperation: A Dynamic Integration Process*, från 1976 (opublicerad men den utgör underlag för flera senare artiklar). Med författarens egna ord är syftet med avhandlingen "to analyze the processes and outcomes of the Nordic cooperation efforts during the last twenty years in terms of their contribution to a Nordic integration process" (s 22). Studien är i första hand ett försök på att ge en systematisk och flerdimensionell beskrivning av ett utvecklingsförlopp – det "nor-

diska mönstret" för regional integration – längs tre axlar ("societal", "attitudinal" och "political"). Genom systematisk mätning med hjälp av flera uppsättningar av operationella indikatorer, hittar han en klar utveckling i riktning mot ökad integration på det politiska planet (dock så att institutionsbyggandet "hängjer efter" den faktiska policy-koordineringen) och på attitydplanet, medan utvecklingstendenserna är mindre entydiga vad gäller samhällsmässiga transaktioner. Avhandlingen har emellertid ambitioner utöver de rent beskrivande. En huvudfråga är i vilken grad och hurdan utvecklingen längs en av dimensionerna påverkar utvecklingen längs den andra. Genom att fullfölja den frågan söker Sundelius medvetet att dra ut implikationer av sin egen empiriska analys för huvudteser i nyfunktionalistisk integrationsteori.

I avhandlingen visar Sundelius mycket av de kvaliteter som präglar också hans senare vetenskapliga arbeten. Problemställningen är klart förankrad i tidigare forskning. Projektdesignen är klart utformad och genomtänkt. Analysen är relativt ingående och samtidigt kompetent utförd. Resultaten har såväl empiriskt som teoretiskt intresse. Ändå är analysen behäftad med vissa oklarheter. Den mest implikationsrika gäller förhållandet mellan förloppsbeskrivning och kausalutsagor. Det är inte alltid alldeles lätt för läsaren att avgöra när författaren gör sådana övergångar och heller inte exakt på vilken grund vissa av kausalslutledningarna dras. Trots sådana invändningar står det fast att avhandlingen är ett klart meriterande arbete.

Redan i vissa av uppföljningsarbetena kan vi märka en förskjutning av intresset – från analys av systemförändringens karaktär och dynamik till studier av dess konsekvenser. I första hand kommer detta till uttryck i ett intresse för att förstå de styrnings- och förvaltningsmässiga utmaningar som skapas av ökat ömsesidigt beroende och myndigheternas åtgärder för att klara dessa. Hans viktigaste arbete inom detta fält är boken *Managing Transnationalism in Northern Europe* (1980), den utmärkta översiktsartikeln "Interdependence and Foreign Policy" (också från 1980), och

framför allt boken *Internationalization and Foreign Policy Management* (med Lauri Karvonen, 1987; sammanfattad i en artikel i *International Studies Quarterly* 1990). Vi skall här nöja oss med att närmare kommentera den sist nämnda boken.

Utgångspunkten för denna studie är resultat och hypoteser från annan forskning som, starkt förenklat, säger att ökat ömsesidigt beroende mellan länder påverkar såväl mängden som arten av internationella frågor som myndigheterna måste förhålla sig till, "inrikesdepartementens" deltagande i arbetet med internationella saker, och andelen av centralförvaltningens samlade resurser som går åt till att hantera ett lands förhållande till omvärlden. Det empiriska materialet hämtas i första hand från Sverige och Finland, och täcker perioden 1950-1980, men i ett särskilt kapitel gör författarna ett försök på att jämföra resultaten från dessa två länder med tillgängliga upplysningar om bl a Danmark och Norge. Huvudkonklusionen är att det (särskilt i Finland) har varit en kraftig ökning av resursförbrukningen på internationella saker, men att växten i "hemmasektorn" har varit ännu starkare i Sverige och nästan lika stark i Finland. Detta ger författarna grund för att ifrågasätta "conventional wisdom". "Internationaliseringen" av statsförvaltningen är, antyder de, inte primärt ett resultat av ökande ömsesidigt beroende, utan snarare ett uttryck för att "the expansion of government activity at home leads to a growing interest in foreign relations of relevance to domestic concerns" (s 53). Författarna finner också att utrikesministerierna i båda länderna har lyckats överraskande väl med att behålla sin relativa andel av resurserna trots ökande engagemang från andra departement, mätt i absoluta termer. De antar att en viktig grund till detta är utrikesministeriernas ställning som förvaltare och uttolkare av de två staternas officiella neutralitetsdoktriner.

Denna bok är ett viktigt bidrag till forskningslitteraturen på fältet, och måste räknas som klart meriterande. Den knyter explicit an till tidigare forskning, använder systematiskt tillgängligt empiriskt material, och är rik på såväl beskrivande information som teoretiskt

implikationsrika tolkningar. Samtidigt är dock analysen behäftad med problem och begränsningar. Det viktigaste problemet gäller validiteten hos de operationella indikatorer författarna använder för att mäta internationalisering och arbetsfördelning. Exempelvis kan mycket tyda på att när internationaliseringen kommer över en viss nivå, blir det mer och mer vanligt för "inrikesdepartementen" att integrera "utrikesaker" som en ordinär del av de enskilda avdelningarnas arbetsfält – dvs *inte* att samla sådana uppgifter i en egen avdelning. I så fall kan vi inte få ett stabilt mått på "internationalisering" genom t ex att räkna antal anställda i specialiserade "utrikesenheter". Till författarnas ursäkt bör det läggas till att de på denna punkt är i gott sällskap, och att mera tillfredsställande mätinstrument skulle vara betydligt mer arbetskrävande att använda.

Intresset för konsekvenserna av ömsesidigt beroende är inte begränsat till att gälla resursinsats och rollfördelning inom förvaltningen; också politikens *substans* antas bli påverkad av systemändringar. Sundelius huvudsyfte här har varit neutralitetspolitikens ändrade villkor i ett system präglad av komplext ömsesidigt beroende och till dels hög spänning mellan huvudaktörerna ("adversarial interdependence"). Detta tema behandlas i flera tidskriftsartiklar och bokkapitel, samt i ett ännu ej färdigt bokmanuskript (Interdependens, konflikt och säkerhet, med Ulrika Mörth). En huvudtes är att ett system präglad av komplext, ömsesidigt beroende för med sig ökad sårbarhet, men också öppnar nya möjligheter för att utöva inflytande genom användande av transnationella "penetrationsstrategier". Temat belyses genom en ingående studie av det amerikanska försöket att begränsa exporten av högteknologi till Sovjetunionen och dess allierade, samt Sveriges hantering av krav som låg inbyggda i den amerikanska politiken.

Även om "complex interdependence" kan stå som ett samlande tema för det mesta av Sundelius vetenskapliga verksamhet, har han också skrivit viktiga arbeten inom andra fackområden. Vi syftar här på hans forskning inom fälten utrikespolitiska beslutsprocesser och komparativ utrikespolitik.

Intresset för utrikespolitiska beslutsprocesser kom tidigt till uttryck i en kompetent utförd litteraturstudie om Störningsfaktorer i Utrikespolitiska Beslutsprocesser (1982). Av större meriterande värde är hans senare arbete om krishantering (till en stor del utfört tillsammans med Eric Stern). Här framläggs utkast till två böcker (The Imperative of Decision: Sweden, U137 and the USSR, med Eric Stern, och Krishantering på svenska, tillsammans med Eric Stern och Michael Winnerstig). Dessa studier bygger på en artikulerad forskningsstrategisk grundsyn som samtidigt på ett träffande sätt beskriver dessa arbetens karaktär:

Foreign policy studies should now return to a focus on the inner workings decision making rather than with constructing elaborate schemes for cross-national testing of abstract hypotheses. (*Imperative for Decision*, Ch 1, p 13) It is our contention that there is no by human nature or by international anarchy given logic, which operates across time and space. In fact, this essential decision making ingredient must be uncovered on a case by case basis through painstaking, empirically meticulous, contextually sensitive, and yet theoretically and methodologically sophisticated research. (Ibid, p 19)

Även om båda dessa manuskript ännu bara finns i utkast, kan vi slå fast att Sundelius och hans medarbetare har gjort en betydelsefull forskarinsats, som också har ett uppenbart praktiskt intresse. Studierna uppvisar god överblick och fin förståelse av "the state of the art", förmåga att tillgodogöra sig olika typer av material i ingående djupstudier, och förmåga att påvisa såväl teoretiska som praktiska handlingsimplikationer av de empiriska observationer som görs. De kraftfulla argumenten för mikro-orienterade studier av beslutsprocessen blir visserligen något onyanserade; vad som är en fruktbar ansats kan bli en vara beroende av vad vi egentligen syftar till att förklara eller förstå, dvs av vad som är vår beroende variabel. Inte desto mindre verkar det klart att vi står inför forskning som kommer att uppmärksammas i det internationella vetenskapssamhället.

Även om Sundelius i det mesta av sin empiriska forskning riktar sökarmotivet mot Sverige, har han också i flera artiklar och redigerade böcker bidraget – direkt och indirekt – till jämförande studier av utrikespolitik. Bland hans viktigaste explicit komparativa publikationer måste räknas böckerna *Foreign Policies of Northern Europe* (1982) och *The Neutral Democracies and the Cold War* (1987) – båda med Sundelius i rollerna som redaktör och bidragsgivare. Särskilt den första av dessa utmärker sig genom att den är genuint komparativ i sin uppläggning. Redaktörens egna djärva försök på att dra jämförande konklusioner verkar dock att innehålla försök till resonemangsmässiga övertolkningar.

Sammanfattningsvis framstår Sundelius som en forskare med bred överblick över och säkert grepp om den internationella facklitteraturen på sitt fält, solid metodisk skolning, vilja och förmåga att systematiskt använda olika typer av material, och till att ge sin egen forskning en inriktning och en form som gör att den kan tjäna som bidrag till det kumulativa kunskapsuppbyggandet inom forskningsfältet. Han framstår som intellektuellt självständig, men inte i lika hög grad som genuint nyskapande; han går ofta in i rollen av den som efterprövar, nyanserar, korrigerar eller konsoliderar andras hypoteser. Han framstår som en utpräglad "lagspelare" och i ökande grad också som inspiratör och ledare för yngre doktorander. Även om många av hans publikationer är resultat av samarbete, är hans egen forskningsinsats utan tvivel av en sådan kvalitet och ett sådant omfång att den har ett gott meritvärde.

Helga Hernes: Sammenfatning og konklusjon

De gjenstående seks søkere kan etter min mening deles i tre grupper: en gruppe av tre som er klart kompetente og kan komme i betraktning for stillingen, en gruppe av to som tross sine meritter ikke er kommet så langt som de første tre, og en gruppe av en som ikke kan betraktes som professorkompetent ennå. Jeg tar her i betraktning pedagogiske og administ-

rative kvalifikasjoner, omfanget og kvalitet av søkernes vitenskapelige produksjon, i hvilken grad de har levert arbeider som kan betraktes som kreative og deres bidrag til det feltet de arbeider innenfor.

Den første gruppen består av Berglund, Sundelius og Eduards, den andre av Micheletti og Lindensjö og den tredje av Pedersen. Jeg skal vurdere dem her i motsatt rekkefølge.

Pedersens betydelige forskningsadministrative og pedagogiske erfaring, bredden i hans interessefelt og bakgrunn er på mange måter meriterende. Men for et professorat i statsvitenskap må han først og fremmest bedømmes på grunnlag av de innsendte arbeidene. Pedersens tyngste arbeider er innen feltet forhandlingsøkonomi hvor han bidrar med mange interessante perspektiver og til dels nye teoretiske ansats hentet fra kommunikasjonsteori. Hans empiriske belegg for de utviklingsstrekk han fremhever er dog for tynn. Hans vitenskapsteoretiske diskusjoner, spesielt i boken *Videnskapsproblemet* har form av en lærebok heller enn et forskningsbidrag. Pedersens interesse for demokratiske prosesser kommer til uttrykk i den velformulerte debattboken *Demokratiets lette tilstand*. Boken er dog mere et formidlingsprosjekt basert på en arbeidsgruppes diskusjoner enn et uavhengig meriterende forskningsbidrag. Hans artikkel "Nine Questions to a Neo-Institutional Theory in Political Science" viser at han har innsikt i viktige forskningproblemer, men han kommer ikke med noen egne analytisk-teoretiske innspill. Ellers er hans internasjonale publisering meget begrenset. På det nåværende tidspunkt mangler Pedersens produksjon et større, samlet vitenskapelig arbeid. Det er å vente at den planlagte boken om "Arbeidets institusjonelle historie" vil gi ham anledning til å fordype seg på den måten han ikke har rukket inntil nå. Samlet sett kan Pedersen ennå ikke anses å være kompetent til et professorat i statsvitenskap.

Lindensjøs produksjon viser en kreativ og mangesidig forfatter som ennå ikke har samlet seg rundt noe større arbeid etter sin doktoravhandling. Men hans samlede produksjon viser en forfatter med mange dimensjoner i noen til-

feller på høyt intellektuelt nivå. Det må også fremheves at han tross mangel på internasjonalt publisering er fortrolig med den internasjonale litteraturen på sitt felt. Noen av hans arbeider er av høy kvalitet og det oppveier i en viss grad mangelen på det større arbeid. Det er likevel ikke så lett å bedømme hans meritter siden flere av hans innsendte arbeider er i upublisert manuskriptform og derfor enda ikke helt ferdigstillet. Hans arbeider mangler også et samlende perspektiv. Han er på sitt beste i korte analytiske observasjoner og kommentarer, men disse oppveier ikke mangelen på en overordnet agenda. For å kunne tilskrives professorkompetanse uten tvil måtte han satse på en mere overordnet problemstilling og gjennomføre den. Hans pedagogiske og administrative erfaring er ikke stor men tilstrekkelig for et professorat. Allt i allt kan han bedømmes som professorkompetent under tvil.

Micheletti har en større og tematisert sett mere samlet produksjon enn de to foregående søkerne. Etter rent kvantitative mål er Michelettis produksjon uten tvil stor nok for et professorat. De to første monografierne om TCO og landbrukorganisasjonene har sin styrke i den empiriske beretningen og er dermed verdifulle bidrag til den skandinaviske korporatisme litteraturen. Hennes senere skrifter har teoretiske målsetninger, gjerne i form av typologier, men er ofte preget av påstander og meningsyttringer som ikke er empirisk funderet. Hennes siste bokmanuskript er en lærebok og er derfor pedagogisk men ikke vitenskapelig meriterende. Michelettis relativt omfattende produksjon viser svakheter som en større fordypning i de viktige problemstillingene hon tar opp kunne ha unngått. Styrken i hennes produksjon ligger i det tematiske fokus og det faktum at hon er kommet med gode bidrag til sitt felt, svakheten kommer klart frem i det faktum at hennes senere teoretiseringer ikke viser seg å være et anvendelig verktøy for analysene hun foretar. Kvaliteten i hennes produksjon er med andre ord varierende og det er betenkelig at det er hennes senere skrifter som er mindre meriterende enn de tidligere. Hennes forskningsadministrative og pedagogiske erfaring er ikke særlig stor men tilstrekkelig. Allt

i allt kan hun tilkjennes professorkompetanse under en viss tvil.

De gjenstående tre søkerne er dermed *Berglund*, *Sundelius* og *Eduards*. Jeg skal her sammenlikne dem etter administrative, pedagogiske og vitenskapelige kriterier.

Berglund har i kraft av sin mangeårige erfaring som professor den største erfaring av de tre som universitetslærer, veileder og administratør og må rangeres først. Han har også vært dekan og prefekt og har stor erfaring i internasjonalt samarbeid.

Eduards har i mange år vært nøkkelfigur i oppbyggingen av den statsvitenskapelige kvinneforskningen ved Stockholms universitet og i Sverige forøvrig, i forskningsrådet og i nordiske sammenheng. Samtidig har hun undervist på flere nivåer. Sundelius har vært leder for International Graduate School og har veiledet doktorander både i Sverige og USA. Både Eduards og Sundelius har vært aktive i internasjonalt forskningssamarbeide, men her har Sundelius et viss forsprang siden han har undervist i USA og hans fag kaller på samarbeid å tvers av landegrensene. Eduards og Sundelius kan omtrent likestilles i så henseende.

Også når det kommer til de vitenskapelige kriterier må Berglund rangeres først. Han har en stor produksjon, noe ujevnt og kanskje i noen tilfeller ikke særlig originalt, men dog klart meriterende. Han har levert viktige bidrag til den nordiske og svenske partiforskningen og til politisk økologi. Han er uten tvil godt skikket til et professorat i statsvitenskap.

Eduards produksjon er kjennetegnet av en stadig oppadgående kurve når det gjelder originalitet og teoretisk tyngde. Hennes tidligere publikasjoner viser at hun er en god håndverker. Hun har vært med på å bygge ut den statsvitenskapelige kvinneforskningen i Norden og har hatt faglig innflytelse. Både Eduards og Sundelius har kommet med viktige bidrag innenfor sitt fagfelt. Det forspranget Eduards har når det gjelder originalitet og nyskapning oppveies av Sundelius mere omfattende meriterende produksjon. Tross visse svakheter har Sundelius kommet med bidrag som kan sies å være på internasjonalt nivå. Han har doku-

mentert tyngde og kompetanse. Han har også gjort en stor innsats i utarbeidelsen av et forskningsprogram. Etter en samlet vurdering av alle kriteriene rangeres derfor Sundelius foran Eduards.

Sammenfatningsvis innstiller jeg de tre kompetente søkerne i følgende rekkefølge:

1. Sten Berglund
2. Bengt Sundelius
3. Maud Eduards

Helga Hernes

Bo Särilvik: Jämförande meritbedömning, rangordning av de sökande samt förslag Vid en sammanfattande bedömning finner jag att tre av de sökande – nämligen Berglund, Eduards och Sundelius – har så stort försteg med avseende på ådagalagd vetenskaplig skicklighet samt så goda meriter i övrigt att de i första hand bör komma i fråga för tjänsten. I det avslutande avsnittet till detta yttrande företas en närmare jämförelse och rangordning mellan dessa sökande och förslag till innehavare av professuren framläggs.

Innan den slutliga jämförelsen mellan nämnda tre sökande i "tätgruppen" företas, synes det vara på sin plats att något kommentera även övriga sökandes meritering i en mer övergripande jämförelse.

Lindensjö har en vetenskaplig produktion, som karakteriseras av en mångfald av ansatser snarare än samling kring större forskningsuppgifter. För den här gjorda bedömningen har han ingivit ett stort antal mindre skrifter (uppsatser, bokkapitel mm) samt två bokmanuskript, men ännu föreligger endast ett större, publicerat arbete i bokform (doktorsavhandlingen). Det måste dock sägas att *Lindensjö* ger prov på originalitet, idérikedom och stor förtrogenhet med den internationella diskursen inom de politiskt-teoretiska områden som fångat hans intresse. Det förhållandet att ett par av *Lindensjö*s större arbeten endast föreligger i manuskript gör det något vanskligt att bedöma hans vetenskapliga meritering. Jag finner dock att *Lindensjö* ådagalagt den veten-

skapliga skicklighet som krävs för kompetens för professur, men med svagare meritering än den nämnda "tätgruppen". *Lindensjö*s pedagogiska och administrativa meritering får anses tillräcklig och han kan således bedömas som kompetent för tjänst som professor.

Micheletti har publicerat monografier om svenska tjänstemanna- och jordbrukarorganisationer, där hon knyter an till korporatismteori. Böckerna utgör goda bidrag till forskningsområdet, främst på grund av den empiriska belysningen av organisationsstrukturer och interndemokratiens problem. I senare arbeten (varav ett föreligger i bokform på svenska och engelska och ett som bokmanuskript i ofullbordat skick) söker *Micheletti* sätta relationer mellan organisationer ("det civila samhället") och stat i ett teoretiskt perspektiv, där hon vill belysa den svenska samhällsutvecklingen. Det empiriska materialet är av intresse som deskription men det räcker knappast till för att underbygga de teoretiska resonemang – eller att underbygga teser – som bildar ett slags föreställningsram för framställningen. *Micheletti* kan bedömas som kompetent för professor, men med en svagare meritering än de tre i tätgruppen. Hennes meritering med avseende på övriga befordringsgrunder får anses tillräcklig. Tillsammansaget kan hon således bedömas äga kompetens för en tjänst som professor.

Pedersen har en stark forskningsadministrativ och pedagogisk meritering, och synes ha god erfarenhet med avseende på forskarutbildning. *Pedersen* har på ett förtjänstfullt sätt samlat grupper av forskare kring teman och därvid bidragit med såväl redaktörskap som kapitel och uppsatser i anslutning till dessa teman. Flertalet av de kapitel och uppsatser som ingivits har författats tillsammans med andra. *Pedersen* har ensam författat en lärobok om vetenskapsriktingar, men därutöver har han inte framlagt något större eget vetenskapligt arbete inom statsvetenskapens ämnesområde, som skulle kunna jämföras med t ex en doktorsavhandling. (I manuskript föreligger dock ett par kapitel i en planerad doktorsavhandling om arbetets institutionella historia.) Huvuddelen av hans produktion utgörs av bokkapitel

och uppsatser kring temat "förhandlingsekonomi" och den omvandling av politik och statsform som – enligt hans analys – uppkommer vid övergången från blandekonomi till förhandlingsekonomin. Det finns en tendens till vaghet i teoriformulering (parad med en tendens till mångordighet) i Pedersens arbeten och säkerheten i den empiriska grunden för teoribyggande är inte alltid övertygande. Pedersens vetenskapliga meritering är ännu ej tillräcklig för kompetens som professor.

Det återstår nu att företa en jämförelse mellan de tre sökande som här placerats i en "tätgrupp": *Berglund, Eduards* och *Sundelius*.

Vad först beträffar pedagogisk skicklighet samt administrativ skicklighet och forskningssinformation måste Berglund tillerkännas ett betydande försteg framför de båda andra i denna grupp. Berglunds meritering innefattar en bred pedagogisk verksamhet, forskarhandledning och forskningsledning och därtill kommer hans verksamhet som professor, prefekt och dekanus. Vid en bedömning av här berörda befordringsgrunder synes vidare Sundelius böra tillerkännas försteg framför Eduards. Särskilt bör nämnas att Sundelius har meritering som föreståndare för International Graduate School vid Stockholms universitet och att han varit engagerad i forskarutbildning och forskningshandledning i både Sverige och USA. Det bör dock tilläggas att även Eduards har en god pedagogisk och administrativ meritering, inte minst genom hennes insatser för utvecklandet av kvinnovetenskap och kvinnoforskning.

Vid rangordningen med avseende på vetenskaplig skicklighet finner jag att Berglund har ett försteg framför Eduards och Sundelius. Här faller Berglunds mångsidiga och omfattande vetenskapliga produktion utslaget; denna innefattar värdefulla bidrag, som tillsammans taget har gott meritvärde, till både nordisk och svensk partiforskning, politisk ekologi och forskning om utvecklingen i Östeuropa.

Eduards har med avseende på denna befordringsgrund en styrka i bredden av hennes forskning: internationell och svensk politik, idéhistoria samt statsvetenskaplig kvinnoforskning. I hennes tidigare produktion på det

kvinnovetenskapliga området ingår goda empiriska och frågeställande arbeten i bok- och rapportform. Hennes produktion under de senaste åren har tyvärr inte lett fram till något arbete som redovisar en större slutförd forskningsuppgift; dock är hennes bidrag i form av uppsatser teoretiskt innovativa och viktiga.

Sundelius har gjort en betydande forskningsinsats inom de aspekter av internationell integration och interdependens som i en följd av studier varit hans specialområde. Han har även förtjänstfullt tagit upp till belysning mer allmänna områden i internationell politik i arbeten som han redigerat och bidragit till. I de senaste arbetena, som dock föreligger endast i form av oavslutade manuskript, prövar han vidare nya intresseväckande ansatser i sin forskning. Hans aktivitet i form av internationellt konferensdeltagande med uppsatser är imponerande.

Tillsammans taget synes Sundelius ha en något starkare forskningsmeritering och, särskilt under senare år, mer omfattande vetenskaplig produktion än Eduards. Sundelius bör därför tillerkännas ett försteg framför Eduards med avseende på ådagalagd vetenskaplig skicklighet.

Vid en samlad meritvärdering av vetenskapliga, pedagogiska och andra meriter finner jag att Berglund, som har starkast meritering med avseende på båda befordringsgrunderna, bör sättas före Eduards och Sundelius. Vid jämförelse mellan Eduards och Sundelius med avseende på samlad meritering bör Sundelius, enligt min bedömning, sättas före Eduards.

Jag gör sålunda följande rangordning mellan de tre sökande som enligt min mening i första hand bör komma i fråga för tjänsten:

1. Sten Berglund
2. Bengt Sundelius
3. Maud Eduards

Till innehavare av tjänsten föreslår jag *Sten Berglund*.

Bo Särilvik

Arild Underdal: Sammenfatning og konklusjon

Jeg finner at søkerne kan inndeles i tre grupper. En søker – *Pedersen* – har etter min vurdering ennå ikke fremlagt en vitenskapelig produksjon som fullt ut tilfredsstillende krav som må stilles for et professorat. En annen gruppe – søkerne *Lindensjö* og *Micheletti* – tilfredsstillende etter min oppfatning såvidt og under noe tvil minstekravene for professorkompetanse. Søkerne i den tredje gruppen – *Berglund*, *Eduards* og *Sundelius* – er etter min vurdering alle klart kompetente for den utlyste stilling.

Pedersen har bidratt med interessant empirisk kunnskap om forhandlingsøkonomiens fremvekst og virkemåte. Han har også bidratt teoretisk ved å utvide perspektivet på forhandlingsøkonomiske systemer til å inkludere også kommunikative og diskursive aspekter. Også i arbeider om andre emner viser han evne til å kople ulike tilnæringsmåter og perspektiver på en fruktbar måte. I en samlet vurdering fremstår likevel hans vitenskapelige produksjon ennå som litt for spinkel til å tilfredsstillende krav som må stilles for et professorat. Han har ennå ikke fullført et større arbeid (på doktorgradsnivå) som dokumenterer evne til å gjennomføre et mer krevende prosjekt med den fordypning, penetrasjon og systematiske bruk av fagets analyseverktøy og metoder som vi bør kreve for å tilkjenne professorkompetanse. Hans internasjonale publisering er ennå begrenset. *Pedersen*'s betydelige pedagogiske meritering – såvel i skriftlige arbeider som i undervisning, veiledning og faglig entreprenørskap – hans store utadrettede virksomhet, og hans verdifulle administrative erfaringer veier klart positivt i den samlede vurdering, men disse kvalifikasjoner kan etter min mening ikke helt oppveie den ennå noe spinkle vitenskapelige meritering.

Også i *Lindensjö*'s vitenskapelige produksjon er mangelen på større og mer ambisiøse forskningsprosjekter og publiserte arbeider (etter doktoravhandlingen) slående. Selv om det finnes klare tematiske sammenhenger i hans produksjon, er det ikke lett å få øye på noe samlende forskningsprogram med klar frem-

drift. Han fremtrer i det hele mer som en belest og reflektert "kommentator" enn som skapende forsker. Hans internasjonale publisering er så langt meget liten. Hans pedagogiske erfaringer synes fullt tilfredsstillende, mens hans erfaring fra faglig ledelse og administrasjon så langt er ganske beskjeden. Når jeg allikevel, under noe tvil, finner å kunne tilkjenne ham kompetanse for et professorat, er grunnen at han i sine beste arbeider viser evne til å nå et ganske høyt faglig nivå i flere henseende. Ikke minst er jeg slått av hans evne til skarpsindige og selvstendige refleksjoner over krevende teoretiske problemstillinger, og av hans evne til å nå et relativt høyt presisjonsnivå i enkelte av sine analyser. På sitt beste når *Lindensjö* et vitenskapelig kvalitetsnivå som oppfyller kravene til professorkompetanse, men fraværet av mer ambisiøse forskningsinnsatser, internasjonal publisering og markert faglig fremdrift reiser tvil om han vil kunne ivareta fullgodt de vitenskapelige lederskapsfunksjoner som innehaveren av et professorat i det svenske universitetssystemet bør kunne fylle. Under noe tvil anser jeg ham dog kompetent for den utlyste stilling.

Micheletti fremstår som en produktiv, energisk og djerv forsker. Men grensen mellom djervhet og overmot kan være uskarp, og for enkelte av hennes arbeider synes den sistnevnte karakteristikken like nærliggende som den første. Fordi det finnes godt belegg for både ros og ris, ville det ikke forbause meg om ulike sakkyndige kan komme til ulike konklusjoner i den samlede kompetansevurdering. Konklusjonen synes å avhenge helt av hvordan man veier sterke og svake sider ved hennes faglige produksjon opp mot hverandre. På pluss-siden kommer fremfor alt hennes betydelige produktivitet, en indre tematisk sammenheng og faglig utvikling, og det faktum at hun har levert interessante bidrag – først og fremst i form av empirisk kunnskap – til studiet av forholdet mellom stat og "det sivile samfunn". På den andre siden synes energien og djervheten tidsvis å gå ut over konsentrasjon, penetrasjon og kritisk ettertanke. Jeg er slått av at hun, særlig i sine senere arbeider, har en tendens til å strekke makro-resonnementer lenger enn hun med

rimelighet kan sies å dokumentere at hun har belegg for, og at hun gjerne møter komplekse utfordringer med en form for "horisontalt mangfold" – i form av riss av flere typologier og analyseperspektiver – snarere enn "vertikal penetrasjon", d.v.s. forsøk på "dybde-boring" ved hjelp av et innbyrdes avstemt og integrert analyseverktøy. Det er heller ikke alltid helt lett å finne ut nøyaktig hvilke(n) problemstilling(er) som til enhver tid søkes besvart. Til tross for disse innvendingene står det fast at hun har levert interessante og selvstendige forskningsbidrag, og at hun holder høy faglig produktivitet. Hennes pedagogiske meritering synes tilstrekkelig, mens hun så langt har en meget beskeden faglig-administrativ ledererfaring. Under noe tvil anser jeg henne alt i alt kvalifisert for den utlyste stilling.

Når det gjelder de tre søkerne som med trygg margin kan ansees å ha kompetanse for et professorat, synes det åpenbart at *Berglund* har et fortrinn fremfor de to andre når det gjelder *omfanget* av den vitenskapelige produksjon, pedagogisk erfaring samt erfaring fra faglig-administrative lederposisjoner. *Berglund* fremstår som en solid og produktiv forsker, med gode kontakter inn i det internasjonale forskersamfunnet. Han har levert flere viktige bidrag, først og fremst til nordisk partiforskning. Han fremstår imidlertid i mindre grad som en virkelig nyskapende forsker, og kan etter min vurdering ikke sies å ha noe klart fortrinn fremfor de to andre når det gjelder *kvaliteten* på de beste enkeltarbeidene. Hans fortrinn langs andre kriterier innebærer likevel at han i en samlet vurdering må innstilles på første-plass.

Det gjenstår da å foreta en innbyrdes rangering mellom *Eduards* og *Sundelius*. Om vi først ser på *omfanget* av den vitenskapelige produksjon, har *Sundelius* et forsprang. Det ville imidlertid ikke være rimelig å la det alene være utslagsgivende (således vil omfangskriteriet, bl.a. på grunn av det fremherskende kjønnsrollemønsteret, trolig allment tendere til å favorisere menn). Om vi ser på *kvalitet*, bør det først bemerkes at mens *Sundelius* i det alt vesentlige har arbeidet innenfor det vi kunne kalle vel "etablerte" fagfelter, har *Eduards*

viet det meste av sin forskergjerning til et i mange henseende nytt og uferdig forskningsfelt (kvinnens deltakelse og roller i politisk virksomhet). Å være med på å dyrke opp et nytt område innebærer på den ene siden at man ikke i samme grad kan finne veiledning og støtte i tidligere forskning (og derved normalt må starte "lenger bak", og kanskje også vil møte motstand fra forskere innenfor "etablerte" fagtradisjoner), men samtidig blir det gjerne lettere å yte originale bidrag som senere får betydning for fagutviklingen innenfor dette bestemte feltet. Både *Eduards* og *Sundelius* har bidratt til den internasjonale faglitteraturen på sine forskningsområder, såvel ved å frembringe ny og interessant empirisk kunnskap som ved å bidra til videreutvikling av begreper og analysemodeller. *Eduards* har trolig hatt vel så stor betydning for sitt fagfelt som *Sundelius* har hatt innenfor sine mer veletablerte og "tett befolkede" områder, men samlet sett synes *Sundelius* bidrag likevel å veie faglig tyngre. Denne forskjellen fremtrer tydelig om vi sammenligner produksjonen de siste 5–6 årene. *Sundelius* fremstår også med et mer markert forskningsprogram og med en sterkere orientering mot og en tettere integrering i ledende internasjonale forskernettverk. Selv om heller ikke *Sundelius* kan regnes som noen utpreget nyskapende forsker, finner jeg at han alt i alt må sies å ha et forsprang på *Eduards* med hensyn til dokumentert vitenskapelig kompetanse. Både *Eduards* og *Sundelius* har rimelig bred pedagogisk og faglig-administrativ meritering. Jeg finner ingen markerte forskjeller mellom dem i så måte, men det synes klart at *Sundelius* i det minste er på høyde med *Eduards* også ut fra disse kriteriene. I en samlet vurdering finner jeg på dette grunnlag at *Sundelius* bør rangeres foran *Eduards*.

Min instilling blir altså slik:

1. Sten Berglund
2. Bengt Sundelius
3. Maud Eduards.

Arild Underdal

Litteraturgranskningar

ANDERS LINDBOM: *Medborgarskapet i välfärdsstaten – Föräldrainflytande i skandinavisk grundskola*, Acta Universitatis Upsaliensis, skrifter utgivna av Statsvetenskapliga Föreningen i Uppsala, 123, 1995. Almquist & Wiksell International, Stockholm.

Udgangspunktet for denne afhandling er, at svenske forældre i slutningen af 1980'erne ifølge en undersøgelse vurderede deres muligheder for at påvirke undervisning, skolemiljø eller selve valget af skole til deres børn som afgørende ringere end danske forældre. Forholdet er nemlig det, at *danske* forældre ifølge en sammenlignelig – men dog ikke identisk – undersøgelse mente, at deres muligheder for at påvirke deres barns skole var meget større.

Forskellen i tilfredshed er ifølge forfatterens antagelse ikke kun et spørgsmål om at være for eller imod velfærdsstaten. Selve den måde velfærdsstaten er *organiseret* på, antager forfatteren er meget betydningsfuld for forældrenes holdning til skolen. Forfatteren antager, at de afgørende årsager til den større danske tilfredshed er, at der i modsætning til hvad der er tilfældet i Sverige er en lang tradition i Danmark for at forældrene er repræsenteret i skolenes bestyrelser.

Tilbage i 1989/90 blev forskellen mellem de to landes måde at styre skolerne på uddybet. Danmark forstærkede forældreindflydelsen ved at etablere skolebestyrelser, hvor forældrenes repræsentanter er i flertal. Sverige afskaffede rektors pligt til at informere og have samråd med forældrene i den såkaldte skolekonference. Til gengæld blev kommunernes indflydelse på skoleområdet øget. Det bemærkelsesværdige er, at der i de to lande med nogle mindre væsentlige undtagelser hersker en vidtstrakt enighed på tværs af de politiske partier om den nationale politik på dette område.

Den institutionelle forskel mellem landene lader sig ikke forklare ved et første blik. Begge lande var i 1980'erne præget af en forvaltningspolitik, der sigtede mod en udvikling fra regeltil målstyring. I det væsentlige havde de to lande i denne periode også samme skolepolitiske mål. Det må derfor i en helt umiddelbar betragtning undre, at der kom forskellige udfald på de samme forandringsincitament.

I almindelighed er der to standardforklaringsansatser, når man skal forklare forskelle mellem Sverige og Danmark. Den første udgår fra variationer i arbejderbevægelsens styrke. Den svenske arbejderbevægelse har i mange årtier været meget stærk – også stærkere end den også ret betydningsfulde danske arbejderbevægelse. Man kunne antage, at den svenske arbejderbevægelse havde præget skolepolitikken mere end den danske. Forudsætningen for denne antagelse er, at arbejderbevægelsen ikke ønskede brugerindflydelse i nogen af de to lande.

Som afhandlingen skrider frem bliver det hurtigt klart, at forfatteren overbevisende afviser arbejderbevægelsens varierende styrke som forklaringsansats. Med henvisning til Bo Rothsteins afhandling "Den socialdemokratiske Staten" fra 1986 peger han på, at de svenske socialdemokrater netop ikke har haft succes med at virkeliggøre deres skolepolitiske ambitioner. Men dertil kommer, at hverken i Sverige eller Danmark har Socialdemokratiets skolepolitiske intentioner været så entydige som denne forklaringsansats forudsætter. Det svenske Socialdemokratiske skolepolitiske standpunkt har ikke været entydigt negativt overfor forældreindflydelse. Det er snarere svært at fastslå et entydigt partistandpunkt. Svenske politikeres holdning til spørgsmålet har overhovedet langt mere været bestemt af sektortilhørsforhold end af partitilhørsforhold. Skolepolitikere på landsplan har i langt

højere grad end kommunalpolitikere kunnet tænke sig denne type af arrangement. Det udlægges som at politikernes *institutionelle* tilhørsforhold er vigtigere end deres ideologiske. Der er dog en tendens til, at borgerlige politikere har været mere interesserede i forældrenes indflydelse, mens socialistiske politikere har været mere interesserede i elevernes og lærernes indflydelse.

Allerede hermed er denne forklaringsansat vel opgivet, fordi den forudsætter, at arbejderbevægelsen har nået vigtige mål i skolepolitikken og at disse mål har været præget af negativitet overfor forældreindflydelse. Men til overflod fortsætter undergravningen af denne forklaringsansats, når vi ser på det danske Socialdemokrati. Socialdemokratiet har her været med til at forme skolens forvaltningsstruktur i mere end 60 år. Det danske Socialdemokrati har tilmed aktivt medvirket til at institutionalisere forældreindflydelse. Arbejderbevægelsens varierende politiske indflydelse kan ikke forklare det forskellige udfald på skolestyringsområdet i de to lande.

Den anden standardansats til en forklaring er henvisning til grundtvigianismen. Grundtvigianismen er ifølge nogle opfattelser en vigtig del af den danske identitet. Grundtvigianismen er en anti-autoritær ideretning. Heraf kan afledes nogle intentioner om at styre det offentlige "bottom-up".

Forklaringsansatsens danske fortalere specificerer ifølge afhandlingen *ikke* nærmere, *hvordan* den grundtvigianske diskurs påvirker beslutningerne. Man peger ifølge afhandlingen på *korrelationer* mellem den grundtvigianske diskurs og den førte politik. Som generel karakteristik tror jeg det er en rigtig og i sig selv nyttig påpegning.

Afhandlingen er skeptisk overfor grundtvigianismen som forklaringsfaktor. Jeg skal her nøjes med at referere nogle af afhandlingens argumenter: Der peges for det første på, at det danske socialdemokrati tidligere var modstander af private skoler. At give plads til sådanne skulle altså være grundtvigiansk. Når partiet senere har accepteret friskoler skyldes det snarere, at der er blevet en given institutionel arv, som det har været politisk umuligt at forringe

vilkårene for. Det er altså ifølge afhandlingen ikke grundtvigianismen som partiet har givet efter for, men den institutionelle arv.

Der gives endvidere eksempler på, at den danske folkeskoles indhold i nogle tilfælde er præget af internationale pædagogiske og psykologiske ideer, som med en vis velvilje kan opfattes som sammenfaldende med grundtvigianske ideer. Der kan være tale om påvirkninger, som ikke er grundtvigianske, men som er blevet fejlfortolket som sådanne. Der er tilmed eksempler på, at på nogle punkter, hvor Grundtvig var meget præcis i sine skolepolitiske målsætninger, der har hans ideer ikke fået gennemslag. Grundtvig var en absolut modstander af alle former for eksamination. Det har ikke forhindret, at sluteksaminationer anvendes i den danske folkeskole.

De grundtvigianske opfattelser har heller ikke hindret, at det danske Venstre i nogle situationer af taktiske grunde agerede mindre til fordel for forældreindflydelse end Socialdemokratiet, som jo ellers regnes for mindre grundtvigiansk end Venstre. Venstre har altid stået stærkt i landkommunerne og kunne ved indførelsen af forældreråd i 1933 se sin interesse i at styrke kommunalbestyrelsens styring med skolerne.

Den tredje forklaringsansats starter med at kontrastere den meget gradvise svenske statsbygningsproces med de mere brudfyldte historiske begivenheder i Danmark. Anders Lindbom har efter min opfattelse gjort ganske ret ved at fokusere på den særlige fase i statsbygningsprocessen, som Danmark gennemgik i sidste tredjedel af forrige århundrede. Også efter min antagelse foregik her noget uhyre vigtigt, som stadig væk sætter spor i dagens Danmark. Mere præcist henviser han til den situation vi plejer at kalde "forfatningskampen" eller "systemstriden". Konflikten bekræftede og uddybede den opfattelse af staten, af samfundets elite og af embedsmænd, som allerede lå i bondebefolkningen. Det var en konflikt som i det folkelige Danmarks selvforståelse drejede sig om en elite skulle have magt over statsapparatet og herske over folket, eller om folket skulle beherske statsapparatet. Konflikten førte til, at anti-centralistiske og

anti-bureaukratiske tendenser opfattelser lejrede sig i især den danske liberalisme, som blev båret af det danske bondeparti, Venstre.

Forfatteren vil dog ikke blive stående ved denne analyse. På grund af tidsafstanden mellem forfatningskampen som fandt sted i slutningen af forrige århundrede og bestemmelserne om skolebestyrelsen fra 1990 er så stor må det nærmere undersøges, hvordan historien får betydning for dagens beslutningstagere.

Her indføres først begrebet *den institutionelle arv*. Det bliver så den tredje mulige forklaringsfaktor ved siden af den socialdemokratiske bevægelses styrke og den grundtvigianske diskurs. Tesen er, at den institutionelle historie afgør, hvilke forvaltningsstrukturer, der opfattes som legitime. Beslutninger ses derfor ikke som isolerede punkter i tiden, men som dele af en historisk udvikling. Derfor kan landenes forskellige *institutionelle* arv forklare det forskellige forvaltningspolitiske udfald i slutningen af 1900-tallet uanset, at man på den tid var påvirket af de samme forvaltningspolitiske ideer. Og uanset at man i begge lande reagerede på et i 1970erne voksende krav om øget medborgerlig deltagelse.

Forfatterens tolkning af ny-institutionalismen problematiserer imidlertid forudsætningen om en begrænset rationalitet hos aktørerne.

Der kan for skolekommissionernes vedkommende findes danske institutionelle rødder helt tilbage til reformationstiden. Skolekommissioner er organer på kommuneniveau. Repræsentanterne blev udpeget af kommunalbestyrelsen. Fra 1899 skulle to medlemmer af skolekommissionerne være forældre med undervisningspligtige børn. Men for de senere *skolebestyrelser*s vedkommende sker det afgørende gennembrud i 1933. Det år blev det muligt at oprette et nyt organ, forældrerådet, som skulle fungere på den *enkelte* skole. Medlemmerne til forældrerådet valgtes af og blandt forældrene ved den enkelte skole. Dette organ var foreslået tidligere og havde med succés været afprøvet i Sønderjylland. Sønderjylland havde særlige forhold, fordi kommunerne der var så små, at skolekommissionerne i praksis ofte var bestyrelser for en enkelt skole.

Forældrerådene fik i 1933 forsigtigvis ingen formelle beføjelser og blev ikke obligatoriske. Men i 1949 forvandlede forældrerådene til skolenævn og fik en større beslutningskompetence. Hvis ikke der blev oprettet skolenævn blev forældrene i stedet repræsenteret i skolekommissionerne med knap halvdelen af medlemmerne.

I 1970 blev skolenævnene obligatoriske. Senere fik skolenævnene økonomisk kompetence. Skolenævnene overtog mere og mere skolekommissionernes kompetence. Fra 1990 er skolenævnene omdannede til skolebestyrelser. De fatter principbeslutninger om den enkelte skoles virksomhed indenfor rammer sat af ministerium og kommune. Samtidig er skolekommissionerne ikke længere påbudte ved lov. Deres beslutningskompetence overførtes dels til skolebestyrelserne, dels til kommunalbestyrelsens politisk sammensatte skoleudvalg.

Sverige tog en ganske anden vej end Danmark. Oprettelsen af Folkeskoleoverstyrelsen i 1914, som er uden parallel i Danmark, skabte den drivende faktor bag en stærk centralisering af skolevæsenets styring. Folkeskoleoverstyrelsen så sin eksistensberettigelse i en stærk detailstyring af skolevæsenet. Gentagne forsøg på at ændre organisationens arbejdsformer mislykkedes. Da decentraliseringsbølgen i starten af halvfjerdserne var på sit højeste savnedes et institutionelt grundlag for at etablere brugerdemokratiske organer – skønt der på denne tid var overvejelser om at gøre det. De nærdemokratiske ideer fik i stedet gennemslag i alternative former: Medbestemmelssloven og kommunedelsnævn. Da Sverige i slutningen af 1980erne blev udsat for de samme forvaltningspolitiske påvirkninger som Danmark førte dereguleringen i Sverige til bortfald af den centrale regelstyring. Men den førte ikke til brugerbestyrelser, decentraliseringsbølgen førte derimod til en stærkere kommunalisering af skolevæsenet.

For yderligere at styrke undersøgelsen har forfatteren inddraget også Norge i analysen. For Norges vedkommende er processporingen dog mindre grundig end for Danmarks vedkommende. Norge er en *kritisk case*, som kan

hjælpe os til en mere sikker konklusion. Begrundelsen er, at Norge på en måde ligger imellem Sverige og Danmark. Den norske arbejderbevægelse har været stærkere end den danske. Og Norge har modtaget mere indflydelse fra grundtvigianismen end Sverige – uden dog at Norge har haft samme stærke grundtvigianisme som Danmark. Grundtvigianismens indflydelse i Norge kan ifølge forfatteren slet ikke spores efter 2. verdenskrig. Derimod har Norge haft en institutionel arv af *tilsynsudvalg* fra 1889. Et hovedprincip bag de norske skolelove fra 1889 var, at den lokale indflydelse skulle øges. Kirkens indflydelse skulle svækkes og forældrenes indflydelse forstærkes. Derfor var der i tilsynsudvalgene tre ud af fem medlemmer, som repræsenterede elevernes forældre. Tilsynsudvalgene skulle oprettes ved hver eneste skole og de havde et alment ansvar for skolens drift, inklusive kontrol af nærvær og disciplin. Som i Danmark så dominerende grupper i det norske Venstre gerne skolevæsenet forvandlet til et privatskolesystem i administrativ henseende. Bagved lå Venstres syn på forældremyndigheden: Egentlig kunne kun forældrene give folkeskolen dens opdrag.

Det norske Arbejderparti blev som bekendt langt senere, især i perioden 1945 – 65, meget stærkt og havde i perioder majoritet i Stortinget. Arbejderpartiet var tydeligt inspireret af svensk skoleforvaltning. Det førte til en stærkere centraldirigering af skolerne, som mindskede tilsynsudvalgenes rolle. Det blev fastslået, at tilsynsudvalget ikke havde ret til at gribe direkte ind i skolens virksomhed. Men organet levede endnu i modificeret form, da Norge sidst i 1960'erne blev ramt af decentraliseringsbølgen. Der blev med virkning fra 1972 etableret et samarbejdsudvalg, som havde repræsentanter fra både lærerråd, forældreråd, elevråd, øvrige ansatte samt rektor og den kommunale skolestyrelse. Samarbejdsudvalget fik senere kompetence til bl.a. at beslutte valg af lærebøger og udbuddet af valgfrie emner. Skolerne fik også ret til at gøre forsøg med alternative styringsmodeller, hvor elever og forældre kan tage aktiv del i ledelsen af skolen. Præcis som i Danmark har altså brugerorga-

nerne i Norge fået stadig større beføjelser. Og som i Danmark byggede denne udvikling på, at man tidligt havde etableret et brugerorgan. I modsætning til Sverige, hvor et sådant ikke fandtes i forvejen.

Den norske case er en afgørende styrkelse af afhandlingens argumentationskæde. For Norge kan altså uden grundtvigianisme efter 1945 gennemføre en brugerdemokratisk udvikling, mens Danmark kan gøre det samme uden et helt så stærkt Socialdemokrati, som de to andre skandinaviske lande. Af de tre forklaringsmuligheder på brugerdemokrati, som 1) variationer i arbejderbevægelsens politiske styrke, 2) grundtvigiansk diskurs og 3) en institutionel arv stod Norge kun med den ene: Den institutionelle arv og det var så en tilstrækkelig betingelse for udviklingen af brugerdemokrati. Hverken et relativt svagt Socialdemokrati eller en grundtvigiansk idéarv er *nødvendige* betingelser for brugerdemokrati.

Den generelle vurdering af afhandlingen I det væsentlige er afhandlingens argumentationsrækker, der leder frem til konklusionen om den institutionelle arvs betydningsfuld, overbevisende. Afhandlingen er også som *historisk* redegørelse værdifuld og stimulerende. Jeg vil gerne tilføje, at kildesituationen i Danmark, hvor vi har haft meget lykkethed om forvaltning og i arkiver, gør, at det efter mit indtryk er langt sværere at gennemføre empirisk analyse i Danmark end i Sverige og Norge. Jeg påskønner forfatterens vilje og evne til at gennemføre den historiske processporing. Komparative betragtninger er stimulerende for en læser.

Som udlænding har man et mere fordomsfrit syn på andre lande end de, som er vokset op i det. De kan være kulturblinde. Til gengæld mangler udlændingen ofte den viden om den historiske kontekst i et andet land, som man naturligt har i sit eget land. Processporingen i Danmark er da heller ikke uden løse ender, men i en samlet vurdering synes jeg, at det er lykkedes Anders Lindbom i forbavsende grad at overvinde både de forståelsesmæssige og

praktiske problemer med et også for en dansker interessant resultat til følge.

Jeg finder det værdifuldt, at afhandlingen i høj grad sætter spørgsmålstegn ved den i Danmark ofte helt ureflekterede tro på grundtvigianismens næsten altomfattende indflydelse. Grundtvig er i Danmark blevet påberåbt, brugt og misbrugt sikkert også ud over rimelighedens grænser. Afhandlingen er os danskere en påmindelse om nøjere at undersøge grundtvigianismens politiske betydning.

Derudover har afhandlingen også vigtige perspektiver for bl.a. diskussionen af den skandinaviske model og af velfærdsstaten, perspektiver som også på forskellige måde påpeges i afhandlingen.

Konsekvenserne af afhandlingen for disse temaer står ikke helt klart, men det kan vel heller ikke være noget krav, at de skal det. Når det gælder udviklingen af den historiske institutionelisme så giver afhandlingen gode empiriske impulser. Det lykkes nok ikke mere præcist at trække de bredere teoretiske perspektiver af afhandlingen. Det var der næppe heller anledning til at fremholde, hvis ikke afhandlingens indledende afsnit skabte forventninger herom. I en samlet vurdering er afhandlingen dog alligevel en interessant og overbevisende akademisk svendepøve.

Indvendinger

Afhandlingen forekommer mig dog ikke altid klart og forståeligt disponeret. De empiriske oplysninger om enkelte begivenheder og beslutningssituationer er i nogle tilfælde spredt over flere afsnit. Nogle gange fordi der føjes nye oplysninger til – andre gange er der tale om gentagelser.

Min *anden* indvending er, at jeg ikke synes, at afhandlingen fører analysen af det formative øjeblik i Danmark i 1933, hvor forældreråd etableres, helt til bunds. Det forekommer mig ikke helt ekspliciteret, hvordan vi her skal tolke den danske case. Jeg læser det dog sådan, at forfatteren søger forklaringen på, at en socialdemokratisk undervisningsminister i 1933 er forkæmper for forældreråd i det forhold, at Sønderjylland var blevet forenet med Dan-

mark i 1920. Herved var mange kommuner så små, at de kun rummede en skole. Det betød, at i praksis fungerede mange sønderjyske skolekommissioner i virkeligheden som et forældreråd for den enkelte skole. Der var desuden det særlige ved de sønderjyske skolekommissioner, at de blev valgt ved direkte valg. Det var altså et brugerorgan for den enkelte skole. Modellen var inspireret af, at man i det egentlige Danmark fra 1908 havde givet brugerindflydelse via skolekommissionerne på spørgsmålet om læreransættelse og afskedigelser. Venstres undervisningsminister Appel havde endvidere allerede i 1911/12 forsøgt at gennemføre et lovforslag om skolenævn, som dog kun skulle dannes, hvis forældrekræden tog initiativ hertil. Forslaget faldt, men fik indflydelse på udformningen af de sønderjyske skolekommissioner i 1920. Denne model var hermed et stykke dansk institutionelt arv, som kunne føres over i den nationale lovgivning. Det sønderjyske brugerorgan gjorde den socialdemokratiske minister Borgbjerg derfor til forbillede for sin lovgivning i begyndelsen af 1930'erne.

Så vidt har jeg ingen problemer med at følge med. Hvad jeg mangler at få at vide er, hvordan det gik til, at en socialdemokratisk undervisningsminister brugte denne model.

Afhandlingen udelukker jo ikke rationelle beslutningsovervejelser hos beslutningstagerne. Der ligger i afhandlingen en antydning af, at Borgbjerg måtte vælge forældrerådsmodellen, fordi oppositionspartiet Venstre stod stærkt på kommunalbestyrelsesniveau. Men jeg kunne have ønsket mig en grundigere diskussion af Borgbjergs overvejelser og mulige motiver. Det er formodentligt meget muligt, at Socialdemokratiet hverken forvaltningspolitisk eller skolepolitisk havde nogen klart markeret politik, således at enkelte nøglepersoner som fx undervisningsministeren havde mange frihedsgrader til at præge politikken på disse områder. Er det ikke meget muligt, at forklaringen på Borgbjergs forslag i virkeligheden skal søges i det forhold, at han som iøvrigt også ganske mange andre betydningsfulde danske socialdemokrater var påvirket af grundtvigianisme? Afhandlingen kunne her

have været mere udførlig i sin diskussion af forholdet mellem danske socialdemokrater og grundtvigianisme. Det ville i al fald have været bedre om afhandlingen lidt mere åbent diskuterede de fortolkningsmuligheder, der kunne være af Borgbjergs motiver – uanset at der måske er store kildemæssige problemer med at komme til bunds i denne analyse.

Min tredje indvending er, at jeg kunne ønske mig en mere dybtgående diskussion af de valgte forklaringsansatser. Således forekommer det mig, at afhandlingen ville have vundet ved en mere omfattende diskussion på aktørsiden. Skulle jeg selv pege på, hvad der historisk skiller de vest-nordiske landes partisystemer fra de øst-nordiske ville jeg nok snarere end socialdemokraterne hæfte mig ved Venstre i Danmark og Norge, som for mig at se savner parallel i Sverige. Bondepartierne i Danmark og Norge har det til fælles, at de i forrige århundrede var stærkt oppositionelle og vendt mod centralismen. Man førte en hård kamp for parlamentarisme mod konservatisme og embedsmandsvælde. Begge steder var der i større eller mindre grad i forrige århundrede inspiration fra grundtvigianisme. Disse partier tog patent på liberalismen, mens de skiftende svenske bondepartiers forhold til den økonomiske og politiske liberalisme ikke er så entydigt. Svenske liberale har til dels været noget ved siden af bøndernes politiske organisationer.

Det danske partisystem har desuden et særligt indslag. Det skyldes den splittelse, som Venstre oplevede i 1905. Der findes vel ikke rigtig nogen svensk parallel til det danske Radikale Venstre. Dette parti har gennem hele dette århundrede i kraft af at være balancepunkt i partisystemet haft en usædvanlig stor indflydelse bl.a. på skolepolitiske spørgsmål. Og partiet har prioriteret det skolepolitiske område højt – det kan vi bl.a. se af, at ganske mange gange har de radikale fået undervisningsministerposten.

Min fjerde indvending er nok min vigtigste:

Afhandlingen sidestiller en aktør, en ideologisk diskurs og institutionel arv som mulige forklaringsansatser. Det forekommer mig ikke uproblematisk. Jeg kan acceptere, at vi

prøver en mere aktørorienteret forklaring overfor en mere institutionel.

Men kan en ideologisk forklaringsfaktor konkurrere på linie med aktører og institutioner? Findes der ideologier, der i lange perioder holder sig free-floating uden at kunne blive reproduceret af bestemte aktører og eventuelt også bestemte institutioner. Ved at gøre det opstår der et for mig falsk modsætningsforhold mellem grundtvigianismen som forklaringsansats og en aktørorienteret forklaringsansats.

Dertil kommer, at jeg ikke finder, at grundtvigianismen er behandlet på en måde, der gør det let at operationalisere den. Det må her holdes forfatteren til gode, at der savnes danske analyser af forholdet mellem grundtvigianisme og de politiske partier. Men det giver et problem. Problemet som jeg ser det er to-sidigt: Dels er grundtvigianismen ikke klart relateret til aktører. Og dels er der spørgsmålet det præcise indhold af grundtvigianismen i forbindelse med forvaltningspolitik?

I grunden mener jeg, at selve sondringen mellem producent og bruger ikke ville være accepteret af Grundtvig. I sin yderste konsekvens må grundtvigianismen pege mod en overskridelse af denne distinktion. Snarere kunne man, hvis man følger en meget streng grundtvigiansk opfattelse, sige, at alle skal være medproducenter.

Hvad vi ser i de faktiske danske institutioner kan ses som kompromisser mellem den radikale grundtvigianisme og forskelligt institutionelt arvegods fra enevælden samt internationale demokrati-modeller. Hvor vidt det ene kompromis er mere grundtvigiansk end det andet kan måske være sværere at afgøre end afhandlingen viser.

Grundtvigianismen betragtes i afhandlingen som en kirkelig retning. Det både rigtigt og forkert: Grundopfattelsen hos Grundtvig er ifølge afhandlingen, at Guds ord ikke skal tolkes af teologer, men direkte af menigheden. Men det følger af Grundtvigs egen maxime om at overlade den religiøse tolkning direkte til menigheden udenom alle teologiske autoriteter, at det kan være vanskeligt at give grundtvigianismen et mere præcist indhold.

Men vi kan efter min mening ikke argumentere for, at grundtvigianismen ikke har haft *politisk* indflydelse ved at konstatere, at Danmark antagelig er verdens mest sækulariserede land. Spurgte vi eksempelvis Indre Mission så ville man der måske netop tage Danmarks sækularisering som et bevis for grundtvigianismens *stærke* indflydelse. Dertil kan det føjes, at man efter nutidig dansk opfattelse godt kan være fx grundtvigiansk pædagog eller præget af grundtvigianisme som politiker uden at være religiøs.

Jeg har allerede været inde på Socialdemokratiet i denne forbindelse. Hos Venstre og senere også Det radikale Venstre mener jeg, at vi i 125 år har set visse forvaltningspolitiske konstanter, som netop ikke er forvaltningspoliti-ces, men snarere en almindelig mistænksomhed overfor embedsmænd og bureaukrati og en positiv holdning til decentralisering og lægmandsdeltagelse i forvaltning. Denne grundholdning hos disse partier kan imidlertid tage meget forskellige konkrete former afhængig af de politiske konstellationer. Således kan decentralisering i en situation tolkes som en styrkelse af kommunestyre, i en anden som en styrkelse af brugerbestyrelse. Jeg venter ikke umiddelbart, at en grundigere analyse af grundtvigianismens forhold til de politiske partier ville rokke ved afhandlingens konklusioner. Men den ville have gjort afhandlingen mere stringent og overbevisende.

Den norske case er kommet senere ind i arbejdet end den svenske og danske. Derfor har forfatteren ikke haft tid til at gennemføre processporing på samme måde som i de to andre tilfælde. Det er ærgerligt. For det kan ikke undgå at svække afhandlingen – selv om jeg personligt for så vidt ikke har nogle konkrete uenigheder om Norge med forfatteren.

Min femte indvending er, at forholdet mellem case-analyserne og de mere generelle diskussionstemaer i afhandlingen forekommer meget løst skitserede. Hvis man rejser spørgsmålet om man fra skoleområdet kan drage mere generelle slutninger om forholdet mellem borgere og det offentlige i de skandinaviske lande, så forekommer det mig, at afhand-

lingen ikke indfrier de forventninger, som indledningen rejser.

På den ene side peger forfatteren med Johan P. Olsen på en forskellig grundopfattelse i de to lande af spørgsmålet af medborgerskabet. I Sverige betragter man først og fremmest medborgerne som *statsmedborgere*. Statsmedborgerskabet er den form, hvor medborgerne gennem deres politiske repræsentanter har samme indflydelse på hele den offentlige virksomhed. I Danmark giver man i højere grad plads for, at borgerne som *partsmedborgere* kan inddrages i begrænsede dele af samfundets forvaltning som berør netop disse borgere. Derfor gives de særlige rettigheder og pligter. Denne karakteristisk harmonerer med en række af de eksempler som Anders Lindbom fremhæver i sit afsnit 7.2. om "medborgeren og velfærdsstaten".

Forfatteren peger her på de forskelligheder, der er i behandlingen af bl.a. AIDS, alkoholmisbrug og i brugerindflydelse på daginstitutioner mellem de to lande. Hvad forfatteren kalder "noget stileret" kan man sige, at den relativt liberale danske velfærdsstat møder medborgerne som *brugere*, mens den mere relativt paternalistiske svenske velfærdsstat betragter dem som *klienter*.

Det er en karakteristik, jeg ikke vil anfægte. Den korrelerer også med yderligere forskelle mellem landene. Men afhandlingen kommer ikke langt i retning af at forklare dette tilsyneladende mønster i forskellene mellem landene. Forfatteren kalder da også sin mere generelle gennemgang i afsnit 7.2. af forskellene mellem landene "rapsodisk". (s. 213) Men måske kunne det alligevel have med grundtvigianismen og systemkampen at gøre – jeg ville ikke afskrive muligheden. Det er efter mit indtryk i al fald i et vist omfang også en refleks af især de danske partiers og her især Venstres og Det radikale Venstre ønsker om at trække velfærdsstatslige institutioner lidt på afstand af embedsmandsstyre. Den ideologiske tankegang, der har ligget bag ved, har været af samme art som den, der har præget skole- og kirkeområdet. Tanken har positivt formuleret været at give folkelige kræfter mulighed for at

deltage i styringen af de pågældende institutioner.

Afslutning

Alt i alt er det en stimulerende og tankevækkende afhandling med mange vigtige perspektiver. Komparative nordiske studier er en stor og vanskelig udfordring for nordisk statskundskab. Det er en afhandling, som er en værdig afslutning på en doktoranduddannelse. Men det er også en afhandling, som for mig kunne have haft en stærkere argumentationskraft, hvis diskussionen af grundtvigianismen havde været ført mere igennem. Og hvis forfatteren havde udfordret den institutionsorienterede forklaringsansats kraftigere ved at prøve andre aktørorienterede tilgange med større energi.

Tim Knudsen

Anmeldelsen er en forkortet udgave af oppositionen ved disputationen, der fandt sted på Uppsala Universitet den 8. december 1995.

INGVAR MATTSON: *Förhandlingsparlamentarism. En jämförande studie av riksdagen och folketinget.* Lund, 1996: Lund University Press.

Ingvar Mattsons doktorafhandling er et meget grundigt og omhyggeligt arbejde, der demonstrerer stor indsigt i svenske og danske parlamentspartiers adfærd. I det følgende gives først en kort oversigt over afhandlingens indhold, teori, metode og data. Derefter udvælges nogle hovedspørgsmål til nærmere diskussion.

Oversigt over afhandlingen

Bogen anlægger et forhandlingsteoretisk perspektiv og kredser omkring det parlamentariske konfliktniveau og regeringsmagtens vilkår i de to lande. Nærmere bestemt vil forfatteren undersøge to "operative" spørgsmål,

nemlig 1) konflikt- og samarbejds mønstret i de to parlamenters behandling af den økonomiske politik og 2) sammenhængen mellem mindretalsregeringers vilkår og den økonomiske politik (p. 31). Bag ved disse to spørgsmål ligger dog ifølge forfatteren et mere grundlæggende spørgsmål om det politiske samarbejdes vilkår: "Vilka är förutsättningarna för förhandlingar mellan politiska partier i en parlamentarisk demokrati?" (p. 32). Hvad denne problemstillings tre spørgsmål indebærer, får man egentlig først fuldt ud at vide, når man har læst afhandlingens kapitler 1-3.

Indledningskapitlet formidler både normative og empiriske udgangspunkter for afhandlingen. På det normative plan fremhæves (pp. 23f), at forhandlinger som beslutningsmetode er både ønskværdige og nødvendige elementer i en demokratisk styreform. De kan ganske vist ikke erstatte parlamentariske afstemninger, men dog komplettere dem. Forhandlinger er centrale i forsøgene på at finde en demokratisk acceptabel balance mellem flertallets ret til at styre og mindretallets legitime krav om beskyttelse af grundlæggende rettigheder. Forhandlinger er også væsentlige for at skabe balance mellem konflikt og samarbejde i demokratisk praksis.

På det empiriske plan tages udgangspunkt i en række svenske og danske undersøgelser, der postulerer, at det parlamentariske konfliktniveau er øget siden begyndelsen af 1970'erne, og at regeringsmagten samtidig er svækket (pp. 24-30). Det er tydeligt fra starten, at forfatteren ikke er helt enig i disse påstande. Han trækker her blandt andet på egne erfaringer fra udvalgsarbejde i den svenske riksdag.

Kapitel 2 giver en grundig redegørelse for det valgte forhandlingsteoretiske perspektiv. Det indeholder en model, som tager tilbørligt hensyn til den rationalistiske teoris antagelser om strategisk handling, men fremhæver ikke mindst betydningen af sociale normer for spillet mellem partierne. "Public choice" teori kan nemlig ikke forklare alt. Den er, med forfatterens egne ord, ikke en "universalistisk teoribildning" (p. 64). Det er også nødvendigt at studere sociale normer for at forstå det politiske liv.

I kapitel 3 præsenteres den empiriske undersøgelses metode og datamateriale. Det rummer væsentlige betragtninger om den komparative metodes problematik i relation til den planlagte sammenligning af Sveriges og Danmarks parlamenter på den økonomiske politiks område i perioden 1971-1995. Desuden fastlægger kapitel 3 operationaliseringer af konfliktniveau og forhandlingsmagt, ligesom det sonderer mellem lovgivningskoalitioner og regeringskoalitioner med diverse undertyper. Kapitel 3 redegør endelig for det anvendte kilde materiale, der ud over eksisterende litteratur især omfatter "parlamentstryck", aviser, memoirer og et antal interviews.

Kapitlerne 4 og 5 rapporterer derefter afhandlingens absolut tungeste empiriske analyser af partiforhandlinger i henholdsvis Danmark og Sverige om den økonomiske politik i den omhandlede periode. Der gives i de to kapitler først en redegørelse for parlamenternes arbejdsformer i plenum og udvalg i så henseende. Dernæst analyseres udviklingen kronologisk med året 1982 som lidt af et vendepunkt i begge lande, om end med forskellige partikonstellationer som baggrund. I slutningen af kapitel 5, der ellers fokuserer på Sverige, anstilles en del interessante komparative betragtninger over de fundne resultater.

Kapitel 6 er en komparativ analyse af forhandlingernes finansielle effekter med udgangspunkt i gængse forestillinger om, at besparelser er meget vanskelige at gennemføre, og at særinteresser sædvanligvis vinder på almeninteressens bekostning. Også det kapitel rummer mange spændende teoretiske overvejelser og empiriske resultater.

I kapitel 7 vendes opmærksomheden mod koalitionsdannelser, regeringsstrategier og oppositionsstrategier i et energisk forsøg på at sammenligne Sverige og Danmark i disse henseender.

Endelig sammenfattes hovedresultaterne i kapitel 8 under overskriften "forhandlingsparlamentarisme", der tager udgangspunkt i et originalt forslag til en ny klassifikation af parlamentariske systemer.

Forhandlingsparlamentarisme

Forhandlingsparlamentarisme i afhandlingens forstand skal analytisk betragtes i modsætning til "voteringsparlamentarisme". Vi får (p.233) oplyst, at britisk parlamentarisme er en typisk form for "voteringsparlamentarisme" og dermed altså nærmest det modsatte af forhandlingsparlamentarisme. Sidstnævnte indebærer, at der normalt både er forhandling-er og aftaler mellem partier forud for afstemninger i parlamentet.

De to typer er klart definerede, men kapitel 8 underspiller til dels registret af parlamentarismens former, da det fokuserer på kun to af fire logisk mulige former. Det er først i den engelske sammenfatning, man møder en klar opstilling i form af en firefeltstabel, der ud over voterings- og forhandlingsparlamentarisme også rummer "konsensus parlamentarisme" og "discord parlamentarisme".

De sidstnævnte typer er måske ikke helt så interessante eller empirisk relevante som de to førstnævnte, hvilket specielt synes at gælde for konsensus versionen (aftaler uden forhandling). Men "discord" varianten (forhandlinger, der ikke leder til enighed), som på svensk kaldes "tvedräftsparlamentarism" kunne formentlig meget vel siges at karakterisere flere perioder i dansk politik i 1970'erne, jvf. for eksempel afhandlingen pp. 109-111.

Sammenligning af Sverige og Danmark

Både Sverige og Danmark præges ifølge Mattson i høj grad af forhandlingsparlamentarisme, dvs. at forhandlinger og aftaler går forud for afstemninger i parlamentet. Desuden er forhandlingsparlamentarismen forbundet med flerpartisystemer, fravær af et dominerende parti, mindretalsregeringer og/eller koalitionsregeringer samt den omstændighed, at oppositionen ikke nødvendigvis udgør et klart alternativ til den siddende regering (p. 233).

Men der er også ganske interessante forskelle på de to lande. Det fremgår for eksempel, at de økonomisk-politiske forhandlinger er mere centraliserede i Danmark end i Sverige, hvor udvalgene i højere grad gør sig gældende som fora for forhandlinger (p.235). Desuden er der

i Danmark en større grad af regelmæssighed i budgetforhandlingerne, ligesom regeringerne i Danmark har stået parlamentarisk svagere end i Sverige. En fascinerende forskel er i den sammenhæng, at svenske regeringer – modsat danske – aldrig behøvede at udsætte sig for en samlet, definitiv afstemning om statsbudgettet i parlamentet (f.eks. p.236). Her er virkelig stof til eftertanke for den, der interesserer sig for institutionelle ordningers politiske konsekvenser.

Generelle hypoteser

Bortset fra det overordnede forhandlingsteoretiske perspektiv og de normative betragtninger i afhandlingens første kapitler er der efter min opfattelse et par overordnede hypoteser i afhandlingen, selv om de ikke er formuleret helt så explicit, som man kunne forvente.

Den første hypotese påstår, at en række svenske og danske analyser tager fejl, når de postulerer, at det parlamentariske konfliktniveau er øget inden for de seneste godt 20 år. Den anden hypotese påstår, at tidligere undersøgelser heller ikke har ret i, at regeringerne – der i stigende grad er minoritetsregeringer – er svækkede i forhold til tidligere. Lad os se nærmere på de to hypoteser, én ad gangen.

Jeg tror ikke, forfatteren vil benægte, at det parlamentariske aktivitetsniveau i Sverige og Danmark (og Norge og Finland for den sags skyld) er øget i den omhandlede periode (jvf. p. 180). Jeg tror heller ikke, han vil benægte, at aktivitetsstigningen er sammenhængende med flere åbne markeringer af partipolitisk uenighed. Det viser tallene ganske enkelt.

Problemet er snarere, hvordan man bør tolke, eller forholde sig til, sådanne tal. Her tror jeg til gengæld, Mattson har fat i et væsentligt problem. Jeg er vistnok selv en af hans adskillige skydeskiver i denne problematik (jvf. et citat på siderne 28f. fra en bog om nordisk parlamentarismes forandring, udgivet i 1990).

Jeg fralægger mig selvsagt ikke ansvaret for at have skrevet, som jeg gjorde. Men jeg vil fremhæve, at vi i den forskergruppe, der stod bag bogen, faktisk ganske livligt diskuterede spørgsmålet om, hvad tallene i grunden betød. Derfor skrev jeg også umiddelbart efter det

førnævnte citat, at det var umuligt at afgøre, om tallene opfangede "reelle" konflikter (i sig selv et problematisk begreb) eller blot mere åbne tilkendegivelser af synspunkter og uenigheder. Måske opfattedes sådanne efterhånden ikke længere som særligt drastiske skridt i de nordiske parlamenter.

Men jeg vidste fortsat godt, at der her var et vanskeligt problem. Det er også grunden til, at man i den engelske version af bogen, som vi publicerede to år efter (i 1992), kan læse en lidt mere nuanceret drøftelse af problemet. Vi valgte at lande på det synspunkt, at de foreliggende indikatorer i det mindste gav belæg for en påstand om øget konkurrence mellem partierne. Og det er vel netop også, hvad doktoranden mener (bl.a. p.178f).

Jeg tror også, vi er enige om, at øgede tekniske ressourcer og mere personalemæssig bistand til medlemmer og partigrupper kan være en del af forklaringen på det øgede parlamentariske aktivitetsniveau (jvf. p.180). For Danmarks vedkommende vil nogen kunne påstå, at den i 1995 vedtagne forøgede partistøtte og den såkaldte "Olsen-plan", der bl.a. udvider sekretær- og eksperthjælpen betragteligt, vil kunne føre til et markant øget aktivitets- og, om man vil, konfliktniveau, selv om det er svært at se, hvorfor der pludselig skulle være opstået flere konflikter.

Mattsons undersøgelse er koncentreret om den økonomiske politik, hvilket indebærer et generaliseringsproblem, dersom den gav sig ud for at være en status over hele billedet i Sverige og Danmark. Man kunne teoretisk set tænke sig, at konflikterne på det økonomiske område reduceredes samtidig med, at de øgedes på en række andre områder (som energi, miljø, sikkerhed, kultur, etc.). Det samlede konfliktniveau ville dermed stige, uanset at alle partier havde erkendt nødvendigheden af, at der skal være orden i statsfinanserne for at man kan udrette andre ting.

Holder vi os til den økonomiske politik, kan forfatteren med stor sikkerhed konkludere, at forhandlingerne mellem partierne i Danmark ikke er mindre omfattende end tidligere (p.145f), og at de i Sverige er blevet mere omfattende (p.172). Desuden kan Mattson ikke

finde tegn på, at der i økonomisk-politisk henseende er tale om en forøget ideologisk afstand mellem partierne (p.179). Der er snarere tale om en modsat udvikling. Derfor vil han ikke acceptere en påstand om øget partipolitisk konfliktniveau. Egentlige tal som dokumentation for udviklingen har han dog ikke.

Men noget er der jo alligevel hændt. Mattsons hovedsynspunkt er, at partiernes konkurrence om vælgerne er øget. Denne konkurrence accentueres af, at regeringsmagten står på spil hyppigere end tidligere (p.179). Vi må ifølge Mattson godt tale om et øget konkurrenceniveau, men ikke om et øget konfliktniveau. Dog er forfatteren med på, at det politiske liv meget vel kan "opfattes" som værende mere konfliktfyldt end tidligere, "men det behøver inte betyda att de underliggande intressekonflikterna har ökat" (p.180).

Denne betragtning og formulering gør mig en smule urolig. Det er ikke mange år siden, man ofte kunne høre en næsten modsat påstand om, at de grundlæggende interessekonflikter stadig findes i kapitalistiske samfund, selv om mange ikke længere opfattede dem som reelle eller eksisterende. Lad os konkludere, at Mattson giver et nyttigt korrektiv til for hurtige påstande om øget konflikt i de to parlamenter. Øget partikonkurrence er der i hvertfald tale om.

Den anden generelle hypotese i afhandlingen går som sagt ud på, at regeringerne ikke altid er helt så svage, som det ofte antages eller påstås. Mattson har naturligvis grundlæggende ret i, at en regerings styrke helt afhænger af dens forhandlingsposition. Her viser forhandlingsperspektivet sin frugtbarhed.

Problemstillingen behandles på forskellig måde i kapitel 6 og 7. Kapitel 6 fokuserer på partiforhandlingernes finansielle konsekvenser med udgangspunkt i teoretiske forestillinger om, at forhandlinger som regel vil vanskeliggøre besparelser, og at særinteresser normalt vil sejre over almene interesser. I det perspektiv, jeg her anlægger, drejer det sig dog mest om, i hvilken grad regeringerne faktisk er i stand til at regere. Hvis man tror på Mattsons statistiske resultater, er svaret temmelig klart: Parlaterne ændrer, måske med enkelte

undtagelser, kun marginalt i de budgetforslag, der fremsættes til behandling og vedtagelse i parlamenterne. Regeringerne i Danmark og Sverige regerer altså for så vidt, men kan man bruge nettotalerne til at dokumentere noget sådant? Er der overhovedet grund til at forvente andet end inkrementalistiske ændringer i stabile demokratier? I hvilken grad anticiperer regeringerne parlamentsflertallets holdning?

Diskussionen om særinteresser i kapitel 6 er også ganske interessant, men måske ikke helt så relevant for den drøftelse, jeg har lagt op til.

I kapitel 7 går Mattson lidt mere direkte til værks i spørgsmålet om regeringsmagt. En regering skal ikke blot være en eksekutivkomite for et parlamentarisk flertal, men også have en politisk lederrolle i samfundet. Kapitel 7 drøfter endvidere forskellige regeringstypers politiske situation og handlingsmuligheder og gennemgår i øvrigt mange forhandlingsteoretiske temaer på Mattsons sikre og grundige måde, der blandt andet indebærer, at man ikke altid er sikker på, hvor han vil hen og hvorfor.

Hovedbudskabet i relation til tesen om regeringsmagt er formentlig, at en koalition eller et parti, der befinder sig i en midterposition med handlemuligheder både til højre og venstre, kan være langt stærkere, end man umiddelbart ville tro. Heri ligger utvivlsomt en dyb sandhed.

Forhandlingsparlamentarisme igen

Afhandlingens hovedbudskab er, at vi i Sverige og Danmark har forhandlingsparlamentarisme. Det er et ganske godt udtryk for den parlamentariske praksis, der findes i de nordiske lande. Den ligger temmelig fjernt fra Westminstermodellen (voteringsparlamentarisme), men tiltrækker, så vidt jeg kan se, i stigende grad opmærksomhed i lande, som frivilligt eller nødtvungent leder efter nye modeller for det parlamentariske systems funktion, efter at forholdsvis enkle flertalsstyre-muligheder enten er bortvalgt eller gået tabt på grund af en stigende politisk fragmentering, der i princippet kan minde om den skandinaviske.

Sammenfattende må siges, at Ingvar Mattson har skrevet en flot og grundig afhandling. Den er et godt eksempel på komparativ nor-

disk parlamentsforskning. Afsluttende må tilføjes, at Mattson er god til at gardere sig mod kritik. Der er vel altid både konflikt og samarbejde, ikke sandt? Og ihvertfald partikonkurrence? Og forhandlinger mellem partierne? Jo, da næsten altid, må man så svare. Noget sådant kan man ikke rigtig opponere imod.

Erik Damgaard

MIKAEL AF MALMBORG: *Den ståndaktiga nationalstaten. Sverige och den västeuropeiska integrationen 1945-1959*. Lund 1994: Lund University Press.

Om man vill anlägga ett litet längre historiskt perspektiv, kan man konstatera att den första perioden av en svensk aktiv Europapolitik grundlades då Gustaf II Adolf landsteg i Tyskland 1630, för att ingripa i det trettioåriga kriget. Denna europeiska period varade närmare två hundra år och karaktäriserades först av det svenska rikets expansion till Europas, efter Ryssland, till ytan största stat (1658) och därefter av en sakta kontraktion. Den ändade med det finska kriget 1808-1809, varefter det nutida Sverige skapades och i viss mening drog sig tillbaka från kontinentens affärer.

Det är en av paradoxerna i svensk historia, att den som genomförde denna "aveuropeisering" av svensk utrikespolitik, var en i södra Frankrike uppvuxen fransk marskalk. Men det krävdes kanske ett oförvillat öga för att kunna se vad svenskarna själva inte insåg, nämligen att det som dominerat hela rikets framväxt, maktkampen mot Ryssland och Danmark, bäst ersattes av en nu på alliansfrihet grundad politik visavi Ryssland och, med de allierades goda minne, ett samtidigt dräpshot mot det danska riket genom avskiljandet av Norge från Danmark, något som ju underlättades av att Köpenhamn in i det sista förblev Napoleons allierade. Härmed ändrades Nordens karta och Sveriges strategiska situation radikalt.

Den relativa politiska isoleringen gentemot det kontinentala Europa kom, med ett kort av-

brott, att vara nästan lika länge som den aktiva europeiska perioden 1630-1809, nämligen till 1991 då vårt land inlämnade sin ansökan om medlemskap i EU. Det kan vara nyttigt att hålla dessa perspektiv i minnet, när man betraktar vad som hänt med vår säkerhetspolitik sedan det kalla krigets slut. Vår alliansfrihet är oförändrad, men medverkan i vad som måste betecknas som en *politisk* allians, har inte skett på mycket länge, ja egentligen inte sedan Napoleonkrigen. Man kan visserligen säga att vår anslutning till Nationernas förbund, som debatterades 1920 i riksdagen (och som f.ö. vore värd en större studie, jfr min "Sverige och NF", *Statsvetenskaplig Tidskrift* 1970 nr 2) och som till att börja med såg ut som ett medlemskap i regional politisk allians, med möjliga förpliktelser att ingripa till försvar mot gemensamma fiender (sanktionspolitiken), kom att karaktäriseras av allt mindre överstatlighet. Förhandlingarna 1948-1949 om ett nordiskt försvarsförbund, indikerade förstås en vilja att inträda i en militär allians och överge neutralitetspolitiken. Men syftet var knappast att återinträda i en europeisk politik, snarare att cementera distansen, denna gång tillsammans med Danmark och Norge.

Annars kan man säga, att huvudlinjen i den svenska utrikespolitiken sedan 1814 och cementerad i Karl XIV Johans memorandum till riksdagens hemliga utskott 1834 i anledning av det hotande kriget mellan England och Ryssland, var att undvika allt som skapade konkreta politiskt-militära förpliktelser. Men det var också att bejaka funktionellt samarbete även på det politiska planet – och givetvis att se till att svensk industri inte diskriminerades i sin exportpolitik. Den första gången man i Sverige på allvar diskuterade – och därtill tidvis med betydande häftighet – möjligheten av en förändring av denna huvudlinje var 1961-62, vilken diskussion jag redovisat i min avhandling *Sverige och EEC* (1970). Man kan, med en viss förenkling, säga, att medan högern och folkpartiet efter det brittiska beslutet att sommaren 1961 slå helt om och söka medlemskap i EEC, också ville göra detsamma, ville socialdemokraterna och centerpartiet fortsätta den linje som gällt så länge. Den de-

batt som då fördes är alltså av intresse, eftersom den redovisar grundläggande faktorer i svensk utrikespolitisk doktrin och debatt på ett sätt som inte skett ofta, varken före eller efter dess.

I slutet av 1994 disputerade Mikael af Malmborg i Lund på en avhandling med titeln *Den ståndaktiga nationalstaten*. Hans utgångspunkt är, säger han i inledningen, att den bild som spritts med min avhandling för nu nära 25 år sedan, att det inte funnits någon svensk Europapolitik före 1861, är oriktig. Den slutsats man dock måste dra, efter att ha läst hans i och för sig mycket förtjänstfulla avhandling, är just den, som jag kanske medverkat till att skapa, nämligen att det inte före 1961 fördes någon seriös politisk debatt om vår relation till Europa. Ty, med debatt menar jag en med deltagande av de politiska partierna, intresseorganisationerna, dagspressen och många andra. Den diskussion som intermitterat fördes under den av af Malmborg undersökta perioden, var i huvudsak en intern diskussion inom ett mycket litet etablisseman, ofta i utrikesnämnden. Den fördes i huvudsak av ett antal entusiaster som högerriksdagsmannen Karl Wistrand, Dag Hammarskjöld, socialdemokraten (f.d. kommunisten) Ture Nerman och Undéns professorskollega från juridiska fakulteten i Uppsala, Wilhelm Lundstedt, senare Industriförbundets Wilhelm Paues och några till. En svensk politik visavi de europeiska enighetssträvandena fanns, även om den inte alltid var så artikulerad utåt som efter sommaren 1961.

Vad af Malmborg gjort, är att han gått igenom svensk politik och i viss mån intern diskussion kring ett antal tillfällen under den aktuella femtonårsperioden, då svenska ståndpunktstaganden var aktuella, nämligen anslutningen till Marshallhjälpen 1948, bildandet av Europarådet 1949, frihandelsförhandlingarna inom OEEC 1956-1958 och EFTA:s tillkomst 1959. Ser man på den diskussion som då fördes inom regeringskretsen eller utrikesnämnden, kan man dra två slutsatser: den svenska regeringen, som ju under den aktuella perioden hade samma stats- och utrikesministrar, Tage Erlander och Östen Undén, lutade in-

stinktivet vid varje beslutssituation mot den funktionella modellen och reagerade lika instinktivet mot allt som kunde smaka överstatlighet, särskilt i vad avsåg försvarssamarbetet.

Det fanns, som både af Malmborg redovisar i sin och jag i min avhandling, en motsättning mellan det nordiskt/globala perspektivet och det europeiska. Häri hade, i sin preferens för det förra, regeringen Erlander ett brett politiskt stöd, särskilt före sommaren 1961, men också därefter.

Regeringens reaktion på den amerikanska inbjudan till Marshallhjälpen var, i motsats till den finska, positiv, fast Sverige aldrig kom att motta särskilt stora belopp i amerikanskt bistånd. När regeringen i de inblandade diskussionerna ville förankra administrationen av biståndet till ECE, FN:s ekonomiska Europakommission, var detta inte enbart dikterat av att dess chef var Erlanders och Undéns förre regeringskollega, Gunnar Myrdal, utan därför att detta var en organisation, som dels tillhörde FN-systemet, dels hade en medlemskrets som sträckte sig över järnridån. Det fanns en förhoppning hos den svenska regeringen, att ECE skulle kunna bidra till att överbrygga motsättningarna mellan öst och väst i vår världsdelen och kanske till att Moskva, om ECE fick hand om hjälpen, skulle kunna ompröva sina invändningar mot Marshallplanen.

Att ECE:s generalsekreterare Myrdal sedan, som vi kunnat läsa i festskriften till Carl-Henrik von Platen (*Grand Cru*, 1993), hade större också politiska ambitioner för egen och ECE:s del, hade han säkert inte låtit sina gamla kollegor i den svenska regeringen sväva i okunnighet om.

Undén och Hammarskjöld, som i sin egenkap av Undéns finansrådgivare sedan 1947, hade att syssla med den amerikanska hjälpen, förstod dock snart att ECE-linjen var en återvändsgränd och accepterade det amerikanska kravet på att upprätta en särskild administration, OEEC.

Någon avgörande tveksamhet kände, som framgår av af Malmborgs redogörelse i detta stycke, Undén inte mot att inträda i Europarådet. Inte heller någon större entusiasm. Men ett uttryckligt villkor var att rådet inte skulle be-

fatta sig med försvarsfrågor. När den brittiske utrikesministern Anthony Eden 1952 föreslog att rådet dessutom skulle tjänstgöra som parlamentariskt organ för hela den europeiska integrationsprocessen, som då ju också omfattade den 1950 tillkomna Kol- och Stålunionen och en planerad försvarsunion (EDC), reagerade regeringen med att antyda att det kunde bli aktuellt med utträde om försvarsfrågorna kom upp. Europarådet måste, enligt Undéns syn, hålla sig till diskussion om allmänna frågor och till sin karaktär vara just ett rådgivande organ, som passade in i det svenska funktionella tänkandet.

På enahanda sätt slöt sig den svenska regeringen 1956-1958 nära till den brittiska tanken att skapa ett frihandelsområde kring det EEC som tillkom 1957. Det var en för Sverige naturlig inställning. Sverige var ett exportberoende frihandelsland med relativt låga tullar och utan intresse för allt för mycket handel med jordbruksprodukter. Britterna och våra intressen sammanföll inte alltid, men de grundade sig på samma princip, nämligen ja till funktionellt samarbete, nej till överstatlighet, medan det nybildade EEC:s grundbultar var andra. Särskilt fransmännen kunde omöjligen acceptera att ge de yttre elva staterna i OEEC samma förmåner som de i EEC ingående, utan att det franska jordbrukets produkter drogs in i frihandeln.

Sedan de Gaulle, efter återkomsten till makten 1958, bekräftade vad sannolikt varje fransk regering då kommit fram till, nämligen att projektet var omöjligt, tog britterna inga nya initiativ. Det blev i stället den svenska regeringen som ledde tillkomsten av EFTA. Denna organisation låg helt i linje med svenska principer och den svenska förhandlingsinsatsen var, när inga dubier fanns, snabb och effektiv.

Om den ena slutsatsen till af Malmborgs avhandling var att den svenska regeringen reagerade på samma sätt inför de olika integrationsprojekt som kom upp under den aktuella femtonårsperioden, var den andra att det – innan 1961 – rädde stor enighet i landet om de positioner regeringen intog. Det betyder ju inte, vilket den som är något bekant med vår

efterkrigstida historia vet, att det inte ibland förekom utrikespolitiska debatter och andra frågor, som t.ex. om vår inställning till försöken att brännmärka Kina som angripare i Korea 1951, eller om högerledaren Jarl Hjalmarssons uteslutning ur FN-delegationen 1959. Dessa motsättningar rörde nästan alltid anklagelser från regeringen mot delar av oppositionen för överdriven västvänlighet och vice versa.

Men om den europeiska integrationsprocessen fördes knappast någon politisk debatt, utmärkt av ett brett engagemang och klara motsättningar mellan partierna. Detta berodde givetvis på den relativa enighet som sedan länge rådde i många utrikespolitiska frågor. Men den berodde också på att borgerlighetens dominerande politiker under denna tidsperiod, folkpartiledaren Bertil Ohlin, också var en berömd ekonom och specialist på frihandelsteori. Som sådan var Ohlin dels rätt proatlantisk, dels inte anhängare av tullunioner och alltför hårt knutna integrationsprojekt, åtminstone inte intill den dag det blev klart, då regeringen Macmillan i London ansökte om medlemskap i EEC, att den funktionella modellen lidit ett allvarligt nederlag och sålunda läget krävde en omprövning. Och som sagt, inte ens inom högerpartiet, som ju i grunden var antikommunistiskt, men ändå svensk-nationellt (som framgick redan då man motsatte sig medverkan i NF 1920), fanns någon rimligt stark politisk opinion som ifrågasatte regeringens politik.

I af Malmborgs avhandling kan man läsa åtskilligt om detta, en nyttig repetition också om den ibland handlar mera om den europeiska integrationen än om vår inställning till denna. Som statsvetare kan man dock knappast nöja sig med att reda ut vad som hänt. Man måste också söka ta reda på varför den svenska regeringen agerade som den gjorde och varför debatten var så tunn. Detta har jag givetvis endast ytterst översiktligt kunnat göra ovan.

Man kan, om man så vill, sätta in af Malmborgs avhandling i ett, vad man i brist på bättre terminologi borde kalla, revisionistiskt historievetenskapligt sammanhang som under senare år dykt upp här och där, först kanske i Carl

Bildts *Hallänning, svensk, europé* (1991) och som också framgår av den recension Håkan Arvidson ägnat af Malmborgs avhandling i Svenska Dagbladet (17/2 1995). denna tes går då ut på att Sverige, i synnerhet som vårt land redan, som framgått av neutralitetskommissionens rapport, var så insyltat i det västliga samarbetet, och Moskva visste detta, hade kunnat eller i alla fall bort söka om medlemskap långt tidigare än som skedde. Jag tror denna revisionism grundar sig på två missförstånd. Det fanns, före det kalla krigets slut, varken några utrikes- eller inrikespolitiska förutsättningar för en annan politik än den som Sverige förde. Om man först tittar på de utrikespolitiska förutsättningarna, glömmar man numera ofta bort att EEC/EG under det kalla kriget faktiskt koncipierats och sågs som en del av det västliga systemet, ibland som något slags ekonomiskt bihang till Nato. Om Sverige, säg 1970, hade ansökt om, och fått, medlemskap i EEC, hade detta faktiskt inneburit en rätt markant förändring av Europas geopolitiska karta och i tredje lands ögon knutit Sverige mycket närmare västlägret.

Må vara att Moskva säkerligen inte gjorde sig några som helst illusioner om vår reella tillhörighet. Om de hade sådana, hade Wennerström säkert tagit dem ur dessa föreställningar. Men det avgörande var rimligen om vårt land under några betingelser – utom givetvis om Sovjet först gått till angrepp – skulle ställa sitt territorium till förfogande för Nato-attacker mot Sovjet och om man skulle kunna bedöma att Sverige, i och med ett medlemskap i EEC, skulle öka riskerna för att detta kunde ske. Det var faktiskt en allvarlig fråga, som varje svensk regering hade att ställa sig. Man har velat göra ett stort nummer av de förberedelser som gjordes för samarbete västerut om vi blev angripna. Men hur skulle en ansvarig statsledning kunnat agera annorlunda?

Dessutom glömmar man i sådana sammanhang, att ett svenskt medlemskap utan ett finskt, skulle riskerat att utsätta Finland för större press från Moskva. Detta kunde vi rimligen inte medverka till, varken för Finlands eller vår egen skull. Det hade varit fel mot vår östra granne och dessutom högst sannolikt

kunnat öka vår egen osäkerhet. Det går, enligt min mening, knappast att komma fram till någon annan slutsats, än att en ansökan om medlemskap i EEC/EG/EU förutsatte ett annat internationellt klimat än det som rådde 1945-1989. Jag kan inte tycka att af Malmborgs avhandling gett någon ammunition till dem som ex post vill revidera svensk Europapolitisk historia.

Det fanns vidare inte heller några inrikespolitiska förutsättningar för ett sådant agerande före 1991. Såväl det ledande socialdemokratiska partiet som dess, i detta sammanhang, trogna allierade bondeförbundet/centerpartiet, stod helhjärtat bakom, den ursprungligen av Karl XIV Johan formulerade, grundlinjen och de ideologiska predispositioner den efter hand gett upphov till. Eftersom de hade en god majoritet och, i detta stycke, också stöd av kommunisterna/vänsterpartiet, hjälpte det inte vad än högern/moderaterna eller folkpartiet tyckte.

Vad ovan sagts får inte fördölja att af Malmborgs avhandling som historia inte ger anledning till många invändningar. Analysen av det svenska agerandet i relation till de politiska händelser jag tagit upp här, möter inga särskilda kommentarer, annat än att den möjligen stundom är litet väl utförlig och ibland handlar mera om integrationsprocessen än om Sveriges ställningstaganden. Där jag intar en annan hållning än af Malmborg själv, eller hans recensent Håkan Arvidson, är vilka slutsatser man skall dra av hans bok. Här skiljer vi oss nog rätt ordentligt åt.

Till sist titeln. Den har förstås en polemisk udd. Jag vet inte om Sverige under den av af Malmborg undersökta perioden var en mera "ståndaktig nationalstat" än många andra i vår världsdel. Däremot säger de ställningstaganden den svenska regeringen då gjorde åtskilligt om den svenska utrikespolitiska doktrins historiska tyngd.

Mats Bergquist

MARIANN BJÖRKEMARKEN, *Implementeringsanalys som komplement vid utvärdering – en fråga om perspektiv och förklaring*. University of Gothenburg, Monograph from the Department of Sociology No 56, 1995.

Litteraturen på svenska om implementering och utvärdering i offentliga sektorn växer men är fortfarande inte överväldigande. Mariann Björkemarkens avhandling i sociologi vid Göteborgs universitet är därför ett välkommet tillskott. Björkemarken kan skatta sig lyckligare än många, ty hon har lyckats formulera en viktig generell fråga. Hon har föresatt sig att "diskutera det bidrag som implementeringsforskningen kan ge till diskussionen om hur man gör utvärderingar. Vad innebär studier av måluppfyllelse och effekter respektive vad innebär studier av genomförande? Förhoppningen är att den här avhandlingen ska ses som ett bidrag i diskussionen om utvärderingsmodeller och hur dessa kan utvecklas med hjälp av bidrag från implementeringsforskningen" (3). Den här recensionen skall koncentreras på principiella frågor, varför bokens båda fallstudier medvetet förbigås. Vidare görs en begränsning till utvärdering och implementering i offentliga sektorn, vilket naturligtvis inkluderar verksamheter som utförs av privata eller civila samhället på offentliga sektorns uppdrag.

Eftersom Björkemarken vill ge ett bidrag till den stora diskussionen om utvärderingsmodeller måste man fråga sig vad hon menar med utvärdering. Här visar författarinnan begreppslig osäkerhet. Av citatet ovan framgår att utvärdering sägs handla om studiet av måluppfyllelse och effekter, vilket skulle kunna innebära analyser *i efterhand* av beslutade offentliga interventioner mot en kriteriemängd som kallas mål. "Utvärdering det vill säga att ta reda på om beslutade mål uppnåtts" skriver hon på ett annat ställe och menar då tydligen igen att utvärdering är en bedömning i efterhand mot en kriteriemängd som hon nu kallar "beslutade mål". Frågan är om "beslutade mål" står för program- eller verksamhetsmål som finns nedlagda i programbeslut eller verk-

samhetsbeslut eller om "beslutade mål" kan syfta på någon annan kriteriemängd, t.ex. brukares eller andra intressenters mål, som inte finns nedlagda i programbeslut. Jag tolkar henne så att hon menar det förra och därmed likställer utvärdering med måluppfyllelsemodellen (7). Detta är nuförtiden en rätt speciell definition, som kanske mest anförs i kritiska sammanhang. I mitt tycke är den definitivt för snäv och dessutom föga representativ för utvärderingsforskningens huvuddiskurs, som gärna innesluter i utvärderingsbegreppet också noggranna bedömningar mot andra kriteriemängder som intressentmål, professionella mål, brukarmål och mål hämtade från den politiska filosofin.

Senare tycks hon definiera utvärdering som "ett sätt att medvetet ta ställning till frågan om ett program fungerar i enlighet med i förväg uppställda avsikter" (26). Nu krävs tydligt att avsikterna skall vara uppställda "i förväg", vilket utesluter bedömningar mot mål eller kriterier som föreligger i *bedömningsögonblicket*, t.ex. när man utvärderar mot brukares eller andra intressenters *aktuella* mål. Ytterligare lite längre fram (28) motsäger hon emellertid sig själv då hon hävdar att "utvärderingar kan göras som en del i planeringsprocessen av ännu icke realiserade åtgärder. Då handlar det om att ta ställning till hypotetiska effekter, dvs. förmodade konsekvenser och bedömning av olika lämpliga alternativ före beslut och implementering (genomförande) av ett program eller en åtgärd. Ibland förekommer termen utvärdering *ex ante* för sådana utvärderingar eller utredningar som föregår beslut." Nu menar hon alltså att utvärdering också kan ske i förväg, dvs. *innan* en åtgärd beslutas och att utvärderingen då avser hypotetiska program. I samma stycke lägger hon emellertid till följande: "Med utvärdering *ex post* menas utvärderingar gjorda *efter* beslut och förhoppningsvis också implementering av detta beslut. Det har utvecklats ett språkbruk som förbehåller ordet utvärdering för utvärderingar gjorda *ex post*, dvs. i efterhand." Men hon säger inte i detta sammanhang till vilket språkbruk hon själv ansluter sig. Tydligen inneslu-

ter hon är både ex ante och ex post-bedömningar i mängden utvärderingar.

När Björkemarken lämnar definierandets värld och går över till konkret diskussion av utvärdering förefaller hon dock med utvärdering mena ex post factostudier av någon systematik. Måluppfyllelsemodellen framhålls nu inte som liktydigt med utvärdering utan som *en* utvärderingsmodell bland flera, om ock den mest konventionella. Som alternativ framhålls summativ och formativ utvärdering, processstudier, intressentutvärdering, målfri utvärdering, teoriinriktad utvärdering. Det finns alltså föga grad av överensstämmelse mellan hennes allmänna uttalanden om vad utvärdering står för och hennes faktiska diskussion av utvärderingsmodeller. Detta behöver inte orsaka några kinkigheter så länge man låter den faktiska diskussionen vara den viktiga.

Det andra begreppsliga problemet är vad som skall menas med implementering. Även på denna punkt är Björkemarken något oklar. Någon formell definition av implementering, som författarinnan själv ställer sig bakom, finns inte i boken. Däremot säger hon följande på ett ställe (50):

"Implementeringsforskarna betonade att man måste skilja mellan 'outputs' dvs beslut om insatser av offentliga åtgärder och 'outcomes' dvs. resultatet av dessa beslut om åtgärder. Det som skedde mellan beslut och konstaterat resultat, dvs. genomförandet måste ägnas större intresse än tidigare." Implementering avser således skedet mellan beslut om offentliga åtgärder och konstaterat resultat. Det är oklart huruvida undersökning av konstaterat resultat ingår i implementering eller inte. Klart är att hela skedet från (men inte inklusive) beslut fram till (men inte till och med) konstaterat resultat ingår. Klart är också att Björkemarken i varje fall på den här punkten i sin framställning inte ansluter sig till dem som menar att man inte, som det brukar sägas, kan göra någon distinktion mellan implementering och det som implementeras. Enligt Björkemarken är implementering ingen sömlös väv, där beslutande och implementering är ihopvävt på ett sätt som trotsar alla distinktioner.

Efter detta kommer hon in på det som kallas top-downtraditionen (52), vilken i analysen utgår från beslut. Top-down är enligt min uppfattning en pejorativ beteckning, som används av denna tillnärmelses motståndare. Företrädarna själva skulle inte kalla sig själva så utan föredra beteckningar som beslutsorienterad tillnärmelse eller något dylikt. Men bortsett från detta försöker top-downforskarna, säger Björkemarken, förklara det s.k. implementationsproblemet att beslutsfattarnas intentioner inte följs av *underlydande personal*. Det finns säkert implementationsforskare som skulle skriva under på en sådan avgränsning. En mer heltäckande och intressant beskrivning av den beslutsorienterade ansatsen vore emellertid att den försöker förklara varför *utfallet* (inklusive bieffekterna) eller *slutprestationerna* blir som de blir i ljuset av interventionens mål, d.v.s. varför det *blir* måluppfyllelse eller varför det *inte blir* måluppfyllelse (d.v.s. inte bara *inte* följa) i dessa led i processen (d.v.s. det är inte bara en fråga om underlydande personal utan även mellanhänder, adressater och andra inblandade aktörer). Den beslutsorienterade ansatsen ställer alltså bl.a. *frågan* om beslutet, insatsen, haft någon kausal inverkan på resultatet, vilket a) inte innebär att den *förutsätter* att ett sådant samband föreligger och b) att även andra möjliga kausalt verkande faktorer vid sidan om det beslutade programmet, t.ex. gräsrotsbyråkraters vilja, kunna och förstå, eller omgivningen, eller faktorer i programmets tillkomsthistoria måste undersökas. Om den beslutsorienterade ansatsen skulle förutsätta att det föreligger ett empiriskt kausalt samband mellan program och resultat, som det ibland sägs (och vilket en del formuleringar även hos Björkemarken tycks tyda på), vad tjänar då den empiriska implementeringsundersökningen till? Björkemarken diskuterar i detta sammanhang Van Horn och Van Meters kategorier, Sabatier och Mazmanians bidrag samt naturligtvis Wildavskys Oaklandstudie.

I sin genomgång av olika implementeringsansatser framhåller Björkemarken två viktiga synpunkter. Den ena, vanligare, synpunkten är Lowis tanke att innehållet i den slags politik det är fråga om också blir avgörande för hur

implementeringen kommer att gestalta sig. Med andra ord är det värt att undersöka om politikens substantiella innehåll påverkar inte bara politikens tillkomst – vilken är den vanliga tolkningen av Lowi – utan även dess implementering (50). "Därtill inspirerade av Lowi" antog implementeringsforskare "att implementeringen varierade med vad som skulle implementeras" (53).

Den andra, mer originella tanken härrör i Björkemarkens framställning (56) från Helen Ingram och Anne Schneider och rör styrmedel (verktyg, "tools") snarare än substans, även om också de förra inbegrips i innehåll. "Beroende på vilket sätt man väljer att implementera beslut på, och vilket budskap åtgärderna signalerar, kan man dra slutsatser om hur målgrupper reagerar och varför insatser 'lyckas' eller 'misslyckas'." Implementeringsforskarna har inte brytt sig om att titta på inverkan av verktyg ("tools"). De verktyg som Ingram och Schneider hänvisar till är auktoritära som baserar sig på legitimitet i maktutövning (varmed de ungefär torde avse regleringar), förmåner (varmed de torde mena ungefär ekonomiska styrmedel), känslomässiga genom symboler och lärande/uppfostrande (varmed de torde mena ungefär informativa styrmedel).

Björkemarken gör sedan ett tappert försök att reda ut vad bottom-upskolan står för inom implementationsforskningen. Detta är ingen lätt uppgift av två skäl: dels står bottom-up själv för flera olika ståndpunkter, dels är dess synpunkter oftast utklädda som polemik mot en top-downtradition, som förgrovar en ganska stor mångfald av ansatser till något som liknar en nidbild, vilket gör att polemiken kännetecknas av fågelskrämmemisstaget. Björkemarken lyckas heller inte riktigt reda ut begreppen i detta avseende. Det skulle vara intressant att läsa en verkligt kritisk genomgång av denna disput som kännetecknas av att båda skolorna behandlas enligt den popperska generositetsprincipen (principle of charity) och som går ut på att innan attackerna bygga upp positioner som verkligen värd att attackera. Detta förutsätter att analytikern gör ett antal distinktioner: implementeringsanalys ex ante och ex post, implementering som normativt

och empiriskt företag, implementering som idealtypiskt analysinstrument, t.ex. den hierarkiska modellen, versus implementering som empirisk återgivning av verkligheten, implementering som en viss datainsamlingsmetodologi t.ex. snöbollsmetoden, implementering som lokal problemlösning vilken som helst och implementering av en av politiska organ beslutad intervention. Det förutsätter också gärna att polemiken exemplifieras med hänvisning till konkreta undersökningar. Jag har hittills aldrig läst en dylik framställning.

Även i Björkemarkens analys framstår polemiken mellan bottom-up traditionens förespåkare och de s.k. uppifrån och nerhängarna som ganska otydlig, överdriven och delvis också ideologisk. Björkemarken visar emellertid att det finns insikter i botten-upptraditionen som är värda att framhålla (59). Den viktigaste torde vara att den ställer hypotesen att gräsrotsbyråkraten eller adressaten är aktörer som inte handlar mekaniskt utan väljer och vrakar bland olika möjligheter varav det undersökta programmet såsom det sipprar ner är endast en och andra eventuellt nedsipprade offentliga program utgör andra. En annan insikt är betoningen av de interorganisatoriska nätverkens betydelse, en tredje att det finns offentliga program som inte avsedda att genomföras bokstavigt utan som går ut på att göra något som man från toppen inte riktigt vet var det kommer att sluta. En fjärde och sista insikt är att man kan undersöka lokal problemlösning vilken som helst utan att behöver föreliggande någon offentlig politik överhuvudtaget. Möjligen vore det fruktbart för den fortsatta diskussionen att använda sig av typologier av offentlig politik för att reda ut begreppen, åtminstone i den utsträckning som även bottom-uptraditionens förespråkare avser att säga något även om offentlig politik, dvs politik beslutade av den offentliga sektorns organ, och inte bara åtgärder vilka som helst i samhället. Vissa typer av offentlig politik är från början avsedda att förverkligas hierarkiskt på ett helt annat sätt än andra. Statens pensionspolitik och statens forskningspolitik kan tas som två motsatta exempel.

Svaret på botten-uppförespråkarnas hävdande att forskare kan studera lokal problemlösning utan att det finns någon *offentlig* politik eller att det finns offentliga politiker som inte har någon inverkan alls måste till exempel vara ett självklart ja. Samhällsforskare kan studera lokal problemlösning vilken som helst och göra detta på intressanta sätt. Däremot vill jag hävda att det för en *statsvetare* måste vara intressant att fråga sig också i dessa sammanhang om det politiska har någon inverkan. Svaret kan bli nej, men frågan måste rimligen vara helt legitim. Men jag har svårt att föreställa mig att någon begåvad beslutsorienterad implementeringsforskare utan belägg skulle hävda att det politiska alltid har inflytande eller starkt inflytande. I så fall är det dålig forskning och skall behandlas som sådan.

Men polemiken innehåller också intellektuellt bråte som det hade varit välgörande om Björkemarken tydligt tagit avstånd ifrån. Några distinktioner vore värda att beakta t.ex. mellan implementeringsanalys *ex ante*, som ju Elmore, Hargrove och Allison står för, när de talar om implementering som "the missing link" eller "the missing chapter" i policyanalysen, och implementeringsanalys *ex post*, som innebär empiriska undersökningar av faktiskt pågående eller avslutad implementering. Implementeringsanalys *ex ante* innebär ju att exempelvis beslutsfattaren och hennés medhjälpare bör tänka igenom hur ett eventuellt kommande beslut bör implementeras innan beslutet fattas. Denna analys sker i förväg och är normativ. Elmores recept sammanfattas här i slagordet kartläggning baklänges, inte kartläggning framlänges. Detta är något helt annat än att empiriskt studera faktiska implementeringsförlopp. Denna enkla distinktion återfinns inte i Björkemarkens bok troligen beroende på att den heller inte förekommer i debatten.

Björkemarken påpekar med rätta att den beslutsorienterade inriktningen hämtar sin främsta näring ur den representativa demokratis teori och praktik. Det måste rimligen vara en fullt respektabel frågeställning för en statsvetare att undersöka i ett demokratiskt perspektiv om våra representanters beslut verkligen också blir genomförda. Detta har natur-

ligtvis ett teoretiskt egenvärde för utvecklingen av den statsvetenskapliga administrationsläran. Men det har också demokratisk betydelse eftersom den dominerande demokratiformen i västerländska stater är representativ, enligt vilken folket väljer representanter och dessa representanter fattar beslut å medborgarnas vägnar varför det måste vara i varje fall ett medborgarintresse att få klarhet i om besluten omsatts i praktiskt handlande och resultat. Även om den *fråga* som ställs i den beslutsorienterade empiriska traditionen är hur beslutet implementeras så utgår den ju ingalunda ifrån att *svaret* blir perfekt hierarkiskt genomförande, ty det är ju just detta som skall undersökas. Tvärtom är det väl så att det mesta av den beslutsorienterade empiriska implementeringsforskningen funnit att genomförandet tagit andra vägar än som förutsågs i beslutet. Det är ju bland annat därför som implementeringsforskning har karakteriserats som eländesforskning. Vidare kan det ju vara faktorer i tillkomsten av beslutet, i beslutets omgivning eller antecipation av ett beslut som ännu inte formellt hunnit fattas, och alltså inte beslutet självt, som har inverkan.

Av Björkemarkens analys får man intrycket att en myckenhet av polemiken riktar sig mot generella bilder och inte mot konkreta namngivna och exemplifierade studier. Här skulle hon kanske ha kunnat påpeka att det är en sak vad en forskningsinriktning rent logiskt inte förmår åstadkomma, en annan vad den praktiskt inte gör. Det finns ingenting som hindrar att en beslutsorienterad implementeringsforskning ställer frågan om måluppfyllelse uppnåtts i utfallsledet, belägger att sådan måluppfyllelse verkligen kommit till stånd, ställer frågan om detta i så fall beror på den undersökta interventionen, faktorer i interventionens tillkomshistoria eller negativ antecipation av interventionen innan den ännu formellt förelagat, finner att så icke är fallet, ställer frågan om det beror på andra interventioner och program och finner att så var fallet, t.ex. genom att vederbörande gräsrotsbyråkrater använde sig av andra styrmedel och därigenom nådde målet. I min egen studie av markpolitiken i städerna (Vedung 1993) kunde jag konstatera att mark-

villkoret i bostadsfinansieringsförordningen, som jag tog som överordnat beslut, i många kommuner inte tillämpades enligt huvudalternativet, men att kommunerna ändå uppnådde det som var den bakomliggande avsikten med markvillkoret genom att använda sig av det kommunala planmonopolet i byggnadslagen, dvs. ett helt annat styrsystem. Kommunerna var aktörer som kunde välja mellan en hel uppsättning styrmedel som staten ställt till deras förfogande; de var aktörer som medvetet valde en annan form av styrning.

Det finns heller ingenting som logiskt hindrar att forskaren i en beslutsorienterad implementeringsstudie värderar slutresultatet t.ex. mot brukarnas mål, finner att måluppfyllelse föreligger, försöker avgöra om ett bestämt nationellt program producerat eller bidragit till slutresultatet, finner att så icke varit fallet, ställer frågan om andra nationella, regionala eller kommunala offentliga styrsystem bidragit till slutresultatet, finner genom snöbollsintervjuer att så icke varit fallet, ställer frågan om omgivningen i form av exempelvis civila samhället eller marknaden bidragit till slutresultatet och finner genom exempelvis intervjuer med berörda att t.ex. marknadskrafter lett till slutresultatet. Logisk omöjlighet är en sak, praktisk skröplig ofullgångenhet en annan.

I kapitel fem kommer Björkemarkens mest betydande tillskott till utvärderings- och implementeringsforskningen: vad kan implementeringsforskningen bidra med vid utvärderingar. Som jag läser henne menar hon att implementeringsforskning har en stor roll att fylla vid utvärdering och jag instämmer helhjärtat. Jag uppfattar Björkemarken så att implementering kan bidra till dels uppföljning i *kvalificerad mening*, vilket jag ser som en typ av utvärdering. Detta går i litteraturen också under namn som formativ utvärdering eller processanalys. Vid formativ utvärdering kontrolleras om styrningen går åt rätt håll. Avsikten är att ta reda på hur implementeringen förloper för att få fram vad som fungerar väl och vad som fungerar mindre väl i syfte att korrigera interventionen så att den fungerar bättre. I denna mening har implementeringsanalys en stor roll att spela i utvärdering.

Den andra huvudsynpunkten är att implementeringsanalys är ett oundgängligt redskap när utvärderaren skall förklara vad som bidragit respektive inte bidragit till utfall och måluppfyllelse, oavsett om det rör sig om interventionsmål, intressentmål, professionella mål, brukarmål eller andra mål. Här ingår implementering i en långt vidare ansats, där även interventionens tillkomst och interventionens omgivning t.ex. i form av andra interventioner måste beaktas. Även i detta avseende är implementeringsanalys ett oundgängligt redskap. En utvärdering bör ju nämligen inte enbart ställa frågan om en viss kriteriemängd blivit uppfylld utan också hur det kommer sig att den blivit respektive inte blivit uppfylld. Utvärderingar måste ställa förklaringsfrågan. Detta beror på att utvärderingar framför allt har ett praktiskt siktemål; de skall bidra till att interventionen förbättras och alltså komma till användning. För att bli praktiskt användbar måste utvärderingar vara teoretiska och ta upp förklaringsfrågan. Annars vet man ju inte vad som skall åtgärdas.

Så långt håller jag helt med författarinnan. Som jag uppfattar henne tar hon sedan upp ett tredje bidrag, vilket härstammar främst från Benny Hjern, som hävdar att utvärdering skall ske mot brukarnas behov eller mot det underliggande policyproblem, som definieras inte av centrala beslutsfattare utan av aktörer som bevisligen varit inblandade med eller utan formellt mandat (92). I princip är det inget fel på någon av dessa inriktningar men Björkemarkens diskussion av dem skulle ha kunnat vara mer nyanserad. Visst kan man utvärdera mot brukarnas *behov*. Men svårigheten är att fastställa vad som konstituerar ett behov. Rimligen är ett behov något annat än brukarnas uttryckliga önskemål. Behov syftar på något djupare liggande, något objektivt fastställbart. Det blir därmed möjligt att hävda att det finns falska behov, precis som det kan finnas ett falskt klassmedvetande. Vem skall fastställa behov, om behov inte är detsamma som uttryckta önskemål? Här ligger ett problem. Men låt oss anta att detta problem kan lösas eller att man helt enkelt utvärderar mot brukarnas önskemål. Brukarmodellen är då sen länge

en allmänt vedertagen modell för utvärdering av offentlig service, liksom intressentmodellen, måluppfyllelsemodellen, bieffektsmodellen och den professionella modellen. Att dra en lans för brukarmodellen i denna mening är ganska poänglöst.

Betydligt viktigare är en annan fråga om brukarmodellen, som Björkemarken förbigår, nämligen om program *enbart* skall utvärderas mot brukarnas behov eller inte. Enligt min mening vore det orimligt. Det finns många andra vedertagna modeller för utvärdering av offentlig politik, t.ex. intressentmodellen, måluppfyllelsemodellen och den professionella modellen. Varför enbart brukarnas behov? Varför inte den berörda professionens uppfattningar? Och varför inte programmakarnas mål? Den offentliga sektorn måste rimligen i huvudsak styras av medborgarna och medborgarnas representanter, politikerna. Den kan inte utslutande styras av klienternas behov eller uttryckta önskemål. Medborgarna och deras representanter måste rimligen ha ett visst inflytande över penningtilldelningen till offentliga institutioner; det är ju välbekant att klienter hänger sig åt fiskala illusioner. Klienterna kan inte ensamma få bestämma över fängvårdspolitiken; även medborgarna måste få ett ord med i laget. Föräldrar och barn kan inte ensamma få bestämma barnomsorgspolitiken; även medborgarna och deras representanter måste få säga sitt. Det är inte främst skattebetalarna som skall bestämma över skattepolitiken utan medborgarna. Så måste det väl rimligen vara i en representativ demokrati. Brukarna bör ha visst inflytande över den offentliga politiken, det är sant. Studenterna bör ha inflytande över den statligt finansierade akademiska utbildningen. Men de kan inte ha allt inflytande. De professionella, dvs lärarna, och de folkvalda som står för kostnaderna måste också få göra sina stämmor hörda. Den intressanta frågan blir därför hur utvärderingar mot klienternas behov eller uttalade önskemål, som bygger på någon sorts konsumentdemokratisk tanke om kundinflytande, skall vägas mot utvärderingar mot programmål, som bygger på den representativa demokratis ideal, och utvärdering mot professionella mål som bygger på någon sorts tan-

ke om professionell kunskap, skall vägas mot varandra. Detta avvägningsproblem behöver diskuteras i utvärdering av offentlig politik. Och det hade varit intressant att få ta del av Björkemarkens synpunkter på det. Att nöja sig med att hävda att utvärdering skall ske mot brukarmål eller brukarbehov går naturligtvis för sig, men man missar då det verkligt intressanta problemet hur en avvägning skall ske mot andra utvärderingsmöjligheter.

Det andra förslaget i nerifrån-och-uppansatsen är att utvärdera mot underliggande problem. Även detta reser samma fråga som nyss: vems problem? På den här punkten är Björkemarkens diskussion mer inträngande. Enligt min uppfattning är det inte så lätt som att ta brukarnas problem eller gräsrotsbyråkraternas problem. Det finns andra viktiga intressenter i *offentlig* politik, som man inte utan vidare kan kringgå, t.ex. folkrepresentanternas problem eller de professionellas problem. Om det är oklart vad som är problemet, hur gör utvärderaren då? Att problemet är suddigt är ju inget märkligare än att mål eller förväntningar är suddiga. Återstår att forskaren själv vaskar fram problemet och gör det tydligt. Men att hävda att något är ett problem kan inte ske objektivt; det förutsätter någon sorts värdering från utvärderarens sida. Problemet finns ju då inte längre bara där och kan upptäckas. Forskaren har konstruerat det. Därmed har implementeringsforskaren *skapat en egen policy*, för att använda språkbruket i denna tradition, som hon utvärderar emot. Var det detta som var meningen? Jag tror att Björkemarkens diskussion också går i ungefär samma banor som mina på denna punkt.

Det värsta som kan hända en avhandlingsförfattare är att hennes dissertation omärkligt försvinner in i den stora tystnaden. Ett sådant dystert öde kommer inte att drabba Björkemarkens traktat, ty den handlar om en klart formulerad, viktig forskningsfråga: hur implementering skall kunna bidra till utvärdering. Hon ger en värdefull översikt över litteraturen. Inte minst reser avhandlingen flera följdfrågor, som läsaren får lust att ta tag i och fundera vidare omkring. Och det är ett gott betyg för en

prestation som skall utgöra entrén till, inte kulmen på, en forskarbana.

Evert Vedung

FRANCIS FUKUYAMA: *Trust: The Social Virtues and the Creation of Prosperity*. LONDON 1995: HAMISH HAMILTON.

I.

När den österrikiske ekonomen och samhällsvetaren Joseph Alois Schumpeter för drygt 50 år sedan publicerade sin nu klassiska studie *Capitalism, Socialism and Democracy*, formulerade han ett antal fundamentala frågeställningar som starkt kom att påverka samhällsvetenskaplig forskning; frågeställningar, som rörde förhållandet mellan den politiska demokratin och alternativa ekonomiska system (Schumpeter 1950). Finns det något samband mellan socialism och demokrati eller kräver den politiska demokratin ett kapitalistiskt ekonomiskt system? Kräver den politiska demokratin en begränsning av statsmaktens omfattning? Är ett socialistiskt system förenligt med demokrati? Är kapitalism förenligt med demokrati? De frågor Schumpeter ställde var centrala. Resultaten han kom till var emellertid nedslående. Han fann inget samband vare sig mellan socialism och demokrati eller mellan kapitalism och demokrati, och hans resonemang utmynnade i en mycket dystert slutsats: det kapitalistiska systemet underminerade sig självt, kapitalismen var dömd till undergång.

Drygt ett halvt sekel senare publicerar den amerikanske UD-tjänstemannen Francis Fukuyama i tidskriften *The National Interest* en mycket uppmärksamrad och kontroversiell essä med titeln "The End of History?" (Fukuyama 1989); en essä som senare utvecklas till en bok – översatt till svenska med titeln *Historiens slut och den sista människan* (Fukuyama 1992) – och som till sitt innehåll i någon mening kan ses som ett svar på Schum-

peters klassiska frågeställning. Men i stark kontrast till Schumpeters pessimism firar Fukuyama istället den liberala demokratis triumf. Med en neo-hegeliansk historieskrivning blir den världsomspännande liberala revolutionen hos Fukuyama ett uttryck för historiens slut. Vi har genom vårt västerländska marknadsorienterade och demokratiska samhällssystem nått slutstadiet i den historiska evolutionen; systemets invånare blir till sin karaktäristik "den sista människan". Alla andra samhällsformer kommer med tiden att kollapsa och efterhand utmynna i den kapitalistiska liberala demokratin, som den enda bestående samhällsformen och som slutstadium i den historiska processen.

Den deterministiska optimism Fukuyama gav uttryck för utlöste naturligtvis en våldsam debatt och det resonemang han förde väckte en rad invändningar, från såväl filosofiskt och samhällsteoretiskt som politiskt håll. De slutsatser Fukuyama drog framstod som alltför långtgående. Hans tes var dåligt underbyggd, begreppsapparaten var synnerligen oklar och det låg väl mycket hegeliansk determinism till grund för resonemanget. Men tankegången Fukuyama förde fram var på sätt och vis inte ny. Vi finner i den samhällsvetenskapliga historien flera exempel på liknande idealistiska idéer, om än kanske inte med samma deterministiska inslag. En parallell kan dras till 1950- och 1960-talen och den internationella diskussion som fördes kring tesen om ideologiernas död, med Seymour Martin Lipset som dess kanske mest kände internationelle förespråkare och med Herbert Tingsten som i Sverige kraftfullt drev samma tes. Tingstens beskrivning av vad han kallade "den lyckliga demokratin" rymmer på sätt och vis en del likheter med Fukuyamas beskrivning av samhället som det såg ut vid historiens slut, även om Tingsten slutsatser inte var lika långtgående, lika kategoriska och lika internationalistiska (Tingsten 1967).

Nyckelbegreppet i *Historiens slut* var termen "equal recognition", eller snarare, människans strävan efter "equal recognition". Den långa längtan att blir respekterad och erkänd är, menade Fukuyama, ett uttryck för människans

mest grundläggande egenskaper eller drifter och är som sådan en av den historiska processens främsta drivkrafter. Och enligt Fukuyama är det endast inom ramen för den liberala demokratin som denna drift kan institutionaliseras och ta sig civiliserade uttryck. Kampen efter erkännande, som tidigare i historien utmynnat i krig, konflikt och samhällens undergång, har genom den liberala demokratin försorg kanaliserats över till den ekonomiska sfären och där kunnat leva ut i civiliserade former inom ramen för marknadsekonomin. Med Albert Hirschmans terminologi har "passionen", som tidigare dominerat och lett till destruktiv konfrontation, vid historiens slut ersatts av "intressen" – ekonomiska intressen – som inom det marknadsekonomiska systemet kan hanteras under civiliserade former (Hirschman 1977).

Tanken på marknadsekonomin som ett civiliserande inslag i samhällsbilden är emellertid inte heller den särskilt ny. Fukuyama bygger här vidare på en klassisk liberal idétradition med rötter hos Montesquieu, Adam Smith och Alexis de Tocqueville. "The spirit of commerce brought with it frugality, economy, moderation, work, prudence, tranquillity, and order", skriver Kukathas & Lovell med en hänvisning till "Democracy in America", Tocquevilles berömda betraktelse av det amerikanska 1800-talssamhället (Kukathas & Lovell 1991: 23). Något århundrade tidigare hade Montesquieu konstaterat: "Commerce cures destructive prejudices, and it is an almost general rule that everywhere there are gentle mores, there is commerce and that everywhere there is commerce, there are gentle mores." (Montesquieu [1758] 1989:338) Det intressanta här, som vi återfinner i den klassiska liberalismen och som i någon mening genomsyrar Fukuyamas resonemang, är synen på marknadsekonomin som inte endast ett system av vinstmaximerande, profithungriga, ekonomiskt-rationella aktörer, utan som ett system i hög grad bestående också av normer, beteendemönster, sedvänjor och traditioner. Marknaden omges härvidlag av ett slags informella spelregler, vilka styr och begränsar beteendet på marknaden; spelregler som successivt växt fram och

etablerats under lång tid. Den moderna liberala demokratin som uppstår vid historiens slut är således inte helt modern, utan bygger på gamla normer, vanor och traditioner.

II.

Synen på marknadsekonomin som ett i grunden socialt system för oss över till Fukuyamas senaste bok: *Trust: The Social Virtues and the Creation of Prosperity*. Man kan säga att Fukuyama här ger ett namn åt det civiliserande inslag i marknadsekonomin han så utförligt beskriver i *Historiens slut*, och sätter detta i relation till effektiviteten i det demokratiska och marknadsekonomiska systemet. Som titeln antyder vill han hävda att den liberala demokratin i stor utsträckning består av "trust", eller tillit, och är beroende av detta för sin funktion och framgång. Starkt förenklat är Fukuyamas övergripande och vidlyftande tes den, att ekonomier med en hög grad av "trust", ekonomier med ett stort inslag av tillit, tenderar vara effektivare, mer anpassningsbenägna och följaktligen också mer välståndsbringande än ekonomier med ett lågt inslag av tillit. Och även om det är mycket ekonomi och lite demokrati i Fukuyamas senaste bok, så kan även denna i någon mening ses som ett försök att svara på Schumpeters klassiska frågeställning.

I *Trust* bygger Fukuyama, liksom tidigare, vidare på en klassisk liberal tradition men han för också in ett komunitärt element i analysen. Diskussionen kretsar mycket kring företeelser som civiltkultur, civilsamhälle, medborgaranda och socialt kapital. I sann komunitär anda riktar han också stark kritik mot den moderna nationalekonomin och det neoklassiska paradigmatets hegemoni i ekonomisk teori. I Fukuyamas värld är individer inte fullt ut rationella nytto-maximerare, informationen är inte fullständig, informationen är inte perfekt fördelad o s v, utan individer agerar snarare med en begränsad rationalitet och utifrån ofullständig och asymmetriskt fördelad information. Individer agerar inte heller i strikt individuellt intresse utan har även andras intressen i åtanke: familjens intresse, gruppens intresse, nätverkets intresse, grannskapet in-

tesse etc. Marknadsekonomi innehåller således ett betydande socialt element, något som för övrigt Adam Smith tidigt insåg, men som den moderna neoklassiska analysen helt bortsett ifrån.

Med utgångspunkt i en kritik av den neoklassiska nationalekonomi för Fukuyama fram fyra centrala, delvis överlappande, begrepp som grund för sin analys: tillit, socialt kapital, "spontaneous sociability" och "civic virtues". Det första begreppet, tillit, representerar ett slags ömsesidig tilltro mellan aktörer i samhället, ett slags beteendekoder som genomsyrar det sociala livet och som begränsar individers handlande. Tillit är, skriver Fukuyama, "the expectation that arises within a community of regular, honest, and cooperative behaviour, based on commonly shared norms, on the part of other members of that community" (Fukuyama 1995:25). Förekomsten av tillit är därvidlag svårt att direkt påverka. Det skall ses som en nedärvd moralisk-etisk princip snarare än som något flyktigt beteendemönster, och tillit blir i så måtto huvudsak kulturellt betingat. Den historiska dimensionen i Fukuyamas resonemang framträder här tydligt.

Fukuyamas andra centrala begrepp, socialt kapital, får en något vidare innebörd: "Social capital is a capability that arises from the prevalence of trust in a society or in certain parts of it ... Social capital differs from other forms of human capital insofar as it is usually created and transmitted through cultural mechanisms like religion, tradition, or historical habit" (Fukuyama 1995:26). Som komplement till den klassiska uppdelningen mellan fysiskt kapital, finansiellt kapital och humankapital, lägger således Fukuyama, med en direkt referens till Robert Putnam, ytterligare ett element: det sociala kapitalet (jfr Putnam 1993). Till skillnad från andra former av kapital kan man emellertid inte skapa eller forcera fram ett socialt kapital. Det växer istället fram gradvis och är det långsiktiga resultatet av en historisk socialiseringsprocess.

Fukuyamas tredje begrepp, "spontaneous sociability", är intimt förknippat med det sociala kapitalet. Med en uppenbar parallell till be-

greppet civilt samhälle, utgör den spontana sociabiliteten "a subset of social capital ... [It is] the capacity to form new associations and to cooperate within the terms of reference they establish. Spontaneous sociability ... refers to that wide range of intermediate communities distinct from the family or those deliberately established by governments" (Fukuyama 1995:27). Intressant nog ansluter sig Fukuyama här till en i huvudsak lockeansk syn på det civila samhället trots sin i övrigt hegelianska framtoning. Hos Locke stod staten och civilsamhället oberoende av varandra, men där det civila samhället framstod som normativt suveränt. Hos Hegel rådde istället en symbios mellan staten och civilsamhället, det ena kunde inte fungera utan det andra.

Slutligen laborerar Fukuyama också med begreppet "social virtues" – sociala dygder – som representerande ett slags informellt normsystem. Resonemanget här uppvisar betydande likheter med Max Webers klassiska analys i *Den protestantiska etiken och kapitalismens anda* (Weber 1978). Det finns vissa etiska vanor eller kulturella dygder, menar Fukuyama med direkta referenser till Weber, som är fundamentala för kapitalismens funktionssätt; dygder som starkt korrelerar med etiken i den protestantiska läran. I den mening som är det kulturella element som lägger grunden för en viss typ av ekonomiskt beteende och inte, som exempelvis Marx bestämt hävdade, underliggande ekonomiska krafter som skapar kultur.

III.

I likhet med vad som var fallet med *Historiens slut*, så finns i *Trust* ett betydande precisionsproblem. De resonemang Fukuyama för är övergripande och abstrakta och analysen företas genomgående på en mycket hög analysnivå. De begreppsdistinktioner som görs är inte särskilt klara och begreppen Fukuyama använder blir stor utsträckning överlappande. Samtidigt är relationen mellan de olika begreppen oklar. Tillit utgör enligt Fukuyama en förutsättning för att det sociala kapitalet skall kunna byggas upp, men tillit blir också i resonemanget en del av det sociala kapitalet. Lika-

så används de olika begreppen synonymt med varandra. Det hela gör att man till slut står frågande till vad som egentligen är tillit, vad som egentligen är socialt kapital, vad som är kultur etc, och hur man i förlängningen skall tolka relationen mellan dessa olika element.

Men låt oss acceptera denna begreppsoklarhet och låt oss använda tillit som ett aggregerat begrepp omfattande alla dessa olika element. Vad är då poängen med Fukuyamas resonemang? Jo, förekomsten av tillit har betydande implikationer för vilken typ av ekonomiskt system som skapas i ett samhälle och hur effektivt och framgångsrikt detta system är. Finns det mycket tillit i ett samhälle – är det sociala kapitalet stort – är det, menar Fukuyama, lättare att företa ekonomiska transaktioner. Kostnaderna för att sluta ett kontrakt, övervaka ett kontrakt, upprätthålla ett kontrakt osv – helt enkelt kostnaderna för att samarbeta – blir lägre då tilliten är omfattande. Transaktionskostnaderna – för att använda en annan terminologi – minskar i takt med att tilliten ökar. Omvänt är det betydligt kostsammare att genomföra ekonomiska transaktioner i samhällen med låg tillit. Avtal måste specificeras noggrant, resurser måste läggas ner på att övervaka och upprätthålla kontrakt – man kan helt enkelt inte lita på sin motpart, transaktionskostnaderna är höga. Var och en som är bekant med arbeten av nationalekonomer som Ronald Coase, Douglass North och Oliver Williamson känner här tydligt igen resonemangen. Det intressanta, men också komplexa i Fukuyamas analys, är emellertid att tilliten, och följaktligen transaktionskostnaderna, i hög grad blir kulturberoende. I övrigt tillför han mycket lite.

Vid sidan av att mängden tillit påverkar transaktionskostnader i det ekonomiska systemet, så har den också en annan betydelse – det är här Fukuyama för in någonting nytt i diskussionen. Mängden tillit påverkar även företagsstrukturen, dvs det sätt på vilket en ekonomi är organiserad och hur ägandeförhållandena i ekonomin ser ut. Samhällen med mycket tillit, vad Fukuyama kallar "high-trust" samhällen, domineras av stora, privatägda och professionellt styrda företag. Dessa företag är innovati-

va i sin organisationsstruktur, de är flexibla och anpassningsbenägna och de har lätt för att införa organisatoriska förändringar. De tenderar därför bli drivkrafter eller motorer i den ekonomiska utvecklingen. Dessa företag har dessutom bildats och verkar utan inblandning från statsmaktens sida.

Samhällen med litet inslag av tillit – "low-trust" samhällen eller familjära samhällen – domineras däremot av antingen små familjeföretag, som inte förmår växa utanför familjens kontroll, eller av stora statliga företag eller av företag under statlig kontroll. Den dominerade ekonomiska enheten är här familjen, där nära sociala relationer inom familjen eller inom vänskapsgruppen utgör grunden för tillit. Följaktligen har man i det familjära samhället svårigheter att bilda stora organisationer som sträcker sig utanför familjens ram. Staten får därför gå in och sörja för framväxten av stora konkurrenskraftiga företag; statsintervention blir enda sättet att skapa storskaliga industrier. Denna distinktion mellan högtillit- och lågtillitssamhällen används genomgående i Fukuyamas analys. Implicit i diskussionen finns emellertid även ett tredje element, vad jag vill kalla "non-trust" samhällen. "Non-trust" samhället är till skillnad från det familjära samhället ett starkt individualistiskt, närmast egoistiskt samhälle och präglas av kriminalitet, korruption och maffiaverksamhet. Transaktionskostnaderna är härvidlag synnerligen höga.

I Fukuyamas resonemang finner vi tre olika former av socialiseringsvägar – familjen, civilsamhället och staten – som korresponderar med tre typer av ekonomisk-organisatoriska arrangemang: familjeföretaget, det stora aktiebolaget och det statliga företaget. Med familjen och de nära vänskapsbanden som dominerande socialiseringsväg blir det lilla familjeföretaget korresponderande ekonomisk enhet. Det civila samhället och frivilligorganisationer, som står utanför de nära vänskapsbanden, korresponderar med det professionellt styrda aktiebolaget. Med staten som dominerande socialiseringsväg blir det statsägda eller statssubventionerade företaget korresponderande ekonomisk enhet. Poängen som

Fukuyama för fram är att det första och tredje paret av element framstår som starkt relaterade till varandra. Lågtillitsamhället, som domineras av familjära band, har svårt att bilda stora organisationer på egen hand. Staten får därför gå in och svara för framväxten av stora industriella enheter. I högtillitsamhället däremot har statsmakten i detta avseende en underordnad roll.

IV.

Av Fukuyamas två övergripande hypoteser följer att han måste visa två saker: dels att ett samhälle är ett högtillitsamhälle respektive lågtillitsamhälle, dels att den ekonomiska strukturen ser ut på ett visst sätt. Den första delen blir starkt influerad av Robert Putnam – efter Putnams nu klassiska studie av 1970-talets regionreformer i Italien (Putnam 1993) – och Fukuyama söker sig här långt tillbaka i historien för att fastställa huruvida ett samhälle präglas av hög eller låg tillit. Det blir ett slags *Annales*-skolans *la longue durée* han använder för att söka rötterna till det sociala kapitalet (jfr Burke 1992). Mer konkret består Fukuyamas analys av ett försök att kartlägga familjestrukturen i ett antal länder och dess utveckling genom historien. Något förenklat kan man säga att om familjebanden traditionellt varit starka och dominerat de sociala relationerna i ett samhälle, så är det ett lågtillitsamhälle. Om däremot andra sociala strukturer dominerat – grannskapsförhållande, frivilligorganisationer etc – är det frågan om ett högtillitsamhälle. Det framgår emellertid inte huruvida detta är ömsesidigt uteslutande kategorier eller om man kan tänka sig en kombination av exempelvis både en stark familjär prägel och ett starkt civilsamhälle. Resonemanget framstår här som något oklart och Fukuyama problematiserar inte nämnvärt förhållandet mellan de olika kategorierna.

Att studera huruvida den ekonomiska strukturen ser ut på ett visst sätt förefaller däremot något lättare. Fukuyama begränsar här analysen till två huvudsakliga dimensioner. Dels använder han sig av ett storlekskriterium, där företagsstorleken jämförs mellan länder, dels för han in en ägandedimension och undersöker

om företagen är privata eller statliga, och i förlängningen också i vilken utsträckning företagen är statssubventionerade eller inte. Även i denna delen av Fukuyamas analys finns emellertid betydande problem. Ägandestrukturer är ofta högst komplexa och vanligtvis allt annat än transparenta. Det förefaller hart när omöjligt att på en så aggregerad nivå återge en realistisk bild över dessa förhållanden. Likaså kan subventioner ifrån staten, såväl direkta som indirekta, och statsintervention i ekonomin ta sig många olika uttryck. Fukuyamas kategorier blir här alltför enkla och idealiserade, även om de naturligtvis skall betraktas som ett slags analytiska arketyper.

I gruppen högtillitsamhällen placeras Fukuyama Japan, Tyskland och USA. Vid en första anblick kan det förefalla något paradoxalt att jämföra USA och Japan, två samhällen som man vanligtvis betraktar som lite av varandras motsats. Japan beskrivs ofta som ett grupporienterat samhälle med ett stort statligt inflytande över ekonomin, medan USA, i kontrast därtill, vanligtvis beskrivs i termer av individualism. Så är emellertid inte fallet, menar Fukuyama. Båda dessa länder är högtillitsamhällen och karaktäriseras av stora nätverk av frivilligorganisationer. I USA av kyrkor, välgörenhetsorganisationer och ett omfattande klubbväsende; i Japan av skiemoto-grupper, olika religiösa sammanslutningar och konstsammanslutningar. Den japanska ekonomin är inte heller så statscentrerad som man föreställer sig. Visserligen har staten spelat en förhållandevis stor roll i ekonomin, åtminstone om man jämför med USA, men i relation till många andra länder är statens inflytande litet. Och idag är, enligt Fukuyama, statens direkta roll i den japanska ekonomin mycket begränsad. Följaktligen domineras både den japanska och amerikanska ekonomin av stora privata ägda företag. Dessa företag växer fram tidigt i ländernas historia, de är flexibla och innovativa i sin organisationsutformning och ägandet står ofta separerat från företagsledningen. Familje-, släkt- och vänskapsband har en underordnad betydelse.

Det starka civila samhället i Japan och USA har en mycket lång tradition och förmågan till

spontan sociabilitet har därvidlag djupa historiska rötter. I Japans fall går det tillbaka dels till den japanska familjestrukturen, som aldrig varit särskild dominerande, dels till den japanska feodalismens speciella karaktär. Lojaliteten i det japanska samhället har ofta legat utanför familjen och varit riktad mot olika former av professionella sammanslutningar snarare än mot släkt och vänner. I USA finner vi tillitstrukturens rötter främst i det protestantiska religiösa arvet med dess omfattande sektstruktur och civila verksamhet. Grunden till det sociala kapitalet ligger i detta civilitetens och medborgarskapets Amerika, såsom det fostrats och formats genom de religiösa organisationernas försorg.

Det samma gäller här för Tyskland, som också blir ett högtillitsamhälle i Fukuyamas analys. Ända sedan medeltidens köpmannasammanslutningar och skråväsen, som växte fram i de nordtyska handelsstäderna, har det tyska samhället genomsyrats av civila organisationer och frivilliga sammanslutningar. Dessa utvecklade civila band har överlevt Hitlerväldet och är fortfarande starkt förankrade i det tyska samhället. I linje med Fukuyamas hypotes domineras följaktligen även den tyska ekonomin av stora framgångsrika privata företag, som står självständiga från familjeband och statligt inflytande.

Värre är det då med lågtillitsamhället, där Fukuyama placerar det kapitalistiska Kina och kinesiskdominerade länder som Sydkorea och Taiwan samt de latinskt-katolska Frankrike och Italien. I kontrast till det civila högtillitsamhället är lågtillitsamhället, som sagt, starkt familjärt till sin karaktär och saknar nätverk av sammanslutningar mellan familjen och staten. Det civila samhället framstår som svagt utvecklat – det sociala kapitalet är litet. Tydligast framträder detta i Kina och, i enlighet med Putnams tes, i södra Italien. I Kinas fall hänger det samman med den uråldriga traditionen av familjens överhöghet och med den starka betoningen på släktskapet som grund för varje social relation. Man litar helt enkelt inte på någon utanför familjen. Det samma gäller för Italien, åtminstone i de centrala och, som sagt, de södra regionerna. Familjen är traditionellt sett

den helt dominerande enheten och familjeband och släktband utgör fortfarande den väsentliga grunden för ekonomiska relationer. Också i Frankrike finner vi motsvarande tendenser, även om förhållandet där är något annorlunda. Det franska samhället framstår inte som lika familjeorienterat som exempelvis samhället i södra Italien. Det fanns en gång, precis som i Tyskland och i USA, ett utbrett nätverk av frivilligorganisationer, men till följd av en omfattande centralisering av makten underminerades det civila samhället. Resultatet har blivit att man idag står med ett underskott i det sociala kapitalet. I enlighet med Fukuyamas hypotes domineras de kinesiskpräglade ekonomierna, Italien och Frankrike följaktligen av små familjebaserade företag eller av statligt ägda eller statssubventionerade storindustrier. Dessa stora lågtilliftföretag är samtidigt rigida i sin organisationsstruktur och har svårt för att anpassa sig till ändrade förutsättningar. Inslaget av privatägda och professionellt styrda storföretag är mycket begränsat.

Den övergripande slutsatsen Fukuyama drar är att dessa lågtillitsamhällen i framtiden kommer att ha svårt att hävda sig i en situation av tilltagande ekonomisk internationalisering och av ökande internationell konkurrens. Högtillitsamhället däremot – med sin anpassningsbenägna och flexibla organisationsstruktur – kommer även fortsättningsvis dominera världsekonomin. Den kulturbetingade tilliten, det kulturbaserade sociala kapitalet, utgör således en synnerligen viktig komparativ fördel i världsekonomin.

V.

Lyckas då Fukuyama empiriskt belägga sin tes? Nej, jag tror inte det. Hans empiriska genomgångar är alltför summariska och de slutsatser han drar blir alltför långtgående. Hans omfattande generaliseringar är också tämligen okänsliga även för betydande empiriska avvikelser, vilket blir tydligt inte minst när man beaktar den japanska statens komplicerade förhållande till den japanska ekonomin (se exempelvis Johnson 1982), eller den domineran-

de ekonomiska strukturen i norra Italien (jfr Leonardi 1995). Det enda man kan säga att Fukuyama i någon mening fastställer är karaktären på företagsstrukturen i de olika länderna, även om inte heller detta resonemang framstår som invändningsfritt. Att företagsstrukturen sedan skulle ha betydande inverkan på, som titeln antyder, "the creation of prosperity", på välståndskapandet generellt, är nog en alltför vidlyftig tolkning. En snabb titt på tillväxstatistiken i världen visar, att bland de fem länder som haft störst ekonomisk tillväxt i världen sedan 1945 återfinns just Frankrike och Italien. Dessa är idag världens fjärde respektive femte rikaste land. Den ekonomi som växt mest under de senaste 15-20 åren är den kinesiska, om än från en mycket låg nivå. Om Fukuyama vill påvisa att graden av tillit har något att göra med ekonomisk tillväxt och skapande av välstånd så kunde han inte ha gjort ett sämre urval av länder. Samtidigt måste man ställa sig tveksam till sökandet efter en enda tillväxtskapande institution. Rimligtvis är det en kombination av institutioner och åtgärder som leder till ekonomisk tillväxt.

Fukuyamas historiska analys av rötterna till det sociala kapitalet och tillitstrukturens framväxt är visserligen mycket intressant, men jag tror inte heller här att han lyckas övertyga särskilt många. Det finns, som sagt, ett uppenbart precisionsproblem i hans abstrakta teoretiska resonemang, ett precisionsproblem som återspeglas i den konkreta empiriska analysen. Det finns också inslag av cirkelresonemang, vilket delvis är en följd av att hans begreppskategorier överlappar varandra. Vad är det som egentligen lägger grunden för tillit? Vad är det som initialt sett skapar ett socialt kapital? Vilka institutioner är det som egentligen är betydelsefulla? Hur lokaliserar vi dessa i historien? Vilka "långa linjer" i *Annales*-skolans mening skall vi dra? Hur skall vi dra dessa linjer? Fukuyama ger inte svar på någon av dessa frågor.

Trots detta bör man inte helt avfärda *Trust: The Social Virtues and the Creation of Prosperity*. Boken har ett begränsat vetenskapligt värde men ger samtidigt mycket stimulerande och tankeväckande läsning. Perspektivet är

svindlande, tankegången fascinerande och Fukuyama vågar, liksom tidigare, bryta invanda tankemönster och ifrågasätta etablerade sanningar. Det är också en mycket välskriven bok, om än med en hel del upprepningar. Och precis som var fallet med *Historiens slut* ligger den också rätt i tiden – Francis Fukuyama har en "Fingerspitzengefühl" som få andra.

Björn Badersten

Referenser

- Burke, Peter, 1992. *Annales-skolan: En introduktion*. Göteborg: Daidalos.
- Fukuyama, Francis, 1989. The End of History, *The National Interest*, no. 16, s 3-18.
- Fukuyama, Francis, 1992. *Historiens slut och den sista människan*. Stockholm: Norstedts.
- Hirschman, Albert O. 1977. *The Passions and the Interests: Political Arguments for Capitalism before its Triumph*. Princeton: Princeton University Press.
- Johnson, Chalmers, 1982. *MITI and the Japanese Miracle: The Growth of Industrial Policy, 1925-1975*. Tokyo: Charles E. Tuttle Co.: Publishers.
- Kukathas, Chandran & David W. Lovell, 1991. "The Significance of Civil Society", s 18-40 i Kukathas, Chandran, David W. Lovell & William Maley (eds.), *The Transition from Socialism. State and Civil Society in the USSR*. Melbourne: Longman Cheshire Pty Limited.
- Leonardi, Robert, 1995. "Regional Development in Italy: Social Capital and the Mezzogiorno", *Oxford Review of Economic Policy*, vol. 11, no. 2, s 165-179.
- Montesquieu, Charles de Secondat, [1758] 1989. *The Spirit of the Laws*. (Translated and Edited by Cohler, Anne M., Basia Carolyn Miller, Harold Samuel Stone. Cambridge Texts in the History of Political Thought.) Cambridge: Cambridge University Press.
- Schumpeter, Joseph A., 1950. *Capitalism, Socialism and Democracy*, 3rd ed. New York: Harper and Row.
- Tingsten, Herbert, 1967. *Från idéer till idyll: Den lyckliga demokratin*. Stockholm: Bokförlaget PAN/Norstedts.
- Weber, Max, 1978. *Den protestantiska etiken och kapitalismens anda*. Lund: Argos.

THEDA SKOCPOL. *Protecting Soldiers and Mothers. The Political Origins of Social Policy in the United States*. Cambridge 1992: Belknap Press of Harvard University Press.

ARNLAUG LEIRA. *Welfare states and working mothers. The Scandinavian experience*. Cambridge 1992: University Press.

ROBERT G. MOELLER. *Protecting Motherhood. Women and the Family in the Politics of Postwar West Germany*. Berkeley 1993: University of California Press.

DIANE SAINSBURY (RED.). *Gendering Welfare States*. London 1994: Sage.

Under de senaste åren har en strid ström av böcker kommit som alla på ett eller annat sätt granskar välfärdsstaten ur ett köns/genusperspektiv. En gemensam faktor för denna forskning är att den genom att lyfta fram könspektivet belyser tidigare forsknings könsblindhet. Det står idag klart att en stor brist i den dominerande välfärdsdiskursen är att den i regel inte problematiserat den samhälleliga organiseringen av förhållandet mellan könen, eller mellan den produktiva och reproduktiva sfären. Denna forskning vilar på ett implicit antagande om den manlige familjeförsörjaren ('the male bread-winner'), som norm för välfärdsstaten. Att principen om enförsörjarfamiljen står i motsättning till andra principer om individualism och universalism, som liksom välfärdsstaten utvecklades i samband med demokratiseringen och det moderna samhällets framväxt, uppmärksammas inte.

I inledningen till *Gendering Welfare States* skriver Diane Sainsbury "mainstream researchers have largely ignored feminist scholarship, and feminists have primarily engaged in a critique of mainstream analysis" (s 1). Syftet med Sainsburys antologi är att "incorporate gender into the comparative analysis of welfare states – by drawing on a broad spectrum of insights from both feminist and mainstream research" (s 1). Något som jag också finner hos de övriga författarna i denna översikt. Ge-

mensamt för dessa böcker är att de lämnat den traditionella välfärdsforskningens upptagenhet med relationen mellan stat och marknad till förmån för relationen stat-marknad-familj. I de böcker jag presenterar är det framförallt statens förhållande till kvinnor som mödrar/hustrur och arbetstagare som står centralt.

I *Protecting Soldiers and Mothers* visar Theda Skocpol hur köns/genusperspektivet (gender perspective) kan utöka kunskapen och förståelsen för varför USA aldrig utvecklade en arbetarklassorienterad socialdemokrati och varför en utveckling mot en europeiskinspiread välfärdsstat blockerats. Det är fel, hävdar Skocpol, att ta 1930-talet som utgångspunkt för att förklara den amerikanska välfärdsstatens framväxt. Tvärt emot den utbredda föreställningen om USA om en eftersläpande vad gäller socialpolitik visar Skocpol att också USA var en gryende välfärdsstat. Mellan 1870 och 1920 introducerades en rad socialpolitiska åtgärder som inte, till skillnad från i Europa, baserade sig på (den manliga) arbetarklassen utan snarare på grupper av förtjänstfulla samhällsgrupper (deserving poor) som f.d. soldater och mödrar.

In an era when many industrializing Western nations were launching fledgling paternalist welfare states for workers – that is, sets of regulations and benefits devised by male bureaucrats and politicians for the good of male wage earners and their dependents – the United States sought to help not workers but soldiers and mothers (s 525).

Pensioner och andra förmåner var knutna till deltagande i amerikanska inbördeskriget. Dessa övergick aldrig till offentligt finansierade förmåner för alla lönearbetare och beroende familjemedlemmar (alltså hustrur och barn). Detta första välfärdssystem dog ut med krigsgenerationen och ersattes inte av andra reformer förrän under New Deal-perioden på 1930-talet. Däremot inrättades i de amerikanska delstaterna olika typer av välfärdsförmåner som kunde ha bidragit till att utveckla en *maternalistisk välfärdsstat*, alltså reformer utgående från kvinnor i deras egenskap av mödrar eller potentiella mödrar.

During the Progressive Era and the early 1920s, a nascent maternal welfare state began to come together in the United States, emerging in the space left open by the absence of civil bureaucracies and a strong working-class movement (the forces that were creating paternalist welfare states in other nations) (s 522).

Begreppet maternalistisk välfärdsstat förefaller mig en aning problematiskt. Maternalistisk kan leda tankarna till kvinnokraft, till ett moderskap på kvinnors och barns villkor utformat av kvinnorna själva. Maternalism kan också ha samma negativa konnotation som paternalism, d.v.s. en förmyndarmentalitet där kvinnorna ges ett visst skydd av staten, i detta fall genom kvinnliga byråkrater, men ingen autonomi eller inflytande. Det tycks snarare vara maternalism i den andra betydelsen som var aktuell i USA, även om Skocpol glider något mellan båda tolkningarna.

Inrättandet av moderspensioner (mothers' pensions) är en av de centrala reformer Skocpol analyserar utförligt. Moderspensionen innefattade först och främst änkor och i vissa fall förtjänstfulla ensamstående mödrar. Kraven på sociala reformer drevs av olika kvinnogrupper, främst av medelklasskaraktär. Det fanns här en vision om att moderspensionen skulle ses som en slags medborgarskapslön. Syftet var att behövande och förtjänstfulla kvinnor (de goda mödrarna) inte skulle tvingas lämna sina barn till institutioner. Skocpol skriver att "public aid would go only to mothers deemed – after careful investigation – to be able and willing to keep good homes. Yet for such worthy impoverished mothers, public aid was intended to be honorable and adequate, a predictable salary of sorts for public service, and certainly not a demeaning form of charity or poor relief" (s 465).

Skocpols styrka ligger i att hon på ett utmärkt sätt visar hur processen från kvinnogruppernas påtryckningsaktiviteter och opinionsbildning till beslutsfattande och implementering blir formade av specifika statliga arrangemang och de politiska institutionerna. I denna process framgår hur de från början någorlunda kvinnovänliga kraven transformeras

och anpassas till ett patriarkalt medelklassamhälles värderingar.

I *Protecting Motherhood* tar Robert G. Moeller sin utgångspunkt i perioden efter andra världskrigets slut. Bokens centrala frågeställning är hur Västtyskland har rekonstruerat relationen mellan könen i rekonstruktionen av den nya federala republiken. Författaren hävdar att "in any adequate account of postwar German history, gender must be a central analytic category. It analyzes key elements of the national politics of *Frau* and family in the postwar years and the forces shaping the political rhetorics available for describing relations between women and men" (s 4). Debatter om bl.a. den nya konstitutionen, familjelagstiftning och kvinnors arbete har gett underlag för analysen.

Moeller framhåller betydelsen av mäns överrepresentation och dominans i parlament, regering, partier, fackförbund och i medicinska och akademiska yrken. Det var män som dominerade i debatten och beslutsfattandet om familje- och kvinnopolitiken. Detta betydde, menar författaren, att "when men specified their conceptions of women's rights and needs they were also defining themselves and their vision of a just society" (s 6 f).

Det intressanta och viktiga med Moellers analys är att han tydligt visar att kvinnors och mäns förhållande till varandra likaväl som till stat och marknad inte är resultatet av någon "naturlig" utveckling utan av politiska debatter och beslut. Andra världskriget efterlämnade många splittrade familjer och kvinnoöverskott. Många kvinnor hade klarat sin och barnens försörjning på egen hand. Återföreningen med mannen blev inte alltid så lätt med många skilsmässor som följd. Att återställa familjen för att etablera en stabil social ordning blev ett politiskt mål.

Resultatet blev en institutionalisering av den eviga spänningen mellan kvinnors och mäns lika rättigheter och kvinnors särskilda skyldigheter och uppgifter i familjen och som mor. I den nya grundlagen garanterades kvinnorna å ena sidan fullständiga och lika rättigheter med männen, men å andra sidan skulle de vara

"parts of families that would constitute the *Lebensraum* where a new political order would have its foundations" (s.70 f). Den familjerättsliga lagstiftningen, som hade sitt ursprung i Weimarrepubliken, var mycket patriarkal. Exempelvis hade maken rätt att avbryta sin makas anställningskontrakt. Den gifta kvinnan var underkastad särskilda regler som tillförsäkrade mannens överordning.

På politisk väg skapades efter andra världskriget förutsättningarna för den manlige en-försörjarfamiljen. Enligt Moeller var detta ett försök att återskapa "den normala familjen". Emellertid byggde detta på en idé om en familj som sällan existerat i verkligheten, inte heller före andra världskriget.

The "normal family" of a heterosexual couple financially supported by a male wage seldom existed in the Kaiserreich or Weimar; few families could survive on one income, and households headed by women who had dependents and were widowed, never married, or divorced were no unique product of the Second World War. At least for the working class, the family assumed in state social policy of the fifties could not be reestablished because it had never existed (s 213).

Visserligen fanns det starka kvinnliga röster som motsatte sig den utveckling som var på gång, men de hade inte mycket inflytande över de avgörande besluten. Moeller konstaterar att socialpolitiken formulerades i termer av att kvinnorna i sin egenskap av mor eller potentiell mor måste skyddas. Moeller tolkar detta som ett sätt för männen att glömma det förgångna, genom att nu bygga ett samhälle där kvinnor och barn skulle stå under deras beskydd ("protection"). Men i förlängningen på en samhällskonstruktion som bygger på att beskydda kvinnor finns risken att beskyddet övergår i förtryck och underordning.

Accompanying the construction of woman as 'protected/dependent/subordinate' is the construction of man as protector/independent/superior. The relentless emphasis on the metaphor of protection in the fifties only belied the doubts and anxieties of men who had been

unable to protect women and the family in the Second World War (s 222).

Moellers sätt att ställa just *relationen* mellan könen i fokus är mycket fruktbart och spännande. Allt för ofta talar vi om könsperspektiv eller genusperspektiv, medan vi i själva verket menar kvinnoperspektiv.

Av Kirsten Scheiwes bidrag "German Pension Insurance, Gendered Times and Stratification" och Traute Meyers bidrag "The German and British Welfare States as Employers: Patriarchal or Emancipatory?" i *Gendering Welfare States* framgår att Tyskland också idag är en välfärdsstat uppbyggd kring den manliga normens överhöghet. Enligt Meyers har välfärdsstaten å ena sidan bidragit till att öppna vägar för kvinnligt förvärsarbete, men å andra sidan kvarstår många hinder som gör det speciellt svårt för mödrar att kombinera lönarbete och hemarbete.

Kvinnors förvärsarbete har således försvårats, genom den konstruktion den tyska välfärdsstaten antagit, samtidigt som många av välfärdsförmånerna är kopplade till deltagande på arbetsmarknaden. Pensionssystemet har alltid betraktats som en av kärnpunkterna i välfärdsbygget. I Sverige liksom i många andra länder grundar sig pensionssystemet både på det universella medborgarskapet (folkpensionen) och på insats på arbetsmarknaden (intjänade ATP-poäng). Scheiwe framhåller att i Tyskland är pensionen mycket starkt kopplad till insats på arbetsmarknaden.

German pension law envisages a *typical work career of 45 years* full-time employment at an average wage level reflected in male earnings. Deviations, such as most care-related employment interruptions or part-time work, are penalized by a lower pension, or possible loss of those types of pensions which require long contributory periods (s 135).

Scheiwe visar på punkt efter punkt hur det typiska kvinnliga livsmönstret med heltids eller halvtids lönarbete varvat med avbrott för obetalt omsorgsarbete i hemmet inverkar starkt negativt på den pension kvinnor i allmänhet får ut.

Gendering Welfare States är viktig läsning för den som är intresserad av de olika välfärdsmodeller som idag existerar i Europa och den occidentala världen. Bidragen i boken tar sin utgångspunkt i Gøsta Esping-Andersens (1990) mycket uppmärksammade bok *The Three Worlds of Welfare Capitalism*. Som en röd tråd genom boken går kritiken mot Esping-Andersens teori på grund av dess brist på ett genusanalytiskt perspektiv.

Som Jet Bussemaker och Kees van Kersbergen konstaterar i sitt kapitel "Gender and Welfare States: Some Theoretical Reflections" ger Esping-Andersen klass och klasskillnader företräde i analysen av olika typer av välfärdsstater. Esping-Andersen har producerat en typologi av välfärdsstatsregimer baserad på tre dimensioner: stat-marknadsrelationen, stratifieringsmönster och dekommodifiering (decommodification) d.v.s. i vilken utsträckning individer, eller familjer, kan upprätthålla en socialt accepterad levnadsstandard oberoende av deltagande på marknaden. De tre idealtypiska välfärdsregimer som utkristalliseras utifrån dessa dimensioner är a) den socialdemokratiska välfärdsstaten som är universalistisk och jämlik, b) den liberala välfärdsstaten med behovsprövade sociala förmåner och marknadsdominans och c) den konservativa och korporatistiska välfärdsstaten som dominerar i det kontinentala Europa. Den upprätthåller statuskillnader mellan medborgare och gynnar den traditionella familjen.

Bussemaker och Kersbergen pekar till exempel på ett problem med dekommodifieringsbegreppet om vi ser på det ur ett genusperspektiv. En hög grad av dekommodifiering innebär ett för löntagaren stort oberoende av marknaden. Om man blir sjuk, arbetslös etc. griper staten in. Däremot säger detta begrepp ingenting om kvinnors beroende av sina mäns löner. Beroende av mannen betyder visserligen oberoende av marknaden, men inte autonomi.

As a result, the regime approach is strong in understanding the development of social rights attached to wage labour ..., but less convincing in the analysis of claims and rights ba-

sed on needs (social assistance) and ambivalent in the study of claims and rights on the basis of gender (marriage, motherhood) (s 13).

I sitt bidrag "Welfare State Regimes, Women's Interests and the EC" finner Anette Borchorst att Esping-Andersens slutsats att de skandinaviska länderna har den högsta nivån av dekommodifiering, alltså att de sociala rättigheterna här är så omfattande att medborgarnas levnadsstandard är relativt oberoende av marknadskrafterna, inte gäller för kvinnor. De liberala och speciellt de konservativa välfärdsregimerna har genom sitt aktiva stöd till hemmafru/enförsörjarmodellen bidragit till dekommodifiering av kvinnor och kommodifiering av män. Kvinnorna i de liberala och konservativa välfärdsregimerna är inte beroende av egna inkomster på arbetsmarknaden utan är beroende av sina män, medan kvinnorna i den socialdemokratiska modellen i allt högre grad gått från ett beroende av enskilda män till deltagande på arbetsmarknaden och egen lön.

When services such as public care and their effects on women's labour market participation are taken into consideration, one may indeed conclude that women have been commodified in Sweden and Denmark and de-commodified in the conservative regime, contrary to the conclusions of Esping-Andersen. My analysis also substantiates the view that the family constitutes a central institution which should be included systematically, and welfare states vary substantially in their mix between family, market and state (s.43).

Ur ett genusanalytiskt perspektiv blir det alltså mycket centralt hur kvinnors och mäns arbete är organiserat. Diane Sainsbury urskiljar två idealtyper: *enförsörjarmodellen* ("the breadwinner model") och den *individuella modellen*. Dessa två modeller kan beskrivas genom hur de skiljer sig åt på olika dimensioner. Jag ska här nämna några. 1. *Familjeideologi*. I enförsörjarmodellen är arbetsfördelningen mellan kvinnan och mannen strikt uppdelad i manlig familjeförsörjare och kvinnlig omvårdare. I den individuella modellen delar man på båda rollerna. 2. *Sociala förmåner* skiljer sig mellan

makarna i enförsörjarmodellen, medan de är lika i den individuella modellen. 3. *Grunden för förmånerna* baserar sig på familjeförsörjaren i det ena fallet och i det andra fallet kan det vara något annat, exempelvis medborgarskap. 4. *Mottagare av förmåner* är hushållets överhuvud respektive individen. 5. *Arbetsmarknadspolitik och lönepolitik* riktas i enförsörjarmodellen mot män och i den individuella modellen mot båda könen. 6. *Omsorgssektorn* är i den första modellen huvudsakligen privat och i den andra förekommer omfattande statlig verksamhet.

I den empiriska delen analyserar Sainsbury välfärdsregimerna i Storbritannien, USA, Nederländerna och Sverige med avseende på de olika dimensionerna. Undersökningsperioden är förlagd till slutet av 1960-talet därför att "these years offer an important benchmark because it was in the 1970s that equality of the sexes moved on to the policy agenda, resulting in major reforms in all four countries" (s 154). Hennes slutsats är att trots den förväntade likheten så existerar stora skillnader mellan de olika länderna, som inte går att enkelt fånga in i antingen enförsörjarmodellen eller individmodellen. Nederländerna, Storbritannien och USA stämmer bäst med enförsörjarmodellen, medan Sverige vid denna tidpunkt har inslag av bägge modellerna. Men skillnader mellan Nederländerna å ena sidan, och Storbritannien och USA å andra sidan finns också med större inslag av individuella rättigheter i de två senare länderna.

Trots invändningar anser flera av författarna att Esping-Andersens teori trots allt kan utgöra en fruktbar utgångspunkt för en jämförande analys av olika köns/genusstrukturer. (Se t.ex. Siv Gustafssons kapitel *Childcare and Types of Welfare States*). Jag har här endast berört några av de elva bidragen i boken, men vill framhålla att boken totalt sett övertygar om vikten av att integrera könsperspektivet i analyser av välfärdsstater. Konstruktionen av relationen stat-marknad-familj är, skulle jag tro, en av de absolut viktigaste faktorerna för kvinnors möjligheter till ett autonomt demokratiskt medborgarskap.

I Arnlaug Leiras bok *Welfare states and working mothers* får vi en fördjupad bild av hur moderskapet konstruerats i efterkrigstidens Skandinavien. En av de största sociala förändringar som skett är småbarnsmammornas ökade deltagande på arbetsmarknaden. En viktig faktor i denna utveckling är naturligtvis offentlig barnomsorg. Men, säger Leira, kanske inte lika viktig som man skulle kunna tro. Genom att studera skillnaderna mellan barnomsorgsarrangemang i Norge, Danmark och Sverige kommer hon fram till att Danmark och Sverige har haft mycket mer av offentligt arrangerad barnomsorg inriktad på att möjliggöra båda föräldrarnas förvärsarbete. I Norge har barnomsorgen inte varit lika utbyggd och ofta i form av deltidsförskolor. Norska mödrar har istället, i större utsträckning använt sig av en blandning av olika typer av privata lösningar och offentlig omsorg, för att kunna kombinera föräldraskap och lönarbete.

Leira finner att både den konventionella och den feministiska välfärdsforskningen överdrivit i vilken grad den skandinaviska välfärdsstaten 'tagit över' den sociala reproduktionen och tömt familjen på dess traditionella funktioner. I själva verket är mödrarna i de skandinaviska välfärdsstaterna i stor utsträckning involverade i både produktionen och den sociala reproduktionen. Däremot bygger det sociala medborgarskapet framförallt på medborgaren som löntagare, medan omsorgsaktiviter endast utgör en svag grund för sociala rättigheter.

Mitt intryck under läsningen av dessa vitt skilda böcker är att olika välfärdsregimer varierar mer när det gäller de reproduktiva arrangemangen än när det gäller de produktiva arrangemangen. Detta vore värt att undersöka mer systematiskt. En annan reflexion när det gäller de skandinaviska välfärdsstaterna är att jämförande analyser ur ett genusperspektiv verkligen ställer det specifika hos den skandinaviska modellen i ett nytt ljus. Samtidigt visar jämförelserna att inte heller den skandinaviska modellen är enhetlig. Ett problem här är att i försöken att skapa genusteoretiska instrument för att analysera den skandinaviska verkligheten

har fortfarande inte männen inkluderats som handlande subjekt. Männen finns där mest i sin egenskap av någon som har makt och utövar makt över kvinnorna. Medan kvinnornas strategier och handlande analyseras på aktörsnivå förblir männens handlande fördolt och "göms" i en mer strukturell analys om 'familjeinstitutionen' och 'välfärdssystemen'.

Även om den aggregerade statistiken om kvinnors och mäns uttag av föräldrapenning, mäns bristande deltagande i hushållsarbete, den könsuppdelade arbetsmarknaden, kvinnors omfattande deltidsarbete etc. tyder på ganska traditionella könsmönster så finns det parallellt med detta nya mönster och nya familjemodeller som på sikt kommer att undergräva den konservativa familjemodellen. Den (post)moderna människan passar inte in i de gamla strukturerna.

Jag menar att teorierna släpar efter verkligheten. Den starka koncentrationen på de arbetande mödrarna underkommunicerar att det också finns arbetande fäder som ställs inför samma problem som mödrarna när det t.ex. gäller brist på barnomsorg. Den individuella modellen innebär att heltids hemarbete i de flesta fall rent ekonomiskt inte är en möjlighet och som det svaga stödet för vårdnadsbidrag visar inte heller speciellt önskvärt. Genom starka influenser från den anglosaxiska feministiska forskningen förbiser vi ibland det särpräglat nordiska. Exempelvis är den svenska diskussionen alltså sedan 1960-talets könsrolldebatt unik så tillvida att här finns en stark betoning av att *både* kvinnor och män har flera roller. Både mammor och pappor står/bör stå för omsorg och försörjning. Det handlar inte enbart om att kvinnor ska få samma rättigheter som männen utan också om vad männen måste göra för att det ska bli praktiskt möjligt att förverkliga jämställdheten.

Jag avslutar med att spekulera något om framtiden. Under 1970- och 80-talen närmade sig kvinnorna männens livsmönster och välfärdssystemet med dess betoning på inkomstrelaterade förmåner bidrog till detta. Under 1990-talet och framåt kommer däremot männen att närma sig kvinnornas livsmönster med kortare arbetsdagar, mer tid med familjen och

kortare eller längre uppehåll för föräldraledighet. Bland annat nya arbetsformer, flexibla arbetstider och möjligheter att förlägga en del av arbetet i hemmet kommer att bidra till detta.

Christina Bergqvist

ARMIN VON BOGDANDY (RED.), *Die Europäische Option. Eine interdisziplinäre Analyse über Herkunft, Stand und Perspektiven der europäischen Integration*, Baden-Baden: Nomos, 1993.

Fram till för några år sedan höjde få samhällsvetare på ögonbrynen inför begreppet "Europa-forskning". Termen begagnades i ett otal läroplaner, forskningsprogram samt politiska propositioner. "Europa-forskning" bedrevs också vid många större akademiska institutioner i den västliga hemisfären, där det huvudsakligen innebar studiet av den Europeiska Gemenskapens (Unionens) gradvisa integration under efterkrigstiden.

Volymen *Die Europäische Option* från 1993 förmedlar för det första en insikt om att EG/EU-forskningen paradoxalt nog mestadels varit en icke-europeisk verksamhet. Liksom andra samhällsvetenskapliga genrer så har den framför allt präglats av nordamerikansk teoribildning. I den mån litteraturen om efterkrigstidens politiska processer i Europa författats av andra än amerikaner, ger en genomgång av referenserna i *Die Europäische Option* vid handen att briter och skandinaver dessutom är överrepresenterade. Eftersom man förmodligen med fog kan hävda att de senare i regel starkt påverkats av amerikansk samhällsvetenskap både idémässigt och konceptuellt, och i många fall analyserat den europeiska integrationen utifrån såsom icke-medlemmar, bör man kunna faslå att det kontinentala Europa lämnat relativt få bidrag till efterkrigstidens Europa-forskning.

För det andra illustrerar boken på flera olika sätt hur Europa-forskningen på senare tid börjat fragmenteras och i vissa stycken nära nog

havererat. Denna utveckling har uppenbarligen dels med den stagnerande integrationsprocessen i EG/EU i mitten av 1990-talet att göra, d.v.s. med politiska problem som längre fram kan komma att övervinnas. Men otvetydigt har östblockets sönderfall haft mycket djupare konsekvenser för uppfattningen av allt som vi kallar "europeiskt", och från denna utgångspunkt måste forskningen om vår kontinent genomgå en kraftig förnyelse för att förbli relevant.

I bokens inledning skriver redaktören och medförfattaren Armin von Bogdandy att *Die Europäische Option* bör ses som ett försök att fylla en särskild lucka i Europa-forskningens vidsträckta fält, nämligen den teoretiska. von Bogdandy påpekar att detta akademiska område länge var knutet till s.k. integrationsteori, men att den senare – åtminstone i sin klassiska form – visat sig ha betydande svagheter. Han konstaterar beklagande att det ibland tycks som om enkla metaforer, liksom den jämförande den europeiska integrationsprocessen med en cykelfärd (introducerad av kommissionspresident Walter Hallstein redan på 1960-talet), haft större livskraft än samhällsvetenskapliga teorier. I ironiska ordalag invänder emellertid v. Bogdandy själv att europeerna inte gärna kan ingjutas förtroende av en analogi som framkallar bilden av en integrationsprocess som saknar ett konkret mål samt är "svettdrivande, vinglig, och oangenäm" (*schweifstreibend, wackelig, und ungemütlich*).

Detta säger oss något mer än att von Bogdandy inte har mycket till övers för cykeln som fortskaffningsmedel. Faktum är att det uttalade behovet av att "ingjuta förtroende" för integrationsprocessen inte utgör någon enstaka *lapsus calami*, utan ger uttryck för författarnas öppet normativa hållning vad gäller europeisk integration. Bokens titel – "Det europeiska alternativet" i ungefärlig översättning – ska dessutom förmedla ett politiskt budskap vad gäller EG/EU's framtida utveckling. Man skulle kanske kunna beteckna grundtanken som ett slags "måttfull euroentusiasm" där författarna anser att de existerande institutionerna bör bevaras och i vissa avseenden stär-

kas, men enligt vilken man överger förhoppningen om att skapa en övernationell europeisk identitet.

Something old, something new...

Det ska genast sägas att volymen är något ojämn i sin kvalitet. Det vore kanske väl hårt att kalla vissa kapitel "gammal skåpmat", men faktum är att några texter bäst lämpar sig som introduktioner av de senaste fyrtio årens integrationsteori. Detta gäller i synnerhet författarparen Christian Welz/Christian Engels och Fabrizio Battistelli/Pierangelo Isernias bidrag, som nästan uteslutande presenterar och systematiserar klassikerna Karl W. Deutsch, Ernst B. Haas, David Mitrany, Leon N. Lindberg, Philippe C. Schmitter, Stanley Hoffman et. al. Möjligen behöver boken en dylik genomgång, men dessa två är kanske i grundligaste laget när man menar sig vilja komma med nya impulser.

Den ekonomiske historikern Christoph Bucheims bidrag är likaså en i stora stycken pliktskyldig summering av EG:s framväxt som handelspolitisk stormakt sedan under-tecknandet av Kol- och Stålunionen 1950. Den sjuutton sidor långa artikeln kan visserligen tjäna som påminnelse om de allra viktigaste fakta på området, men mer och bättre finns naturligtvis att läsa på annat håll. I sin slutsats är Bucheim kritisk till att EG/EU blivit en i allt väsentligt protektionistisk gruppering, även om han paradoxalt nog anser att detta kan bli bättre ifall centrum tillerkänns större handelspolitisk makt av de enskilda medlemsländerna.

Mer originellt åtminstone ifrån ett skandinaviskt perspektiv ter sig två kapitel vars författare låtit sig inspireras av Niklas Luhmanns samhällsteori. En är den franske filosofen Jean Clam, som anser att den europeiska integrationen är ett logiskt om än problematiskt svar på en global ekonomisk och social utveckling. Den andra är den tyske statsvetaren Volker Haupt, som märkvärdigt nog är den ende som mer ingående diskuterar det s.k. demokratiska underskottet. Några särskilt konkreta förslag har inte Haupt, men han anser inte att komplexiteten i dagens europeiska politik nödvän-

digttvis innebär mindre demokrati. Däremot gäller det i ett förenat Europa att undvika såväl att majoriteter påtvingar minoriteter sina lösningar, som att centrum förlorar sin handlingskraft.

Förmodligen lika ovanligt från en skandinavisk utgångspunkt är huvudredaktören von Bogdandys juridiskt präglade analys av integrationsprocessen. Inom traditionen *Staatslehre* har man i Tyskland som bekant bevarat ett intimt samband mellan samhällsvetenskaplig och juridisk forskning. När von Bogdandy på en punkt efter annan elegant lyckas visa hur principen om folksuveränitet både formellt och faktiskt urholkats, kan man egentligen bara beklaga att liknande analyser inte är lika vanliga i den anglosaxiska traditionen. Uppfriskande är också författarens brist på statsvetarnas närmast religiösa ömmande för suveränitetsbegreppet, vilket han föreslår bör ge plats för termen supranationalitet. Denna skulle beteckna en ny nivå mellan den nationella och den internationella och alltså innebära en juridisk och folkrättslig innovation.

...something borrowed, and something blue

Historikern och statsvetaren Dirk Kroegel kan heller knappast sägas komma med några fräscha idéer. Det sällsynt respektlösa sätt på vilket han förhåller sig till två äldre tanketraditioner förtjänar emellertid ett omnämnande. Vad Kroegel gör är nämligen att kombinera Karl W. Deutschs sociokausala integrationsteori med traditionell analys à la Realpolitik. Detta åstadkommer han genom att utöka Deutschs ursprungliga tre variabler som skulle upprätthålla integrationsprocessen – en stark ledning (Frankrike och Tyskland), ett yttre hot (Sovjetunionen), och den politiska elitens och intressegruppernas mobilitet – med ytterligare en faktor, nämligen medlemmarnas upplevelse av ett "inre hot" mot deras säkerhet. Kroegel argumenterar sedan förtjänstfullt för hur ett dylikt maktbalanstänkande varit närvarande vid alla viktigare beslut som sedan Romfördraget kommit att fördjupa det europeiska samarbetet.

Flertalet av bokens övriga skribenter "lånar" tankegodis än flitigare i sina framställningar, och intressant nog främst ifrån det kontinentala Europas storhetstid som producent av samhällsteori, d.v.s. ifrån 1800-talet och 1900-talets början. Rent allmänt kan man säga att författarna oftare än i anglosaxisk Europa-forskning knyter an till i första hand tysk, italiensk, och fransk samhällsteori från tiden före Första Världskriget. Man kan spekulera i om författarna eventuellt uppmanats till att finna sådana länkar i de enskilda kapitlen, men det ju också tänkas att författarkollektivets "kontinentaleuropeiska karaktär" (med fjorton tyskar, italienare, fransmän och en enda amerikan) helt enkelt inspirerat deltagarna att söka sig tillbaka i respektive länders intellektuella rötter.

I de flesta fall finns denna kontinentaleuropeiska prägel endast på ett ytligt plan, och kommer till uttryck i inledande eller avslutande resonemang. I några fall, som i filosofen Sergio Dellavalle's bidrag, bildar emellertid "lånet" utgångspunkt för hela framställningen. Med Carl Schmitt och Hans Kelsen till hjälp skisserar Dellavalle i ganska dramatiska ordalag ett Europas filosofiska och moraliska vägval emellan en pluralistisk-individualistisk (samt voluntaristisk) samhällsuppfattning representerat av EG/EU, och å andra sidan en holistisk. Enligt den senare tenderar staten ofta att rättfärdiga avvikelser ifrån demokratiska fri- och rättigheter i namnet av en kollektivt-nationell "högre princip".

Därmed placerar sig Dellavalle klart bland förespråkarna för en form av europeiskt medborgarskap oavsett nationell och kulturell tillhörighet. De flesta av hans medförfattare verkar kunna sympatisera med denna ståndpunkt, men däremot är man djupt skeptisk vad gäller möjligheterna att skapa en europeisk identitet i snävare mening. Visserligen har Orietta Angelucci i sin analys av nära tjugo års opinions-siffror funnit att majoriteten européer konsekvent anser att Europas enande är något värdefullt, men hon påpekar att de flesta alltså sätter sin egen nationella identitet i första rummet. Enligt Getrud Schinks kapitel har inte ens den politiska och ekonomiska eliten (som

Deutsch satte sin tilltro till) "internationaliserats" mer än i icke-europeiska industrialiserade länder.

De två begreppshistoriska studierna av Eduardo Tortarolo och Jacques le Rider ger heller ingen anledning till optimism vad gäller etablerandet av en överordnad kulturell och nationell identitet. Den senare visar hur termen "Mitteleuropa" brukats och missbrukats sedan 1700-talets slut, och han konstaterar att än idag kan inte Bonn och Wien komma överens om en gemensam innebörd. Förklaringen inbegriper en analys som går tillbaka till regionalpolitiska överväganden hos ledarna för de konkurrerande makterna Habsburg och Preussen under loppet av tvåhundra år.

Vad gäller Europabegreppets betydelse är fallet självklart än mer komplext, eftersom ordet använts ända sedan förhistorisk tid. På de klassiska semitiska språken innebar Europa såvitt man vet "solnedgångens rike" och stod i motsats till Asien, där solen gick upp. Tortarolo påpekar att Karl den Store inte räknade Balkan och Norden till sitt Europa, medan Montaigne och Montesquieu var bland de första som förhöll sig ambivalenta till begreppet. Franska revolutionen blev startskottet för ett positivt laddat Europabegrepp, som efter Första världskriget kollapsade och bland annat i Italien likställdes med dekadens. Tortarolo avslutar med att poängtera – i historikern Reinhardt Kosellecks anda – att "Europa...är en ordhyla ... fylld med helt olika, oftast motstridiga mål- och värdeföreställningar, världsåskådningar och politiska samt ekonomiska program".

Mot en självmedvetnare Europa-forskning?

På ett liknande sätt visar *Die Europäische Option*, som sammantaget innehåller en grundlig genomgång av integrationsteorins framväxt, att Europa-forskningen i stor utsträckning präglats av normativa ställningstaganden. Om någon alltså föreställt sig att Europa-forskning enkelt kunde beskrivas som en genre som förutsättningslöst bedrivit *area studies* lär boken kunna övertyga om motsatsen. För många

tycks t.o.m. själva begreppet Europa-forskning ha implicerat en särskild teori om efterkrigstidens politiska processer på just denna kontinent, och frågan är om inte von Bogdandy och flera av hans medförfattare – när de söker råda bot på "teoribristen" (das Theorie-defizit) på området – hamnar ganska nära en sådan uppfattning.

Die Europäische Option lider egentligen inte alls av teoribrist utan gör tvärtemot ett sällsynt heterogent intryck. Betecknande är att författarnas bidrag endast kunnat samlas under ett par mycket generella rubriker: "Europabegreppets arv" (*Das Vermächtnis des Begriffs Europa*), "Omvandlingen av Europas institutionella struktur" (*Der Umbau des europäischen Ordnungsgefüges*), samt "Den samhällseliga och kulturella integrationen" (*Die gesellschaftliche und kulturelle Integration*). I inledningen medges dessutom att ett viktigt mål varit att beskriva den pågående europeiska integrationsprocessen på flera plan samtidigt. I kombination med föresatsen att komma tillrätta med teoribristen uppstår i boken därigenom en stark spänning mellan normativa och deskriptiva ansatser, något som både kan provocera och stämma till eftertanke.

Vad gäller det relativt svaga bidrag till forskningen som det kontinentala Europa hittills åstadkommit så kan *Die Europäische Option* kanske i någon mån fungera som inspirationskälla. Att det finns en oerhörd mängd spännande samhällsteori att upptäcka såväl i dagens kontinentala Europa som i dess historiska skattkammare, lär knappast kunna bestridas. Även om man i Skandinavien ofta nöjer sig med att läsa översättningar och uttolkningar, så är förvisso mycket av vårt intellektuella tankegods ett arv av just denna del av världen. Det vore förstas märkligt om just Europa-forskningen utgjorde ett undantag.

Samtidigt är förvisso den icke-europeiska betraktaren helt outhärlig, vilket understryks av den amerikanske germanisten Mark A. Andersons kapitel om europeisk kultur och historia sedd ifrån Den Nya Världen. Även om detta representerar bokens omfångsmässigt blygsammaste bidrag, så är det ett av de mest givande. Helt utan åthävor beskriver Anderson

hur europeiska emigranter i USA under de senaste tvåhundra åren varit i stort sett eniga om en gemensam Europa-bild. Han menar att detta främst är ett resultat av avsaknaden av Europas nationalstatliga läroplaner som uppvärderat de egna framgångarna på bekostnad av grannländernas, fast naturligtvis också orsakat av den geografiska distansen som tenderat att relativisera problemen (trots att många grupper bibehållit starka band till Europa). Att vara amerikan innebär länge – så länge invandrarna först och främst kom från andra sidan Atlanten – att erkänna sina i kulturell och historisk mening europeiska rötter.

Men liksom man i USA nu står inför problemet att integrera stora icke-europeiska grup-

per i befolkningen och därmed revidera en djupt rotad självbild, så behöver många europeer (och kanske främst västeuropéer) uppenbarligen en viss tid för att vänja sig vid tanken att Europas gränser flyttats både i geografisk och kvalitativ bemärkelse. Detta omtänkande är av allt att döma på väg, både bland beslutsfattare, i affärsvärlden, och bland människor i allmänhet. Läsningen av *Die Europäische Option* antyder sammanfattningsvis att europeiska samhällsforskare visserligen är i färd med att justera sin världsbild, men att målsnöret sannolikt kommer att sprängas av andra.

Kjell Engelbrekt

Till redaktionen insända skrifter

Bengt-Ove Boström, 1996. *Homo spiritus. Två berättelser om människan, politiken och vetenskapen*. Stockholm: Nerenius & Santérus.

Pierre Bourdieu – Loïc J D Wacquant, red, 1996. *Refleksiv sociologi – mål och medler*. Köpenhamn: Hans Reitzels forlag.

James Cavallie – Johan Lindroth, red, 1996. *Riksarkivets beståndsoversikt. Del 1. Medeltiden. Kungl. Maj:ts kansli. Utrikesförvaltningen*. Band 1 och 2. Stockholm: Svenska Riksarkivet.

Jonas Ebbesson, 1996. *Compatibility of International and National Environmental Law*. Uppsala: Iustus.

Göran Elgemyr, 1996. *Radion i strama tyglar. Om Radiotjänsts tillblivelse, teknik och ekonomi 1922-1957*. Stiftelsen Etermedierna i Sverige.

Erik Oddvar Eriksen – Jørn Loftager, red, 1996. *The Rationality of the Welfare State*. Oslo: Scandinavian University Press.

Peter Esaiasson – Sören Holmberg, 1996. *Representation from Above. Members of Parliament and Representative Democracy in Sweden*. Aldershot: Dartmouth.

Carl Johan Gardell, 1996. Indonesien – ekonomiskt välstånd utan demokrati. *Världspolitikens Dagsfrågor* 10.

GRUS nr 49, 1996. Tema politisk kommunikation.

Gunilla Herolf – Rutger Lindahl, 1996. EUs säkerhetspolitiska dilemman. *Världspolitikens Dagsfrågor* 9.

Harriet Holter – Ragnvald Kalleberg, red, 1996. *Kvalitative metoder i samfunnsforskning*. Oslo: Universitetsforlaget.

Helge Hveem, 1996. *Makt og velferd i det globale samfunn. Teorier i internasjonal politisk økonomi*. Oslo: Universitetsforlaget.

Peter Krag Jespersen, 1996. *Bureaucratiet – magt og effektivitet*. Köpenhamn: Jurist- og Økonomiforbundets Forlag.

Torunn Lauvdal, 1996. *Makt og interesser. Styring og forhandlingsystem i skolesektoren*. Oslo: Universitetsforlaget.

Anders Lindström, 1996. *Kommunsystem i Europa*. Stockholm: Publica.

Åge Mariussen – Asbjørn Karlsen – Ole Johan Andersen, 1996. *Omstilling – fra løsriving til ny forankring*. Oslo: Universitetsforlaget.

Iréne Nilsson, 1996. *Vägen mot EU. Europarörelsen 1923-1950*. Stockholm: SNS.

George Ritzer, 1996. *Mcdonaldiseringen af samfundet*. Köpenhamn: Hans Reitzels forlag.

Olle Ryyänänen, 1996. *Förtäckt dividend i beskatningen*. Helsingfors: Svenska handelshögskolan.

Staffan Svallfors, 1996. *Välfärdsstatens moraliska ekonomi. Välfärdsopinionen i 90-talets Sverige*. Umeå: Boréa.

Øyvind Østerud, 1996. *Statsvitenskap. Innføring i politisk analyse*. Oslo: Universitetsforlaget.

Abstracts

SÖREN HOLMBERG: *Lagom makt till EU* (NOT TOO MUCH POWER TO THE EU – AND NOT TOO LITTLE).

Based on survey data from studies with voters and members of parliament in 1994, an analysis is made of attitudes toward European integration, as well as of how MPs assess the future power distribution between EU institutions. Cognitive as well as normative assessments are analyzed. Opinions on EU proved to be more positive among MPs than among voters, and also more polarized among MPs than among voters. Members wanted the powers of the Council of Ministers and the Commission diminished and the powers of the European Parliament increased. Opinions on the EC Court were divided; the most EU-positive members wanted to strengthen the Court's powers, while the more EU-sceptical members preferred a less powerful EC Court. All MP opinions were highly structured by the members' party affiliation along the new EU-dimension of Swedish politics.

FREDRIKA LAGERGREN: *Män som styra världens öden. Thomas Carlyles teori om hjältar och hjältedyrkare* ("MEN WHO SWAY THE WORLD'S DESTINY": THOMAS CARLYLE'S THEORY OF HEROES AND HERO-WORSHIPPER). According to the Scottish scholar Thomas Carlyle (1795-1881), the history of mankind is associated with the presence of great men and their followers – heroes and hero-worshippers. In times of great turbulence, says Carlyle, heroes rise to build social institutions in image of eternal moral virtues. Carlyle describes six categories of heroes – the hero as: god, prophet, poet, priest, man of letters and king. The reason for this variety is that the hero appears in different shapes and costumes according to the historical context and the needs he has to comply with.

Carlyle is sceptic to the modern capitalistic society that praise "liberty" and "individualism". Instead of democracy, which he loathes, Carlyle puts forward a future society built upon the same principles as was the medieval monastery - a working community lead by honourable men that everybody longed to follow. The task of the modern hero may therefore be, if we are to follow the spirit of Carlyle, to find a way to create institutions that cope with the reality of the Information Society.

PETER DOBERS: *Styrning eller samarbete – Kommunens förändrade roll vid kontroll av diffusa utsläpp* (STEERING OF CO-OPERATION – THE NEW ROLE OF THE MUNICIPALITIES CONTROLLING DIFFUSE EMISSION).

This article discusses the changing role of municipalities when controlling new environmental problems. The definition of environmental problems change over time. It could be said that the change mirrors a learning process, whereby the most prominent problems are solved first. Single source emission has been dealt with increasingly, now diffuse emission becomes the environmental challenge.

The results of an empirical study of four environmental projects concerning the control of diffuse emission are presented with regard to the new role of municipalities. Going from the traditional control and supervision, this study show municipalities taking on co-operation and "joint vision".

The concept of joint vision develops competence of interest groups that are not fully informed and that partially have competitive roles. Joint vision demands a leadership that encourages open undertakings and personal responsibility, not order and control by others.

TORBJÖRN TÄNNSJÖ: *Bör äganderätten vara grundlagsfäst?* (OUGHT THE RIGHT TO PROPERTY BE PROTECTED BY CONSTITUTIONAL MEANS?).

The point of departure for the argument of the paper is the fact that Sweden has incorporated the European Convention in Swedish Law. This means, among other things, that the right to property is now protected by the Swedish constitution. However, the exact impact of this constitutional protection is far from clear. This is pointed out in the paper. Moreover, the question is raised whether it is at all desirable that the right to prop-

erty be protected by constitutional means. The main thrust of the argument of paper is that, if the right to property should at all be secured by constitutional means, then the protection should be ideologically neutral, stressing both common property and private property. The constitutional protection should be cast, furthermore, in clear and precise terms and it should concern only uncontroversial, though central, kinds of ownership. This may be a difficult task to obtain, however, and, since the case for such protection is, any way, weak, we had perhaps better not to try to achieve it.

Medarbetare i Statsvetenskaplig Tidskrift

Sören Holmberg är professor i statsvetenskap i Göteborg.

Fredrika Lagergren är verksam vid statsvetenskapliga institutionen i Göteborg.

Peter Dobers är verksam vid Gothenburg Research Institute vid Handelshögskolan i Göteborg.

Torbjörn Tännsjö är professor i praktisk filosofi i Göteborg.

Professor *Helga Hernes* är specialrådgiver vid norska Utenriksdepartementet.

Bo Särhvik är professor emeritus i statsvetenskap i Göteborg.

Arild Underdal är professor i statskunskap i Oslo.

Tim Knudsen är verksam vid Institut for statskundskab i Köpenhamn.

Erik Damgaard är professor i statskunskap i Århus.

Docent *Mats Bergquist* är Sveriges ambassadör i Finland.

Evert Vedung är professor i statsvetenskap, särskilt bostadsforskning, i Gävle.

Björn Badersten är verksam vid Statsvetenskapliga institutionen i Lund.

Fil dr *Christina Bergqvist* är verksam vid Statsvetenskapliga institutionen i Uppsala.

Kjell Engelbrekt är verksam vid Statsvetenskapliga institutionen i Stockholm.

Anvisningar till författare

Manuskript insändes till Statsvetenskaplig Tidskrift, Box 52, 221 00 Lund i två exemplar. Efter redaktionell granskning och beslut om publicering insändes slutgiltigt manuskript i två exemplar jämte, om ordbehandlare använts, manus på *diskett*, i IBM- eller Mac-miljö. Vid tveksamhet om den tekniska utformningen, kontakta Bengt Lundell, Statsvetenskapliga institutionen, Box 52, 221 00 Lund, tfn 046-222 89 46.

Statsvetenskaplig Tidskrift publicerar uppsatser, översikter och meddelanden, litteraturgranskningar samt notiser, på svenska, danska, norska och engelska. Författare får granska korrektur.

Manuskript bör utformas enligt följande anvisningar.

- 1 Arbetets titel på separat titelsida, med uppgift om författare, institutionsanknytning, fullständig adress och telefon.
- 2 För *uppsatser* och *översikter* bifogas på separat sida *abstract* på engelska, högst 150 ord.
- 3 Huvudtexten skall innehålla högst två rubriknivåer (förutom arbetets titelrubrik).
- 4 Tabeller och figurer skall vara numrerade och försedda med beskrivande rubrik. Figurer och större tabeller bifogas på separata ark. I huvudtexten anges var tabeller och figurer skall inplaceras.
- 5 För referenser används parentesssystemet. Ex: (Olsen 1985: 5, Lipset – Rokkan 1967: 35). Kommenterande fotnoter numreras löpande och bifogas på särskilt blad. De placeras efter texten.
- 6 Refererad litteratur redovisas i särskild litteraturförteckning, placerad efter huvudtexten. Förteckningen utformas i enlighet med följande exempel.

Anckar, D, 1990. Finland: Dualism och konsensus, s 131–175 i Damgaard, E (red) 1990, *Parlamentarisk förändring i Norden*. Oslo: Universitetsforlaget.

Karvonen, L, 1991. "Fragmentation, Instability and Breakdown: Party Systems and the Interwar Crisis in Europe". Paper, Statsvetenskapliga Förbundet, arbetsgrupp Komparativ politik, Linköping.

Lane, J-E – Ersson, S, 1990. Politico-Economic Regimes: An Evaluation, *Statsvetenskaplig Tidskrift* 93, 61–76.

Strom, K, 1990. *Minority Government and Majority Rule*. Cambridge: Cambridge University Press.

- 7 Vid *litteraturgranskningar* redovisas på titelsidan det granskade arbetet enligt följande exempel.

Torbjörn Aronson: *Konservatism och demokrati. En rekonstruktion av fem svenska högerledares styrelsedoktriner*. Lund Political Studies 64. Stockholm 1990: Norstedts.

STATSVETENSKAPLIG TIDSKRIFT

Box 52, S-221 00 Lund
Sverige
